

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

137292

SANAYİLEŞMENİN SOSYAL SINIFLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Lisans üstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönergesi'nin

Sosyoloji Anabilim Dalı İçin Öngördüğü

BİLİM UZMANLIK TEZİ

Olarak Hazırlanmıştır.

DANIŞMAN: DOÇ.DR. ABDULLAH KORKMAZ

M.ÇAĞLAR KURTDAS

MALATYA

Mart, 2003

“Sosyal Bilimler Müdürlüğüne”

İş bu çalışma,jürimiz tarafından Sosyoloji Anabilim Dalında BİLİM UZMANLIĞI TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan*Doç.Dr. Abdullah Korkmaz*.....

Adı, Soyadı ve Ünvanı
(Dönüştürme)

Abdullah

Üye*Y. Doç. Dr. Yazar Kaya*.....

Adı, Soyadı ve Ünvanı

Üye*Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yalvaç*.....

Adı, Soyadı ve Ünvanı

Onay

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. S. Kemal KARTAL

09.10.3.12004

Enstitü Müdürü

TEK YÖNETİM KURULU
DOKÜMANLARI
09.10.3.12004

[Signature]

İÇİNDEKİLER

İçindekiler.....	I
Giriş	IV

BİRİNCİ BÖLÜM

SANAYİLEŞME SOSYAL YAPI İLİŞKİSİ

1. Sosyal Yapı ve Sanayileşme İle İlgili Temel Kavramlar.....	1
1.1. Sosyal Yapı	1
1.2. Sosyal Tabakalaşma	6
1.2.1. Tabakalaşma Kuramları	11
1.2.1.1.Fonksiyonalist Yaklaşım.....	12
1.2.1.2. Çatışmacı Yaklaşım	15
1.2.1.3.Pareto'nun Tabakalaşma Kuramı	16
1.2.1.4. Weber'in Tabakalaşma Kuramı	17
1.2.1.5.Marksist Tabakalaşma Kuramı.....	24
1.3. Sanayileşme.....	26
1.3.1. Sanayi İnkılabı Öncesi Dönem	26
1.3.1.1.Ortaçağda Nüfus ve Tarım	31
1.3.1.2.Ortaçağda Ekonomi ve Ticaret.....	33
1.3.1.3.Ortaçağda Endüstri.....	49
1.3.1.4.Feodalizm Üzerine Bir Tartışma.....	57
1.3.1.5.Feodalizmin Çöküşü	65
1.3.2.Sanayi İnkılabı	69
1.3.2.1. Sanayileşmenin Sebepleri ve Gelişmesi	83
1.3.2.2. Sanayileşme Kuramları	103
1.3.2.2.1. Rostow'un İktisadi Gelişmenin Merhaleleri	103

1.3.2.2.2. Freyer'in Sanayi Dalgaları	106
1.3.2.2.3. Weber'in Kuramı	109
1.3.2.2.4. Marksist Kuram	113
1.2.2.2.5. Dahrendorf'un Sanayileşme Kuramı	119
1.3.2. Sanayileşmenin Sonuçları	120
1.4. Sosyal Sınıf.....	123
1.4.1. Sosyal Sınıfları Belirleyen Ölçütler	127
1.4.2. Tarihsel Süreç Açısından Sosyal Sınıflar.....	129
1.4.2.1. Kölelik.....	129
1.4.2.2. Kast	130
1.4.2.3. Feodal Zümreler	134
1.4.2.4. Sosyal Sınıf.....	140
1.4.3. Sosyal Sınıf Sosyal Yapı İlişkisi	146

İKİNCİ BÖLÜM

SINIFLI YAPININ DEĞİŞMESİNDE SANAYİLEŞMENİN ROLÜ

1. Sanayileşmenin Sosyal Yapı Üzerindeki Etkisi	152
1.1. Ekonomik Yapıdaki Değişim.....	153
1.2. Ailede Meydana Gelen Değişim.....	157
1.3. Eğitim Kurumunda Meydana Gelen Değişim.....	161
1.4. Siyasi Yapıda Meydana Gelen Değişim	164
1.5. Hukuk Kurumunda Meydana Gelen Değişim	170
2. Sanayileşme- Sosyal Sınıf İlişkisi	176
2.1. Yeni Sosyal Sınıflar	176
2.1.1. Üst Sınıf.....	177
2.1.2. Orta Sınıf	180

2.1.3. İşçi Sınıfı.....	184
2.2. Sınıf Çatışması- Sınıf Çatışmasının Kurumlaşması.....	189
2.3. Sosyal Hareketlilik	194
SONUÇ.....	199
BİBLİYOGRAFYA.....	213

GİRİŞ

Dünya tarihinde iki büyük değişim toplumların yapısını etkilemiş ve değiştirmiştir. Bunlar; Tarım İnkılabı ve Sanayi İnkılabıdır. Tarım İnkılabı ile toplumlar yerleşik hayata geçmiş ve tarımsal üretime dayalı bir yapı oluşmuştur. Sanayi İnkılabı ile de tarıma dayalı ekonomik ve sosyal yapı değişmiş, yerine sanayi üretimine dayalı bir yapı meydana gelmiştir.

19. yüzyılda gerçek karakterine ulaşan Sanayi İnkılabı kökleri itibari ile çok uzun bir hazırlık evresi geçirmiştir. Sanayi öncesi dönemde meydana gelen sosyal ve ekonomik gelişmeler Sanayi İnkılabının da hazırlayıcısı olmuştur. Sanayileşme ile birlikte toplumlar yepyeni bir çehreye bürünmüş ve sosyal yapıları tamamen değişmiştir. Tabi ki bu değişim aniden ortaya çıkan bir olgu değildir. Uzun bir zaman süreci gerektirmektedir. Ancak, sanayileşmenin yaptığı etki göz önüne alındığında sosyal yapıda köklü bir değişim meydana gelmiştir. Sanayi İnkılabı ile çatışan eski yapının unsurları tamamen değişmiş ve yerine sanayileşmeye uygun, tamamen yeni bir yapı inşa edilmiştir. Bu anlamda, dünya tarihinde sosyal yapı üzerine bu kadar derinden tesir eden başka bir olgu olmamıştır.

Sanayileşmenin sosyal yapı üzerindeki etkileri, ilk önce ekonomik sahada kendini göstermeye başlamıştır. Öncelikle üretim ilişkilerini değiştiren sanayileşme, yeni üretim tarzlarının yanı sıra ekonomik yapıdaki tüm unsurları değiştirmiştir. Tabi ki; sanayileşmenin etki alanı üretim ilişkileri ile sınırlı değildir. Bunun yanında sanayileşme, sosyal ve siyasal kurumlar üzerinde köklü değişiklikler meydana getirmiştir. Ailede, eğitimde, siyasi ve hukuki yapıda, sosyal tabakalaşmada meydana gelen değişimler ile yepyeni bir sosyal yapı oluşmuştur. Bu yeni sosyal yapının en büyük özelliği ise sanayileşmeye uygun bir yapılanma görünümünde olmasıdır. Tüm sosyal kurumlar Sanayi İnkılabının yapısına uygun olarak şekillenmiştir. Ekonomik

yapıda yeni üretim tarzlarının ve ilişkilerin ortaya çıkması, ailede çekirdek aileye geçiş ve ailenin işlevlerinde meydana gelen değişiklikler, eğitim kurumunun sanayinin ihtiyacına göre yeniden şekillenmesi, siyasi yapının ve yönetim biçiminin değişmesi, hukuksal normların sanayileşmeye uygun olarak yeniden yapılanması, sosyal tabakalaşmada yeni sınıfların ortaya çıkması ve sınıflar arası ilişkilerin değişmesi Sanayi İnkılabı sonucu meydana gelen değişikliklerdir.

Bu çalışmanın ilk bölümünde; sosyal yapı ve sanayileşme ile ilgili kavramların izahı ve sanayileşme sosyal yapı ilişkisi incelenmektedir. Ele alınan konular; sosyal yapı, sosyal tabakalaşma, sanayileşme ve sosyal sınıflardır. İkinci bölümde ise; sanayileşmenin sosyal yapı ve sosyal sınıf üzerindeki etkileri incelenmektedir. Bu bölümde ele alınan konular ise; sanayileşmenin sosyal yapı üzerindeki etkisi ve sanayileşme sosyal sınıf ilişkisidir. Bu çalışma tarihsel anlatım metodu kullanılarak yapılmış, bir nevi kaynak taramasıdır.

Bu çalışmamda bana yardımını ve desteğini esirgemeyen tez danışmanım Doç. Dr. Abdullah Korkmaz' a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca Yrd.Doç.Dr. Taner Tatar'a yardımlarından dolayı teşekkür ederim. Bu çalışmamda maddi ve manevi desteğini esirgemeyen eşime ve aileme de desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

M. Çağlar Kurtdaş

Mart 2003

I.BÖLÜM

SANAYİLEŞME SOSYAL YAPI İLİŞKİSİ

1. SOSYAL YAPI VE SANAYİLEŞME İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

1.1.SOSYAL YAPI

Sosyolojinin odak terimlerinden biri olan sosyal yapı kavramı üzerinde uzlaşma sağlanan bir kavram değildir. Gerek sosyologların bu kavrama farklı anlamlar yüklemeleri ve gerekse de kavramın ideolojik bir anlamda kullanılması tanımlarda çeşitliliğe ve farklılığa yol açmıştır. Genel olarak bir tasnif yapmamız gerekirse, “sosyal yapı” kavramını; sosyal ilişkilerin bütünü olarak gören yaklaşım, temel grupların ve kurumların oluşturduğu bir bütün olarak gören yaklaşım ve sosyal rol kavramından yola çıkarak tanımlayan yaklaşımları sayabiliriz.

“Bir şeyin yapısı, parçaları arasındaki nispeten sabit ilişkilerdir. Sosyal bir sistemin yapısını da parçaları arasındaki nispeten sabit ilişkiler belirler.” (Dönmezer,1994:140).Sosyal yapı ile ilgili tanımlara baktığımızda sosyal yapıyı bu ilişkiler oluşturmaktadır ancak tanımlardaki farklılık sosyal sistemde ilişkiye giren parçaların sosyologlara göre farklılığıdır.

Terimi ilk kullananlardan biri Herbert Spencer ‘dir. Spencer ; biyolojik organizma ile sosyal yapı arasında bir ilişki kurmuştur. sosyal yapı ve gelişimini organik yapı ve evrimi ile açıklamaya çalışmıştır.(Oskay,1990:35). “Her organın organizma denilen sistemin yaşaması için fonksiyonda bulunduğu biyoloji tarafından tespit edilmiştir. Böylece, bir organizma, kendisini meydana getiren unsurların, fonksiyonel bakımdan birbirine tabi olduğu bir sistem olarak düşünülür”.(Eröz,1982:51). Sosyal yapıda, yapı içinde yer alan bireyler ve bireyler arasındaki ilişkilerle yaşayan, gelişen bir bütündür diye tanımlanmıştır. Sosyal yapıyı, organik bağlarla açıklayan bu yaklaşım daha

sonradan sosyolojinin temel kuramlarından biri haline gelen işlevselcilik içinde bir dayanak olmuştur.(Oskay,1990:35).

Radcliffe- Brown “kişi kişiye olan toplumsal ilişkilerinin tümü sosyal yapının bir kısmıdır. Sosyal yapı incelenirken bakılması gereken somut gerçeklik belirli insanları bir araya getiren mevcut ilişkilerdir” demek suretiyle yapı kavramını kişiler arası ilişkilerin yapısal biçimi olarak tanımlamaktadır. (Doğan,1996:131). Radcliffe-Brown sosyal yapı kavramını, toplumsal ilişkilerin bir bütünü olarak görmüştür. Sosyal yapıyı; kişiden kişiye olan toplumsal ilişkiler bütünü olarak algılamaktadır. Sosyal yapı somut bir gerçekliktir. Belirli bir dönemde sosyal yapının incelenmesi, o dönemde mevcut kişiler arasında var olan ve kişileri birbirine bağlayan ilişkilerin incelenmesinden başka bir şey değildir”.(Oskay,1990:35). Radcliffe- Brown, sosyal yapı terimini kullanırken kısımlar ve parçalar arasındaki bir tür düzenli sıralanışı kastediyor. Örneğin, bir müzik parçasının bir yapısı vardır, aynı şekilde bir cümlede de bir yapısı vardır. Sosyal yapının birimleri insanlardır ve yapı içinde bir yer işgal ederler. Toplumsal ilişkilerin, sosyal yapıyı meydana getiren devamlı ağı, bireyin tesadüfı olarak bir araya gelmeleri değildir, toplumsal süreç tarafından belirmiş ve herhangi bir ilişki içindeki insanların diğerleriyle etkileşimleri, normlar, kurallar ve modeller tarafından denetlenmiştir. Demek ki örgütlenme kavramı ile ilişkili olmakla beraber, onunla eş anlamlı olarak kullanılmaması gereken yapı söz konusu olunca, insanların meydana getirdiği birimlerin, karşılıklı davranışlarının rol ve statü türünde kurdukları sistem anlaşılmaktadır. (Bozkurt,1973:17). Radcliffe-Brown, sosyal yapı incelenirken bakmamız gereken somut gerçeklik, belirli bir anda, belirli insanları bir araya getiren fiili mevcut ilişkilerdir, demiştir. Fakat belirtmemiz ve irdelememiz gereken objenin yapısal biçim olduğunu- belirli bireylerle ve küçük, önemsiz değişiklikleri bir tarafa bırakarak- söylemiştir. Ne var ki bu tanım oldukça geniş bir tanımdır. Firth’nin işaret

ettiği gibi: Toplumsal faaliyette tali öğelerle kalıcı öğeler arasında bir ayırım yapmamakta, toplum yapısı fikri ile toplumun totalitesi arasında bir fark olduğunu da göz önünde tutmamaktadır.(Bottomore, 1984 :119).

“Terimi sadece, daha kalıcı, sürekli ve örgütlü ilişkiler için kullanmak gerektiği görüşünde olan yazarlarda vardır. M.Ginsberg sosyal yapıyı, toplumu oluşturan temel grupların ve kurumların meydana getirdiği bir kompleks olarak anlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında sosyal yapı incelemeleri; kurumsal düzenlemeler ya da toplumsal gruplar arası ilişkiler ya da hem kurumsal düzenleme hem de gruplar arası ilişkiler olarak ele alınabilir. Sosyal yapı terimini, sadece kalıcı, önemli ilişkiler ve gruplar için kullanmak üzere kısıtladığımızda, toplumda varlığını sürdürmeye devam eden ve yapısal biçimlerde değişik görünürler taşıyan diğer ilişkiler ve grupları belirtmek içinde bir başka terime ihtiyaç duyacaktır. R.Firth bu amaçla “toplumsal örgütlenme” terimi önermekte. Bu terimi de; “seçme ya da karar alışla olan toplumsal ilişkilerin sistemli düzenlenimi” diye tanımlamaktadır. Sosyal yapı terimi toplumun devamlılığını; örgütlenmede ise değişim ilkesi söz konusudur.”(Bottomore,1984:120). T.Bottomore’de sosyal yapıyı temel kurumların bir kompleksi olarak görmektedir. Bu grupları ve kurumları belirlemek güç değildir. Bunlar”toplumun fonksiyonel ön gereklilikleri”dir ve şunları içermektedir; bir haberleşme sistemi, üretim ve dağılımla ilgili bir ekonomik sistem, yeni kuşakların sosyalizasyonları için (aile ve eğitim dahil) bir takım düzenlemeler, otorite sistemi, iktidar bölüşmesiyle ilgili sistem ve belki de, toplumsal tutumu sürdüren ve doğum, sünnet, evlilik, ölüm gibi kişisel olaylara toplumsal bir değerlilik kazandıran ritüeller sistemi. Temel kurumlar ve gruplar bu tür temel gerekliliklerle ilgili olanlardır. Toplumsal tabakalanma gibi diğer gruplaşmalar ve kurumlar bunlardan kaynak bulmakta; oluştuktan sonra, bunlar üzerinde etkide bulunmaktadır.(Bottomore,1984:121-122).

Sosyal yapıyı daha dar çerçevede tanımlayan üçüncü yaklaşım ise toplumsal rol kavramını kullanır. S.F. Nadel'in "Sosyal yapı Teorisi" ve H.Gerth ile C.W.Mills'in "Karakter ve Sosyal yapı" eserleri bunu işler. Nadel; toplum yapısına somut nüfustan ve davranışlarından, bireylerin karşılıklı rol oynama kapasitelerinden elde edilen ilişki şebekesi ya da kalıbından varıyoruz der. Benzer biçimde Gerth ve Mills'de rol kavramı "... kurum tanımlamamızda temel kavramlardır ve nasıl rol kurum kavramımızı oluşturmakta birim oluyorsa, sosyal yapı kavramımızı oluşturmakta da kurumu birim almaktayız" demektedir. Şunu görüyoruz ki, toplumsal rol aracılığıyla yapılan sosyal yapı irdelemeleri arasında, kurumlar roller kompleksinden oluştuğu için pek fark yoktur. (Bottomore,1984:120). Nadel sosyal yapıyı şu şekilde tanımlamıştır; "ilişkiler ve roller toplumu meydana getiren insanları düzenler ve tertipler. Somut nüfus ve onun davranışlarında aktörler arasında, onların birbirine karşı rol oynamak yeteneğinden gelen ilişkilerin modelini ya da ağını soyutlayarak bir toplumun yapısına varabiliriz". Nadel'in görüşünün en fazla eleştirilebilen iki yanı vardır. Birincisi toplumsal grupların sosyal yapı içindeki özel durum ve önemlerinin göz ardı edilmesi ve bunların bireyler arası ilişkilerin bir özel görünüşü durumuna indirgemesidir. İkincisi durmuş gibi ele alınan yapılarda tarihi gelişimin ikinci plana itilmesidir.(Bozkurt,1973:20-21).

Merton ve Parsons'da sosyal yapıyı bir sosyal sistem olarak görmüşlerdir. Merton ve onu izleyenler tarafından çok sık kullanılan işlev kavramı, toplumun bir bütün olma özelliği ve bu bütünün yapısını oluşturan öğelerin bütün (sistem) açısından anlamı, bütüne karşı ilişkisini aramaya yöneltmiştir. Sistemin nasıl işlediğini göre bilmek için parçaların bütüne kıyasla ne tür bir işlevi olduğunu belirtmeye çalışmışlardır.(Tan, 1981:63). Yine Parsons ve Merton'a göre; cemiyet, bir sosyal sistem teşkil eder. Her sosyal sistem ikinci derecede sistemlerden meydana gelir. Her tali sistem, bütünlük içinde bütünün devam ve muhafazasına yarayan fonksiyon ifade eder.(Eröz, 1982:56).

Sosyal yapı kavramının tanımlanmasındaki görüş farklılıklarına rağmen, sosyologlar ve sosyal antropologlar sosyal süreçteki önemli unsurlara dikkati çekmişlerdir. Sosyal yapının tanımlanmasında temel alınan unsurlar şunlardır:

- 1) Sosyal yapı sosyal yaşam unsurlarının birbirine bağlandığı düzenlemeleri yani parçaların bütünle olan düzenli ilişkilerini içermektedir.
- 2) Bu ilişkiler üst üste gelecek biçimde yapılaşmış olmalıdır; yani karmaşıklığın değişen düzenleme biçimleri olarak görülmelidir.
- 3) İlişkilerin önemi kısa zaman kesintiyle sınırlandırılmamalı; yani ilişkiler devamlılık göstermelidirler. (Eserpek,1981:215).

Genel olarak sosyal yapı tanımlarına baktıktan sonra üzerinde durmamız gereken başka bir konuda sosyal yapıyı oluşturan parçaların bütün ile ilişkileridir. Descartes'in basitten karmaşığa gitme yolundaki yöntemsel ilkesi, sosyal bilimlere olduğu gibi uygulanamaz. Sosyal bilimlerde basit öğeleri her zaman parçaları oldukları, içinde bulundukları bütüne götürmek, onlarla ilişkilendirmek gerekir. Bu doğrultuda bütünden ayrılmış öğenin, hiçbir anlamı yoktur. Yapısal çözümlemenin temel varsayımı, bütün toplumsal öğelerin birbirleriyle ilişkili oldukları ve birini bilmeden öbürünün anlaşılamayacağıdır.(Tolan,1996:255). Sosyal yapıyı oluşturan her unsur yerine getirdikleri fonksiyon ve varlıkları itibariyle yapıyı tamamlayıcı bir nitelik taşır. Unsurlardan bağımsız bir yapı düşünülemez.(Erkal,1998:178).

Sosyal yapıyı açıklayan yaklaşımları ele aldığımızda; toplumsal rol kavramını ele alan yaklaşımlar konuyu dar bir çerçevede ele almıştır. Kişilerin karşılıklı ilişkilerini tayin eden toplumsal rol, ilişkilerin de temelini oluşturmaktadır. Bu ilişkiler ağıda toplumsal kurum ve grupları meydana getirir. Bu açıdan baktığımızda sosyal yapı, hem toplumsal rol, hem toplumsal ilişki, hem de toplumsal grup ve kurumların bütünüdür. Bu bütün içinde toplumsal kurum ve gruplar hem toplumsal ilişkileri hem de toplumsal

rolleri içermektedir. Yani toplumsal roller toplumsal ilişkileri, toplumsal ilişkilerde toplumsal grup ve kurumları oluşturmaktadır. Bu nedenle tanıtımda esas alınması gereken toplumsal grup ve kurumlar olmalıdır. Bunları dikkate alarak sosyal yapının tanımını yapacak olursak: Sosyal yapı; toplumsal rol ve toplumsal ilişkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkan toplumsal kurum ve grupların oluşturduğu bir bütündür.

1.2.SOSYAL TABAKALAŞMA

Sosyal tabakalaşma en geniş manasıyla; bireylerin ve grupların belirli veya genelleştirilmiş karakteristiklerine göre aşağı ve yukarı statülere, rollere sahip ve sınıflara mensup olarak anlaşılmaları, derecelendirilmeleri demektir. (Dönmezer;1994:292). Sosyal tabakalaşma gerek nitelik gerek nicelik yönü artan ve değişen insan topluluklarında rastlanan bir gelişmedir. Sosyal tabakalaşma çeşitli değişkenlere göre değerlendirilmektedir. Genel olarak, sosyal tabakalaşmayı, otorite, prestij, statü, ve güce göre nüfusun farklılaşmasının hiyerarşik olarak sıralanması şeklinde düşünebiliriz.(Erkal,1998:193). Bu durum, yani sınıf ve grupların belirli ölçütlere göre toplumda aşağı ve yukarı diye sıralanmaları tarih boyunca görülen bir olgudur. En basitten en karmaşığa bütün toplumlarda bu sıralama görülmektedir. Fakat bu hiyerarşiyi belirleyen ölçütler toplumdan topluma ve çağlar boyunca değişiklik göstermiştir. Bu ölçütlerle kimi zaman doğuştan getirilen cinsiyet, ırksal özellikler, yaş vb. olurken, kimi zaman da güç, prestij, eğitim, siyasi mevki vb. olmuştur.

“Her toplumda kişiler arasında çeşitli eşitsizliklerin olduğu gerçeğini göz ardı edemeyiz. Başka bir deyişle, her toplumda belirli toplumsal roller ve bu farklı rollerle ilişkilendirilen farklı gelir, saygınlık, yekte vb. ödüller vardır. Bazı roller yönetilmeyi, bazıları da yönetmeyi gerektirir.”(Tolan,1996:257). Rousseau’ya göre insanlar arasında iki eşitsizlik türü vardır. Biri tabiatın oluşturduğu tabi ve fiziki eşitsizlik (yaş,sağlık,bedeni güç, zihin vb.) , diğeri ahlak veya siyasi eşitsizlik. Bu sonuncu

eşitsizliği insanlar kendi aralarında bir sözleşmeye giderek, kendi rızaları ile yaratırlar.(Eröz,1982:87). Bu eşitsizlik ise sosyal tabakalaşmaya sebep olmaktadır.

Sosyal tabakalaşma toplumun büyüklüğü ve iş bölümü ile yakından ilişkilidir. Diğer bir deyişle toplum iş bölümünü gerektirecek ölçüde gelişmiş ve genişlemişse, toplumda ekonomik ve toplumsal eylemlerde de genişleme ve artma görülmektedir. Bunun sonucu olarak da insan ilişkilerinin oluşturduğu çeşitli gruplaşmalar belirli düzey ve basamaklarda toplanma eğilimi göstermektedir. Bu eğilim ise tabakalaşma sistemini yaratmaktadır.(Eserpek, 1981:193). Tabakalaşma ve eşitsizlik evrensel birer olgu olmalarına rağmen, onların formları bir toplumdan diğerine göre, toplumsal gelişmenin düzeyine, kaynakların kıtlığına, dolayısıyla özel hünere ve yeteneğe duyulan ihtiyaca bağlı olarak (sözgelimi öğretmenler, okur-yazar olmayan kültürlerde, ileri sanayi toplumlarına oranla işlevsel bakımdan daha önemsiz bir konumdadırlar) değişiklik göstermektedir. (Swingewood,1998:294).

Sosyal tabakalaşmanın her toplumda ve her dönemde görülebilen genel özellikleri şöyledir; her toplum tipinde, toplumsal farklılaşma ve buna bağlı olarak hiyerarşi olgusu genel bir olgudur, toplumsal farklılaşma ve hiyerarşi eşitsizliğe yol açar. Toplumsal eşitsizlikler görelide olsa azaltılabilir. Eşitsizliklerin görünür ana nedeni toplumsal değerlerle pekişmesidir. Bunun en karakteristik örneği kast'tır. Kast'ta temeldeki ekonomik eşitsizlik, inanç ve felsefe ile pekiştirilmekte adeta yasallaştırılmaktadır. çağdaş toplumlarda ki statü grupları da böyledir. Ekonomik farklılaşma statü grubuna özgü kültürel ilkelerle özgülleşmektedir. Bu yüzden katmanlaşmış eşitsizliklerin aslında toplumun değerlerinin uzantısı olduğu, dolayısıyla her toplumun kuramsal yapısında kabul edildiği ve yasallaştırıldığını kabul etmek gerekir.(Doğan,1996:155). Tabakalaşma bir tür eşitsizlikler hiyerarşisidir. Bir sosyal sistemde, tabakalaşma olayının fonksiyonel temelini analiz etmek için, sistemdeki sosyal ilişkileri

bütünleştirici ve düzenleyici unsurları incelemek gerekir. Toplum içindeki astlık ve üstlük ilişkilerini düzenleyen ve oluşturan bir kısım normlar, yerleşmiş ve her sosyal sistemin bir parçasıdır ve bunlar müesseseseleşmişlerdir. (Dönmezer,1994:293). Eşitsizliğin bu şekilde müesseseseleşmiş olması insanların, sanayileşmeden önceki dönemde, doğuştan kazanılan statüyü kabul edip sorgulamamasına da neden olmaktadır.

Toplumdaki tabakalar neye göre üst ve alt olarak nitelendirilmektedir? Tabakaların mertebelenendirilmesi toplumdan topluma ve hatta aynı toplum içinde dönemden döneme farklılık göstermektedir. Yani tabakalaşma sistemi sosyal yapıyı meydana getiren unsurlardan biri olduğundan, toplumun norm ve değerleri tabakaların birbirine göre üst ve alt olarak değerlendirilmesini belirlemektedir. Tabakalaşma, bazı faaliyetlerin topluma hizmetlerinin diğerinden daha çok olduğu kanısının bir sonucudur. Belirli bir toplumda bazı konumlar çok az rastlanan yetenek ve beceri gerektirmekte, diğerleri ise ancak uzun bir eğitim sürecinin sonunda kazanılmaktadır. Böyle yetenek ve beceri gerektiren konumlar sosyal olarak mükafatlandırılmaktadır. (Eserpek,1981:193-194).

“Genel olarak diyebiliriz ki, sosyal sistemlerin üyeleri, ya açıkça veya zımnen, bazı niteliklere sahip bulunmaları veya değişik alandaki başarıları oranı ve değerine göre değerlendirilip derecelendirilmekte, tabakalaştırılmaktadır. Toplum üyelerinin birbirini değerlendirmesi işgal ettikleri mevkilerin derecelerinin karşılaştırmasıyla olmaktadır. Bu karşılaştırma ve değerlendirmeler üzerinde grup üyeleri anlaşınca, yerleşen değer hükümleri sosyal değerlendirmeler halini almaktadır” (Dönmezer,1994:292-293). Hem geleneksel hem de çağdaş toplumlarda olsun tarihsel süreç içerisinde tüm toplum yaşamında insanlar arasında değişik düzeylerde ve değişik derecelerde eşitsizliğe rastlanır. Bu eşitsizlik üç temel düzeyde belirginleşmektedir; a) Ekonomik düzeyde; malların eşit olmayan dağılımı. b) Siyasal düzeyde; iktidarın eşit

olmayan dağılımı. c) Toplumsal düzeyde; Toplumsal statülerin eşit olmayan dağılımı. (Tezcan, 1995:75-76). Tarihsel süreç içinde toplumları incelediğimizde, tabakalaşmayı belirleyen bu ölçütlerin –ekonomik, siyasal ve toplumsal- dönemden döneme ağırlıklarının değiştiğini görüyoruz. Yani bir dönem toplumsal ölçütler ağırlıktayken, bazı dönem siyasi, bazı dönemde ekonomik ölçütler ağırlıklı olarak tabakalaşmayı belirlemektedir.

Sosyologlar arasında tabakalaşmanın boyutlarının ne olduğu hususunda bir uzlaşma yoktur. Bununla beraber bu temelin “ekonomik prestije ilişkin ve kudret farklarına ve bunların birleşimine” dayandığı hususunda ortak bir kanaat vardır. Şurası kesindir ki; tabakalaşma çok boyutludur. Tabakalaşmanın ekonomik boyutu maddi ürünlerin eşitsiz dağılımından ibarettir. Maddi ürünlerin eşitsiz olarak dağıtılması, tabakalaşmanın bir temelini oluşturur. Tabakalaşmanın prestij itibar boyutu, hiyerarşi içinde derecelendirilmiş olan mevkilerin nispi değerlerinin farklılığı demektir. Mesela bizim toplumumuzda el emeğine dayanan iş mevkileri, meslek mevkilerine oranla daha az prestij sağlamaktadır. Prestij bazen popüler olma biçimde kendisini gösterir. Prestij, önemi toplumdan topluma değişen birtakım unsur ve faktörlerden oluşur. İnsanın cetleri, servet özel roller, eğitim derecesi, din, bireysel ya da biyolojik karakteristikler gibi. Tabakalaşmanın kudret boyutu, başkalarının ihtiyaçları ve diğerlerinin dirençlerini nazara almadan, istenilen bir hareket tarzını ne gibi araçlarla olursa olsun yerine getirmek kabiliyetinin eşitsiz olarak dağıtılmasını belirtir. Kudret, iktidar, sosyal sistemlerde amaçların, hedeflerin gerçekleştirilmesi için yetki olarak tanımlanabilir. Kudret fonksiyoneldir. Her toplumda iktidar veren mevkiler değişik derecelerde olmak üzere bir tabakalaşmaya tabi tutulmuştur. Bu konuda iş bölümü başlıca unsurdur. İktidar, sosyal sistemin diğer iştirakçilerinin moral duygularına karşı olarak kullanıldığında, iştirakçiler kudreti haksız olarak kabul ederler, uygun kullanıldığında

ise meşru sayılır. Eğitimde, tabakalaşmanın bir diğer boyutu olarak karşımıza çıkar. Kişilerin sahip oldukları bilgiler ve aldıkları eğitim onların hareket şekillerini ve davranışlarını etkiler ve toplumda tabakalaşma meydana getirir. (Dönmezer,1994:294-295). Çok boyutlu olan tabakalaşmada bir tek kriterin ele alınması ya da tabakalaşmanın tek bir boyutun eseri olduğunu söylemek yanlıştır. Tabakalaşma bütün bu boyutların etkileşimi sonucu olmaktadır.

Tabakalaşmanın ölçütleri konusundaki tartışmaları açığa çıkardığı bir önemli konuda toplumsal katlar arasındaki ayırımın katılık ya da esneklik ölçüsüdür. Toplumbilimciler bu konuyu, iki kutuptan söz ederek basitleştirme eğilimi göstermişlerdir. Toplusal statülerin bireylere yüklediği bir uçla, statülere bireysel çabalarla erişildiği öteki uç. Birincisinde kat bölünmeler ve toplumsal katlar arasında aşılmaz sınırlar izlenir. Öyle ki bireyler konumlarını değiştirme konusunda herhangi bir girişimde bulunamazlar. İkincisinde ise ayrılmalar esnek tutulur, katlar arası geçiş kolaylaşmış hatta özendirilmiştir.(Tan,1981:78). Statüler birincisinde olduğu gibi doğuştan değil de daha çok eğitimle, başarı ve yetenekle kazanılır. Birinciye örnek olarak kast sistemi, ikinciye ise sanayileşmeden sonra meydana gelen sınıflara dayanan tabakalaşmayı örnek verebiliriz.

Sosyal tabakalaşma, belirli bir nüfusun hiyerarşik olarak, yani sosyal manada üst üste gelen sınıflar halinde farklılaşmasıdır. Sosyal bakımdan aynı seviyede olan sınıfların aynı tabakaya mensup oldukları kabul edilebilir. O halde, sosyal tabakalaşma kavramı zarurî olarak sosyal mesafe kavramını da içine almaktadır. Çünkü alt ve üst tabakalar arasındaki mesafe, coğrafi ve fiziki bir mesafe olmayıp tam manasıyla sosyal bir anlam taşımaktadır. Sosyal mesafe, belirli bir sosyal sınıfa mensup bulunan herhangi bir ferdin diğer sınıflarla ve o sınıflara mensup bulunan gruplar ve fertlerle olan hiyerarşik münasebetlerini bir nüfus içerisindeki sınıfların birbirleri ile olan ilişkilerini

ve belirli nüfusların aralarındaki sosyal farklılık münasebetlerini gösteren bir kavramdır. (Kurtkan,1986:142-143).

Bütün fertlerin aynı, tamamıyla eşit derecede ve rütbede ayrıcalıklara sahip olduğu bir toplum mevcut değildir. Sosyal sınıfları tamamıyla kaldırdığını iddia eden ideolojilerin uygulandığı toplumlarda da tabakalaşma vardır. Zira sosyal sistemler sosyal mevkilerden oluşur ve bu mevkiler, statüler bir hiyerarşi içinde değerlendirilmektedir. Tabakalaşmayı tamamen ortadan kaldırdığını iddia eden bir rejimde bürokrasi ayrı bir tabaka olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle tabakalaşma bütün toplumlarda görülen bir özelliktir. (Soyer,1996:30). Toplumda kişiler arası eşitsizlik ve prestij ölçütü olarak değerlendirilen niteliklerin sayıca kıtlığı sözkonusu olmasaydı, sosyal statünün de bir anlamı olmazdı. Niteliklerin dağıtımında tam bir eşitlik sağlamak olanaksız olduğuna göre sosyal bir eşitlikte olanaksızdır. Dolayısıyla statüsüz ve tabakasız bir toplum, düşünce dışıdır. Bu ifade hem nesnel hem de öznel açıdan doğrudur. Öznel olarak bireysel kişiler farklı uzmanlık, zeka ve enerji derecelerine sahiptir. Bunlar kişinin bir statü elde etmesine yardımcı olurlar. Nesnel olarak sosyal statü ölçütleri en katı sosyalist toplumda bile eşitlikle paylaşılamazlar. (Fichter,1996:38-39).

Tabakalaşma tarihsel süreç içerisinde dört şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bunlar; kölelik, kast sistemi, feodalite ve statü tabakalaşmasının oluşturduğu toplumsal sınıflar. Sosyal tabakalaşmayı ifade eden bu dört sistem kendi içinde sosyal sınıflardan meydana gelmektedir. Bu sosyal sınıfların alt ve üst diye hiyerarşik bir şekilde sıralanması sosyal tabakalaşmayı meydana getirmektedir.

1.2.1.TABAKALAŞMA KURAMLARI

Tabakalaşmayı açıklayan kuramlar, fonksiyonalist yaklaşım, çatışmacı yaklaşım, Pareto'nun kuramı, Marksist kuram ve Weber'ci yaklaşımdır.

1.2.1.1. Fonksiyonalist Yaklaşım

Fonksiyonalist görüş; toplumu, birbirine bağlı menfaatlerle birleşmiş tabakalardan oluşan, en önemli mevkilerin en vasıflı olanlarca işgal olunduğu ve eşitsizliğin tüm sosyal sistemin işleyişinde fonksiyonel bir zorun teşkil ettiğini söyler.(Dönmezer,1994:296). Ayrışma ve bunun sonucu olan sıralanma, toplumsal yaşam için kaçınılmaz, işlevsel ve evrensel bir ön koşuldur. Toplumda, bireyler çeşitli işlevleri yerine getirmeye yöneltmek durumundadır. Bu yöneltmenin yolu ise işlevleri statülere bağlamak ve statüleri de işlevlerin önemine göre sıralamaktır.(Tan, 1981:75-76).

Kingley Davis ve Wilbert K. Moore 1945 yılında yazdıkları “tabakalaşmanın bazı ilkeleri” adlı makalelerinde sosyal tabakalaşmaya işlevselci bir bakış açısından yaklaşmışlardır. Tabakalaşmanın toplum için kaçınılmazlığını ileri sürmüşlerdir. Toplumun işleyen bir mekanizma olarak üyelerini toplumsal konumlara dağıtmak ve bu konumların yükümlülüklerini yerine getirmeye teşvik etmek zorunda olduğunu belirtmişlerdir. Davis ve Moore için bireylerin işgal ettiği konumların kademelenmesi, farklı konumların işlevsel önemlerinden kaynaklanmaktadır, yani, toplum için çok gerekli fakat yerine getirilmesi çok zor olan işlerin kabul edilmesi için bu konumları dolduracak insanlara verilecek karşılık yeterli olmalıdır. Bu yüzden, toplumsal eşitsizlik en nitelikli kişilerin en önemli konumları doldurması için gereken bir araçtır. Bu belirleyenle etkileşimde olan diğer bir gerçekte, bazı konuların ender bulunan beceri, yetenek ve eğitim düzeylerini gerektirmesidir.(Lenski,1993:130).

“Tabakalaşma, bireylerin, onların dolgun ücretler ve statüyle ödüllendirilen ve işlevsel bakımdan asli işleri yerine getirme yeteneklerinin ölçüsüne göre eğitilmelerini belirleyen bir sistemdir. Tabakalaşma, toplumların, en önemli

görevlerin doğru biçimde en yetenekli kişilerce yerine getirilmesini sağlayan mekanizmasını oluşturmaktadır. Bu açıdan bireyler sosyal yapıda öyle bir şekilde motive edilir ve yerleştiril ki, bunun kaçınılmaz sonucu toplumsal bir eşitsizliğin doğmasıdır. Tabakalaşma aslında eşitsizlik demektir.” (Swingewood,1998:295).

Moore ve Davis tabakalaşmanın evrensel olduğunu ve bu nedenle her toplumda belirli bir kademelenme sisteminin bulunduğunu öne sürerler. Her bir kademelenmeyi meydana getiren statüler onları işlev olarak doldurmaya layık olan kişiler tarafından işgal edilmektedir. Buna göre, önemli statüleri ancak yetkin (ehil) kişiler doldurmaktadır. Fonksiyonel (işlevsel) yaklaşımın bu konuda dayandığı iki önemli ilke vardır; 1- İşlevsel yarar ilkesi: Toplumda en önemli işlev, hiyerarşide en üst düzeyde yer alan işlevdir. 2- Yetki (ehliyet) ilkesi: Önemli işlevleri, ancak yetkili kişiler yani bilgi, beceri, deneyim, ve özel niteliklere sahip kişiler yerine getirebilir. Sayıları az olan bu kişiler ayrıcalıklı mevkilere sahip olurlar. Bu iki sosyologa göre toplumlar kişileri belirli mevkilere gelmelerini teşvik ve motive etmektedir. Bu motivasyon ise çeşitli ödüllerle desteklenmektedir. Çünkü, bireyleri belirli statülere yönelten, statülere bağlayan ödüllerdir. Toplumun belirli statülere yönelmeleri halinde bireylere bahsettiği belli başlı ödüller ise şunlardır: a) Maddi yarar: Maddi bir ödül, bireyin rahat bir hayat yaşamasını sağlar. b) İktidar: Hükmetme yetisi; İnsan doğasına uygun bu yeti, çekici bir ödüldür. c) Prestij: Çevresinde saygı ve itibar görme, psikolojik tatmin. (Doğan,1996:173).

Gerhard Lenski de sosyal tabakalaşmanın işlevselliğini kabul etmekle beraber, bir noktada Davis ve Moore'den ayrılır. Lenski'nin kuramı işlevselcilikle, çatışmacı kuramın sentezine dayanır. Lenski eşitsizliği başlangıçta işlevsel olduğu için kabul eder. Çünkü ilkin özel konumlara uygun nitelikteki yetenekli kimselerin buralara gelmesi gerekir. Fakat Lenski, başlangıçtaki bu işlevselliğin uzun bir süre sonra

ortadan kalkacağını ve toplumsal bir norm olarak devam etmeye eğilim göstereceğini belirtir. Çünkü, yazara göre, o kimse başlangıçtaki işlevi artık yerine getirmediği zaman bile süreklilikte direnir.(Tezcan,1995:77-78). Lenski'ye göre bireyler, toplum içindeki mevcut mal ve hizmetler için doyumsuz bir arzuya sahiptir ve bu bireyler bu kıt mal ve hizmetler için mücadelede eşitsiz bir biçimde donatılmıştır. Lenski, insan doğasının evrenselliğine karşın, tabakalaşma sistemleri arasında büyük farklar olduğunu kabul eder. Mal ve hizmetlerin bölüşüm formları arasındaki farkların, toplumun teknolojik gelişim düzeyi ile ilgili olduğunu ileri sürer. Az gelişmiş toplumlarda, mal ve hizmetler bireysel gereksinimler temeline dayanır. Daha gelişmiş toplumlarda ise, güç, bölüşüm sisteminin ardındaki etmeni oluşturur. Bundan yola çıkarak Lenski güç ve gereksinmenin, tabakalaşma sistemlerini yöneten iki temel prensip olduğu hipotezini ileri sürer. Toplum karmaşılaştıkça, mevcut kaynakların dağılımında güç daha önemli olacaktır. Lenski'ye göre tabakalaşma sistemi üç birimden oluşur. Bireyler, sınıflar ve sınıf sistemleri. Sınıfları bireyler oluşturur. Sınıflar ise sınıf sistemlerini oluşturur. Bireyler, sınıflar ve sınıf sistemleri birbirleriyle ve kıt kaynaklar için verdikleri mücadeleye olan ilişkileri ile var olurlar.(Lenski,1993:133-135).

İşlevselci kuram; bir toplumun işleyişi için toplumsal sınıfların gerekliliği, toplumun gereksinmelerinin karşılanması için bu sınıfların birlikte çalıştığı ve toplum üyelerinin en azından zımni olarak sistemin üzerinde bir anlaşma halinde olduğunu belirtmiştir. Bu tabakalaşma sistemi böylece, toplumun kendi halinde işlemesi için bir ödül ya da ceza olarak görüyor. Ancak böyle bir model, tabakalaşmanın yalnızca kısmi bir görünümünü verebilir.(Lenski,1993:131).

Fonksiyonalist görüş birçok yönden eleştirilebilir. Her şeyden önce tabakalanmanın evrensel olduğunu, bu nedenle de her toplumda belirli bir

mertebelenme sistemi bulunduğunu ileri sürer ki, bu gerçeklere uymamaktadır. Ayrıca teori en önemli konumların ve en nitelikli kişilerin kolayca tanımlanabileceğini; bütün toplumlarda, çıkar gruplarının etkisi olmaksızın bunların saptanılabilceğini varsaymaktadır. Fonksiyonalistler teorilerini bireylerin toplumdaki mertebelenmelerine göre hazırlamışlardır, toplumdaki sosyal grupların; statü gruplarının, seçkinlerin, sınıfların varlığını da açıklamayı ihmal etmişlerdir. Teori değişik toplumsal tabakalanma tipleri olabileceğini, bir tipten diğerine geçişte çeşitli değişim süreci tipleri bulunabileceğini kabul ettiği halde, bu durumun nasıl açıklanabileceğini düşünmemiştir. Toplumsal tabakalanmanın oluşumunda ve sürdürülmesinde gücün rolünü tamamen bir yana bırakmış; bu nedenle de, toplumsal tabakalanma ile siyasal çatışma arasındaki ilişkiye hiç değinilmemiştir.(Bottomore,1984:225). Geleneksel toplumlar için açıklayıcı bir nitelik taşısa bile, çağımızın teknolojik toplumlarını bu kuramın açıklaması imkansızdır.(Doğan,1996: 174). Tümin ise bu kuramı şu şekilde eleştirmiştir: Belirli statüler için gerekli yeteneklerin toplumda ancak pek az kişide bulunduğu görüşü tartışmalıdır. Eğer toplum katı bir tabakalaşma içinde ise o zaman,yeteneklerin ortaya çıkarılması şansı azalır. Özellikle eğitim olanaklarının ana babanın servetine bağılı olduğu ve servetinde eşit olarak dağıtılmadığı bir toplumda nüfusun bir çok kesitleri, kendi yeteneklerini anlama şansını bulamayacaklardır. Eğitim ve yetişme açısından tam bir eşitlik sağlanmadıkça farklı bir ödüllendirme sisteminin haklı gösterilmesi mümkün değildir. (Tezcan, 1995:77).

1.2.1.2. Çatışmacı Yaklaşım

Çatışmacı tabakalaşma kuramı ise işlevselci görüşü reddeder. Eşitsizlik, insanların kıt kaynaklara sahip olma isteklerinin sonucudur. Gruplar bu kıt kaynaklara sahip olmak için birbirleriyle yarışır. Bu görüşe göre, kaynaklar,

yeteneğe ya da zor görevlere göre ödüllendirilmeyip, mirasa, sömürüye ya da baskıya dayanır. Bu yollarla kaynaklara sahip olunur. Bir grup, diğerlerinden daha fazla kaynağa sahip olursa eşitsizlik ortaya çıkar. (Tezcan,1995:78).

1.2.1.3. Pareto'nun Tabakalaşma Kuramı

Pareto sosyal tabakalaşmayı “seçkinlerin dolaşımı” kuramı ile açıklar. Pareto'ya göre belirli ölçüde gelişmiş her toplumda, en azından bir alt, bir de üst tabaka bulunur. Bireyler alt tabakadan üst tabakaya geçmek için istek ve çaba gösterirler. Bu iç hareketliliği Pareto “seçkinlerin dolaşımı” kuramı ile açıklar. Pareto seçkin kavramını iki manada kullanır. Geniş manada seçkin, toplumsal eylemlerinde başarı kazanarak her meslekteki hiyerarşinin en yüksek basamaklarına varmış iş adamlarını, politikacıları, sanatçıları, bilim adamlarını, sporcuları vb. kapsar. Dar anlamda ise; iktidarı ve siyasal yetkiyi elinde bulundurarak toplumsal düzeni kontrol eden küçük bir azınlığın üyesidir. Dar manadaki anlamı kullanan Pareto'ya göre seçkin tabakası, bir toplumda fiilen iktidar ve egemen olan sınıftır. Azınlık çoğunluğu zorla ya da hile ile yönetir. Seçkinler iktidara geldikten bir süre sonra yozlaşırlar. Yozlaşma deyimi, bu kimselerin kendilerini seçkin statüsüne yükselten nitelik ve özellikleri yitirmeleridir. Tam bu sırada diğer tabakadan bireyler seçkinlik statüsüne yükselme isteği duyabilirler. Eğer bu bireylerin sayısı az ve girişimleri kişisel olursa mevcut seçkin tabaka bu adayları benimser ve kendi bünyesinde eritir. Bu adayların sayısı fazla ve bir tabaka oluşturabilecekse, seçkin adayları çoğu kez geniş halk kitlelerine dayanarak destek arar. Mücadele iktidar ile geniş halk kitleleri arasında olduğu izlenimi vermektedir. Seçkin adaylarının rolü kitlelere rehberlik ve önderliktir. Oysa Paretoya göre gerçek farklıdır. Kitleleri eyleme götürdüğü sanılan öğretisi ve idealler, yeni bir seçkin tabakasının, yönetimi ele geçirmek için giriştiği mücadeleden ibarettir. Bu nedenle varılmak istenen sonuç, görünürde sanıldığı gibi

bir programın ve idealin gerçekleştirilmesi değil, yönetimin seçkin adaylardan oluşan azınlık tabakası tarafından ele geçirilmesidir.(Tolan,1996:33-34). Pareto'ya göre bireyler alt tabakalardan üst tabakalara ve üst tabakalardan alt tabakalara sürekli hareket eder. Pareto'ya göre seçkin en yetenekli kişilerdir ve seçkinler grubuna katılma bireysel niteliklere bağlı olduğundan, soydan geçimli değildir. Bu nedenle eski seçkinlerin yerini, halkın alt tabakalarından gelen en uygun kişiler (yeni seçkinler) doldurur. İşte her toplumda bu seçkinlerle halkın geri kalanı arasındaki sürekli geçiş durumuna Pareto “seçkinlerin dolaşımı” der.(Tezcan, 1995:79).

1.2.1.4. Weber'in Tabakalaşma Kuramı

Weber kuramında üç toplumsal tabakadan bahseder. Bunlar; sınıflar, statü grupları ve partilerdir. Weber'e göre sosyal onurun toplumdaki tipik gruplar arasında dağılıma biçimine “sosyal düzen” denir. Sınıflar, statü grupları ve partilerde bir topluluk içindeki güç dağılımı ile ilgili olgulardır.(Weber,1998:269).

1- Sınıf: Weber'e göre “sınıflar” “sosyal topluluklar” değildir, yalnızca toplumsal eylemin mümkün ve muhtemel temellerini temsil ederler. Bir grup insanın yaşam olanaklarının belli bir nedensel ögesi ortak ise, bu ögeyi mal sahibi olmak ve gelir sağlamak gibi salt ekonomik çıkarlar temsil ediyorsa, bu öge, meta ve işgücü piyasalarının koşullarında temsil ediliyorsa “sınıf”tan söz edilebilir. Sınıf konumu, kişilerin mal, yaşam koşulları ve kişisel yaşantılar için sahip oldukları tipik olanaklar demektir. Bu olanaklar ise, verili bir ekonomik düzen içinde gelir sağlamak üzere mal ya da beceri harcama gücünün derecesi ve türü ya da bu gücün yokluğu tarafından belirleniyor olmalıdır. “Sınıf” terimi, aynı sınıf konumunda bulunan insanlar grubu anlamına gelir.(Weber,1998:269-270). Weber, sınıf kavramını açıklarken salt ekonomik ilişkilerden hareket ederek, bir ekonomik düzen içindeki insanların ekonomik davranışlarının sınıfı meydana getirdiğini belirtir.

Değişim amacıyla piyasada rekabet eden insanlardan oluşan bir toplulukta maddi mülkler üstündeki tasarruf hakkının dağılım biçimi kendiliğinden belirli bir yaşam olanakları yaratır, bu da en temel ekonomik gerçeklerden biridir. Bu dağılımda değerli mallar için girişilen rekabette mülksüzleri dışlar, mülk sahipleri lehine işler. Mal edinme tekeli onlara verir. Bu dağılım biçimi karlı iş fırsatlarını mülk sahiplerinin piyasada emeğini sunanlar karşısında güçlerini artırır. Bu dağılım biçimi mülk sahiplerine mülklerini “servet” alanında “sermaye malları” alanına kaydırma olanağı açısından bir tekel sağlar. Bütün bunları saf piyasa koşullarının egemen olduğu bir alanın çerçevesi içinde geçerlidir. “Mülkiyet” ve “Mülksüzlük” bu nedenle bütün sınıf konumlarının temel kategorileridir.(Weber,1998:270). Bu kategoriler içinde de farklı sınıf konumları söz konusudur. Sınıf konumları bir yandan gelir getiren mülklerin türüne göre, öbür yandan da piyasaya arz edilebilecek hizmetlerin türüne göre değişebilir. (Weber,1998:271).

Sınıf kavramının geniş anlamı her zaman için şudur; piyasadaki şansının türü, kişinin yazgısını belirleyen en önemli etmendir. “Sınıf konumu” bu anlamda son kertede “piyasa konumu”dur. Weber’e göre sınıfı yaratan etmen doğrudan doğruya ekonomik çıkardır, hatta sadece “piyasa” ile bağlantısı olan çıkarlardır. (Weber,1998:271-272).

2- Statü Grupları: Sınıfların tersine, statü grupları genellikle sosyal topluluklardır. Ancak, çoğu zaman, pek biçimlenmemiş dağınık topluluklardır. Tümüyle ekonomi tarafından belirlenen “sınıf konumu”na karşılık statü gruplarından kastımız insanların yaşam yazgısının somut, pozitif ya da negatif toplumsal onur ölçüsü tarafından belirlenen tipik öğelerdir. Bu onur, bir topluluk tarafından paylaşılan herhangi bir nitelik ile ilgili olabilir ve tabi bir sınıf konumuyla da ilişkisi bulunabilir; sınıf ayrımları da statü ayrımlarıyla çok çeşitli biçimlerde bağlantılı

olabilir. Mülkiyet kendi başına bir statü ölçüsü olarak görülmeyebilir ama uzun vadede bu işlevi görür. Küçük sosyal örgütlenmelerinin geçim ekonomilerinde, çoğu zaman en zengin kişi doğrudan doğruya başkan sayılır. Ancak bu, genellikle salt onursal bir payedir. Ancak statü onurunun mutlaka bir sınıf konumuyla bağlantılı olması gerekmez. Tersine çoğu zaman tam karşısında yer alır. Hem mülk sahipleri, hem de mülksüzler aynı statü grubuna mensup olabilirler. Sık rastlanan bu durumun çok somut sonuçları vardır. Ancak sosyal saygınlıktaki bu “eşitlik” uzun vadede korumayabilir. (Weber,1998;277-278).

Statü onurun özü en iyi ifade eden şey belli bir çevreye mensup olmak isteyen herkesten her şeyden önce belirli bir hayat tarzına sahip olmasının beklendiğidir. Bu beklentinin yanı sıra sosyal ilişkilere kısıtlamalar getirilir. Geleneksel hayat tarzlarına dayalı statü grubu tabakalaşmasının tipik örneği ABD’de görebiliyoruz, örneğin ancak belirli bir sokakta oturanlar “sosyeteden” kabul edilir. Sosyal ilişkilere hak kazanır, ziyaretlere gidilir ve davetlere çağrılır, en önemlisi bu farklılık öyle gelişir ki, belli bir zamanda toplumda egemen olan modaya kesin uymayı gerektirir. Bu durum iyi bir iş bulma şansını ve saygı değer ailelerle ilişki kurmayı kolaylaştırır. Statü kazanmak, esas olarak gaspa dayanan tabakalaşmanın sonucudur. Böylesi gasplar, hemen her türlü statü onurunu normal kökenidir. Ama sosyal düzenin herhangi bir tabakasında bir süre fiilen yaşadıktan sonra ve dengeli bir ekonomik güç dağılımı sayesinde sağlam bir kazandıktan sonra, bu salt geleneksel konumdan yasal ayrıcalığa (pozitif ya da negatif) giden yolda çok kolay ilerlenir. (Weber,1998;278-279).

Açılımı sonuna kadar tamamlanmış statü grupları, kapalı bir kast’a dönüşür. Statü ayrımları artık yalnız teamüllere ve kanunlarla değil, ayinlerle de güvence altına alınır. İşler o hale gelir ki daha yüksek bir kastın üyelerinin alacak kabul edilen

bir kastın üyeleri ile her türlü fiziki teması kurallara aykırı ve dinsel bir eylemle temizlenmesi gereken bir leke olarak görülür. Her kast kendine özgü kültürler ve tanrılar yaratır. Ancak genelde, statü yapısının böylesi aşırı uçlara varması etnik nitelikte temel farklılıkların söz konusu olduğu yerlerde görülür. Kasta dönüşmüş bir statü grubunun yapısı normal bir etnik grubunkinden farklıdır. Kast yapısı etnik bakımdan ayrı grupların yatay ve bağlantısız yan yana varlığını, bağımlılık ve egemenlik ilişkileri getiren dikey bir sosyal sisteme dönüşür. (Weber,1998;280). Ancak Weber'e göre statü gruplarının etnik ayrımlarından ortaya çıkması hiç de olağan değildir. (Weber,1998;282).

Statü tabakalaşması birçok bakımdan ve tipik saydığımız bir biçimde manevi ve maddi değer ve fırsatların tekelleşmesiyle el ele gider. Her zaman mesafe ve dışlanmaya dayanan belli bir statü onurunun yanı başında her çeşit maddi tekelleri de görürüz. Onura ilişkin ayrıcalıklar arasında özel giysiler giyme, başkaları için tabu olan özel yemekleri yeme silah taşıma profesyonel olmayan belli amatör sanat etkinliklerinde bulunma vb. şeyler vardır. Tabi maddi tekeller bu statü grubunun dışlayıcılığı için en etkili etmenleri oluşturur. Bunlar kendi başlarına ender olarak yeterli olmakla beraber, her zaman önemli ölçüde rol oynar. (Weber,1998;283).

Piyasa ve piyasadaki süreçler için kişisel ayrımlar söz konusu değildir; piyasa işlevsel çıkarlar egemendir. Statü düzeni ise bunun tam tersidir. Tabakalaşma, onura ve statü gruplarına özgü hayat tarzına göre belirlenir. Salt ekonomik varlık ve çıplak ekonomik güç sahiplerine, belli bir hayat tarzının sağladığı aynı onuru sağlasaydı, statü düzeni temelinden sarsılırdı. Statü onurunun eşit olduğu durumlarda, mülkiyet yalnızca ek bir güç verir. Ekonomik varlık ve güç kişiye herhangi bir onuru sağlıyorsa servet sahibi olmanın yararı, o kişiye, hayat tarzları sayesinde onur iddiasında bulunmalara kıyasla daha fazla onur kazandırmasıdır. Bu nedenle de statü

düzeninden çıkarı olan bütün gruplar tam da salt ekonomik varlıkta kaynaklanan iddialara özellikle sert tepki gösterirler. Salt mülkiyete dayanan iddialara karşı tepkiler yüzündendir ki yeni zengini hayat tarzını kendilerinkine nedenli uydurmuş olursa olsun ayrıcalıklı statü grupları çekincesiz kabul etmez. Ancak o statü grubunun göreneklerine uygun eğitim görmüş ve grubun onurunu kişisel ekonomik emeği ile kirletmemiş olan çocukları kabul görür. (Weber,1998;284-285).

Statü düzeninin genel etkisine gelince, ancak tek bir amaç çok önemli sonuçtan söz edilebilir. Piyasanın serbest gelişimini ilk engellenişi doğrudan doğruya statü gruplarının tekelleştirme yoluyla kimi malları serbest değişimden çekmeleridir. Bu tekelleştirme, yasa ya da teamül yoluyla olabilir. Statü gruplarının egemen olduğu dönemlerde serbest piyasa ekonomisinden bahsediyoruz. Statüye dayalı onur anlayışı çoğu zaman piyasa için vazgeçilmez olan pazarlıktan kesinlikle nefret eden, kimi zaman bu konuda üyelerine tabuda koyabilir. Bu nedenle her yerde kimi statü grupları, genellikle de en etkili olanları, ekonomik kazanç sağlamak için yapılan hemen her türlü açık hareketi, mutlak biçimde yüz kızartıcı sayar. (Weber,1998;285-286).

Kısaca diyebiliriz ki; “sınıf” tabakalaşması, üretim ve mülkiyet ilişkilerini, “statü” tabakalaşması ise özel “hayat tarzları”nın temsil ettiği tüketim biçimlerine göre belirlenir. (Weber,1998;286).

3- Partiler: Sınıfların asıl yeri ekonomik düzen, statü gruplarının sosyal düzen olmasına karşı partiler ise güç ve iktidar binası içinde yer alırlar. (Weber,1998;287).

Partilerin eylemleri, sosyal “güç ve iktidar” kazanmaya yöneliktir; içeriği ne olursa olsun bir toplumsal eylemi etkilemeye çalışırlar. Sınıfların ve statü gruplarının eylemlerinin aksine partilerin toplumsal eylemleri her zaman bir “toplumsallaştırmayı” içerir. Çünkü parti eylemleri hep planlı biçimde ulaşılmaya

çalışılan bir hedefe yöneliktir. Bu amaç bir dava ya da kişisel amaçlar da olabilir. Genellikle parti eylemleri bunların hepsini eş zamanlı hedefler. Bu nedenle partiler ancak toplumsallaşmış topluluklarda yeni belli ölçüde rasyonel bir düzen ve bu düzenin yaptırımlarıyla uygulanmaya hazır bir görevli kadrosuna sahip topluluklarda verilebilirler. Çünkü partiler tam da bu kadroyu etkilemeyi ve mümkünse onu partinin yandaşları arasından seçmeyi amaçlarlar. (Weber,1998;287).

Belirli bir durumda partiler sınıf konumunca ya da statü konumunca belirlenmiş çıkarları temsil ediyor olabilirler, yandaşlarında statü gruplarından toplayabilirler. Ama salt sınıf ya da statü partisi olmaları gerekmez. Çoğunlukla kısmen sınıf, kısmen de statü partileridir. Ama kimi zaman bunlardan hiçbiri değildir. Geçici ya da kalıcı kalıpları temsil ediyor olabilirler. Partilerin sosyolojik yapısı esas olarak etkilemek istedikleri toplumsal eylemlerin türüne göre değişir. Topluluğun statü ya da sınıf esasına göre tabakalaşmış olmasına göre değişebilir. Ama partilerin yapısı her şeyden önce o topluluktaki egemenliğin yapısına göre belirlenir. (Weber,1998;287-288).

Weber'in çözümlenmesi Marxist kuramda olduğu gibi tek bir toplumsal katmanlaşma boyut olmadığını bu katmanlaşmanın üç boyutu olduğunu sınıf statüsü grupları partiler ileri sürmektedir. Weber "sınıf" derken Marxtan çok farklı bir şeyi kastetmektedir. Daha çok Marx'çı ekonomik anlamdaki sınıfın toplumsal tabaklaşmasının tek boyutu olmadığını ileri sürmektedir. En önemlisi bu olduğunu kabul eder, ama diğer iki boyutun statü ve erkin tamamıyla buna indirgenebileceğini kabul etmez. (Runciman,1986;100). Ayrıca sınıf ile statü farkından belirtecek olursak, bu ayrımı daha açık hale getirmek için, kabaca sınıfın paranızın nereden geldiğini, statünün de bu gelen paranın nereye gittiğine bağlı olduğunu söyleyebiliriz; ya da Weber'in gerçekte belirttiği gibi sınıflar malların üretimi ve ele

geçirilmesi bakımından katmanlaşmakta, statü kümeleri de tüketim bakımından katmanlaşmaktadır. Daha kesin bir dille sınıfımıza mensup olanlar üretim, dağıtım ve değişim süreçlerinde sizin bulduğunuz yerin paylaşılanlardır; Statü , kümelerin üyeleri ise, yaşam üslubunuzu ve toplumsal değerler ve prestij bakımından sizin görece konumunuzu paylaşanlardır. (Runciman,1986;101).

Weber'in teorisi ortaya atıldığından bu yana toplumsal katmanlaşma teorisi olarak bilinmektedir. Weber sınıf dışındaki değişik katmanlaşma biçimlerine de dikkat çekmiştir. Weber'e göre piyasadaki fırsat, bireyin kaderi açısından genel durumu ortaya koyan belirleyici unsurdur. (Edgel,1998;20...22). Weber, sınıf tanımına dayanarak olumlu ayrıcalıklı sınıfların iki tipini, yeni mülkiyetçi sınıf ile ticari sınıf birbirinden ayırır. Bunlardan ilki değişik türden mülklere-arazi, bina veya insana sahip olanları kapsamaktadır. Diğerleri ise piyasa arz edilebilecek malları, hizmetleri ve becerileri olanları, örneğin endüstri veya tarım alanlarındaki girişimcileri tüccarları, bankerleri, meslek sahiplerini, tekelci nitelikleri ve becerileri olan işçileri kapsamaktadır. (Edgel,1998;22).

Weber'e göre sınıf ekonomik bir olgudur. Temelde; daha açık söyleyecek olursak, kişinin piyasadaki konumuyla belirleniyordu. Ayrıca “mülk sahipliği” ile “mülksüzlüğün” tüm sınıfsal durumlar açısından temel kategoriler olduğunu savunmuştur. Ancak, sadece sosyal tabakalaşmanın değişik biçimlerini analiz etmekle kalmayıp, olumlu ayrıcalıklara sahip sınıflar, olumsuz ayrıcalıklar ve orta sınıflar arasında, ayrıca sınıfsal durumları ile sınıfsal durum gruplaşmaları arasında ayırım yapması sebebi ile, genelde sosyal tabakalaşma yapısına, özelde sınıfsal yapısına ilişkin görüşün aşırı derecede karmaşık ve çoğulcudur. (Edgel,1998;23).

1.2.1.5. Marksist Tabakalaşma Kuramı

“Marx her toplumu, üretim münasebetleri durumu ile vasıflandırmış ve tarif etmiştir. Üretim münasebetlerinin gelişmesi ise siyasi, fikri ve dini olayları bu alt yapının üzerinde oluşturur.” (Aron, 1997: 40). Marx’a göre, üretim ilişkileri ve üretim güçleri, üzerinde bütün bilimsel yaratmaların bulunduğu alt yapıyı teşkil eder. Bu üretim ilişkilerinin bütünü toplumun iktisadi yapısını teşkil eder. Bu, üzerinde hukuki ve siyasi üst yapının yükseldiği somut temeldir ve buna belirlenmiş toplumsal bilinç biçimleri tekâbül ederler. Maddi hayatın üretim biçimi, genel olarak toplumsal, siyasi ve entelektüel yaşamı biçimlendirir. (Bozkurt, 1973:14). Marx, toplumsal yaşamı genel olarak maddi hayat üzerinde şekillendirmiştir. Alt yapıyı oluşturan üretim münasebetleri, Marx’ın üst yapı dediği ekonomik faaliyetlerin dışında kalan diğer toplumsal olayları oluşturur.

Marx’a göre sosyal tabakalaşmayı toplumdaki bireylerin üretim araçlarına olan ilişkileri oluşturmaktadır. Marxsist kurama göre, toplumların gelişimin ve gelişim çizgisi üzerinde çeşitli aşamalarda ortaya çıkan yapısal özellikleri Tarihsel Maddecilik yaklaşımı ile açıklayan Marxsist görüşte sınıf kavramı doğrudan doğruya üretim biçiminden kaynaklanmakta ve üretim biçiminin oluşturduğu tabakaları ifade etmektedir. Bu anlamıyla sınıf sözcüğü, kuşkusuz salt kaynak farklılığına bağlı bir ekonomik gelir eşitsizliği ifadesi ile yetinmemektedir. Marxsist anlamda sınıf kavramı, alt yapı olarak nitelenen üretim biçimine koşut politik ve sosyal farklılaşmaları da içermektedir. Zira, politik ve sosyal farklılaşmaların ortaya çıktığı üst yapı kurumları, Marxsist kuramda alt yapı ilişkilerinin oluşturduğu bir kurumlar bütünü olarak algılanmaktadır. (Oskay, 1990:40).

Marx’a göre, maddesel yaşamın örgütlenmiş bir görünümü olan üretim biçimi, diğer toplumsal, siyasal ve tinsel kurumları oluşturan başlıca etkindir. Belirli bir

zaman kesiti içerisindeki üretim ilişkileri toplumsal sınıfları, toplumsal sınıflar arasındaki çelişme ve çatışmalar sürecinde tarihi meydana getirir.(Tolan,1996:19).

Marx'ın sınıf teorisi, sanayi inkılabına ilişkin açıklamanın bir parçasıdır. Marx'a göre kapitalizm, emek sömürsü sistemidir. Marx'a göre burjuvazi çağı sınıfsal düşmanlıkları sadeleştirmiştir. Bir bütün olarak toplum gitgide iki büyük düşman kampa , birbiri ile doğrudan doğruya karşı karşıya gelen iki büyük sınıfa ayrılmaktadır; burjuvazi ve proleterya. Marx'ın kapitalizmde iki önemli sınıf olduğunu iddia etmesinin nedeni, artık ekonomik ilişkilerin temelini mülkiyet olmasından dolayıdır. Üretim araçlarına sahip olan burjuvazi, rekabetçi ekonomik koşullar içinde kâr elde etmek için çalışanı sömürmektedir. Bu da bu iki sınıf arasında çatışmaya neden olmaktadır. (Edgel,1998:12...14).

Marxist kuram, temeli çatışmaya dayalı olan bir kuramdır. Marx için, toplumsal sınıfların temeli bir uzlaşım değil, bir sınıfın diğer bir sınıfı sömürmesindedir. Kapitalist toplum için Marx, üretim araçlarına sahip olanların alt işçi sınıfını ezen ve zor kullanarak kontrol altında tutan üst sınıfı temsil etmekte oldukları kanısındadır. (Lanski, 1993:131). Marx'ın sınıf teorisi; temelde dinamik bir sınıf anlayışıdır ve sosyal değişimi harekete geçiren şeyin de çatışma olduğunu belirten bir anlayıştır. Aslında Marx çatışmayı sadece kapitalizmi açıklamak açısından değil tüm toplumların tarihini açıklamakta kullandığı bir olgudur.(Edgel, 1998:14-15).

1.3.SANAYİLEŞME

1.3.1.SANAYİ İNKILABI ÖNCESİ DÖNEM

Dünya tarihinde en önemli dönüm noktası Sanayi İnkılabıdır. Sanayi İnkılabı, o güne kadar süre gelen ekonomik ve sosyal yapıyı tamamen değiştirmiş yeni bir düzen getirmiştir. Fakat Sanayi İnkılabı aniden ortaya çıkmış bir değişim değildir, bir süreçtir ve bu sürecin başlangıcı tarım devrimine kadar dayanmaktadır. Sanayi İnkılabının temellerinin atıldığı dönem ise Avrupa Feodalitenin hakim olduğu Ortaçağ dönemidir. Bu dönemde tarımsal gelişme sağlanmış ticaret gelişmiş ve endüstrinin temelleri atılmıştır. Bu dönem zihni yapının da değiştiği ve Sanayi İnkılabının hazırlandığı dönemdir. Tabi ki bu değişimlerin aniden olduğunu söylemek yanlış olur. Yaklaşık altı yüzyıllık bir dönemi kapsamaktadır.

Henri Pirenne Batı toplumunun sırrının, Antik dünyayla Ortaçağ arasındaki geçiş yüzyıllarında aranması gerektiğini söyler. Bu dönem nüfusta büyük bir gerileme, ortama egemen olmada geri çekilme, siyasi iktidarın ve silahların gücünün inanılmaz şekilde dağılması. Bu gerilemeyi açıklayan çeşitli yaklaşımlarda vardır. Bunlar, barbar istilaları (Pigano tezi) Roma sisteminin iç çelişkileri (Rostoutseff tezi) ve Akdeniz havzasının müslümanlarca fethi (Pirenne tezi). Sonuçta hangi sebebe dayanırsa dayansın 9. ve 10. yüzyıllar Batı Tarihinin en karanlık dönemi idi. (Baechler,1994;97). Bu dönemde ekonomik hayat, büyük zirai malikanelere bağlıydı, şehir hayatı ise çok sönük bir durumdaydı. Sanayi ve ticaret çok sınırlı bir öneme sahipti. Pirenne bu dönemin bir gerileme dönemi olduğunu belirtir ve bunun sebebi ise Roma zamanından beri kısmen muhafaza edilen ticari faaliyetin Arap fetihleriyle gerilemeye uğramasıdır. Ayrıca bu dönemde cemiyet, “feodal sistemle malikane sisteminin beraberce geliştiği mahalli çerçeve” içinde hareketsiz kalmıştır. Bu sınırları daraltılmış hayatta yeni ekonomik faaliyet şekilleri doğamazdı. Bununla

beraber, feodal rejimin ortaya çıkması, bir askeri asiller sınıfının teşekkülü, nispeten eski çerçevenin sertliğini kırarak, ona esneklik sağlayabilmiş ve aynı şekilde, bireyselliğe zafer kazandıracak ekonomik ve sosyal değişmelerin yardımcısı olabilmıştır. (See,2000;20).

“Bu dönemdeki ekonomik görüntüye bakacak olursak; nüfus hakkında bir rakam vermek olanaksızdır. Ancak iskan çok seyrek ve ancak çöldeki vahalar gibi gözükmektedir. Değiş tokuşlar en basit ifadelerine kadar geri çekilmişlerdir; Pazar, köylerle köylerin, çok sınırlı bir alandaki çok düşük artıklarının değişiminde durmuştur. Yalnızca bazı çok lüks mallar (ipekliler, mücevherat,köleler) sadece birkaç büyük senyör için bazı marjinal gruplar tarafından (Doğulular, Yahudiler, Venedikliler, Cahorslular) uzak mesafe ticareti olarak yapılmaktaydı. Yalnızca ilişkilerin merkezi olma rollerini sürdürebilenleri özellikle piskoposluk merkezleri, bitkisel bir hayat sürmekteydi”. (Baccher, 1994;98). Böyle bir dönemin ardından feodal sistem dediğimiz ve Sanayi İnkılabına kadar Avrupa’da hakim olan ve sanayi inkılabını hazırlayan bir dönem yaşanmıştır. Merkezi otoritenin olmadığı ya da çok zayıf kaldığı bu dönemde tamamen tarımsal üretime dayalı ve mahalli bir özellik taşıyan feodal sistem bütün olarak bu dönemin ekonomik ve sosyal yapısının da adıdır.

“Eğer 11. yüzyılda Avrupa’da mesleklere göre bir nüfus sayımı yapılsaydı, muhtemelen halkın hemen hemen % 90’ının geçimini tarımcılık, çobancılık, balıkçılık veya ormandan sağlayan kırsal kesim insanları olduğu ortaya çıkardı.” (Heaton,1985;85). Feodalitenin hakim olduğu bu dönem haliyle tarımsal üretime dayalıydı. Bu dönemin özelliği toprağa sahip olan senyör ve senyörün sahip olduğu toprağı işleyen ve her açıdan senyöre bağlı köylülerin (serf) oluşturduğu bir yapıydı.

Feodalizmde temel üretkenlik kaynağı tarım ve dolayısıyla mülkiyete temellik eden en önemli unsurda tarımsal topraklardır. Bu manada feodalizm toprağın ve tarımın egemen olduğu bir yapıdır. Üretimi gerçekleştiren köleler değil, köylülerdir. Toprağın mülkiyeti köylüye değil soyluluğa dayalı bir hiyerarşi içinde bulunan ve senyör denilen bir kesimin elindeydi. Bu anlamda feodalizm toprak merkezinde örgütlenmiş bir sistem olarak, toprağı işleyenler ile toprağın sahibi olanlar arasında bir dizi ilişkiyi içeriyordu. Feodal toplumsal ilişkiler sisteminde üretimin temel yönelimi, insanların temel ihtiyaçlarını karşılamak olmakla birlikte, mülkiyet ilişkisi toprak sahipliği tarafından belirlendiği ölçüde, geçimlik üretim aynı zamanda üretken faaliyette bulunmayan ama toprağın sahibi olan kesiminde ihtiyacını içerecek bir üretimdir. (Ercan,1998; 91). Feodalizmde toprak ve emek sosyal düzenin bir parçasını oluşturuyorlardı. Toprak feodal düzenin mihver unsuru, askeri, yasal, idari ve siyasi sistemin temelini oluşturuyordu. Sosyal konumu ve işlevi, yasal ve geleneksel kurallarla belirlenmişti.(Polanyi,2000;116).

Feodal sistemin tarzı emeğin ve emek ürünlerinin meta olmadığı, doğal ekonomi temeline dayanan bir üretim tarzıydı. Başlıca iktisadi faaliyet tarım, başlıca üretim aracıda topraktı. Doğrudan üreticiler olan köylüler bir miktar toprağı tasarruflarında bulunduruyorlardı ve özgül bir toplumsal ilişkiyle toprağa bağlanmışlardı. Toprağın mülkiyeti askeri nitelikli aristokratik bir sınıf olan feodal senyörlerin elindeydi. Köylülerin ürettiği ürüne feodal soyluluk tarafından el konuluyordu. Serf olarak adlandırılan bu köylüler, işledikleri toprağın sahibi olan senyörün aynı zamanda siyasi hukuki otoritesine tabi idiler. Böylece manor olarak bilinen ve özgül bir üretim örgütlenmesine sahip olan senyör işletmeleri hakim sınıfın üreticiler üzerindeki siyasi-hukuk egemenliğini yürütmesine ve ürettiklerine el konmasıyla feodal sistemin özünü oluşturuyordu. (Somçağ,1994;9). Malikane

sistemi de denen bu sistemin özellikleri; ekilebilir arazinin parçalara ayrılması, bunlardan bir kısmının beye ait olması ve yalnız onun adına ekilmesi, kalan kısmın köylüler arasında bölünmesi ve köylülerin yalnız kendi topraklarında değil, aynı zamanda lordun topraklarında da çalışmak zorunda olması. (Huberman,1995;14).

Toprağın bir kısmı baronun domain (reserve) olarak kalmaktaydı. Bu topraklarda onun evi,şato veya kalesi bulunmakta; burada kendi, ailesi, ev hizmetkarları, memurları muhtemelen bazı zanaatkarlar ve savaşçılar yaşamaktaydı. (Heaton,1985;87). Senyör malikaneleri özel tarım işletmeleri idi. Toprağın bir bölümü toprak sahibi tarafından toprağı işleyenlere (serfler) tahsis edilmekle beraber, tarım araç ve malzemelerinin de köylüler tarafından kullanılmasına müsaade edilmekteydi. Ancak senyör hem toprağın hem de serfin sahibidir. Yani serflerin hem senyöre hem de toprağa şahsi bağılıkları vardır. Dolayısıyla senyörler ve maiyetleri toprağa dayanan bir asiller sınıfını oluşturuyorlardı. Senyörlerin toprağın mülkiyetine sahip olma hakları, topraktan elde edilen ve tüketim dışı kalan gelirlerin doğrudan kendisine intikalini beraberinde getirirdi. Feodalite aynı zamanda hukuki bir sistem olduğundan, serflerin senyör topraklarında çalışmaları esastır. Çalışma süreleri ve şartları senyörce tayin edilir. Serfin topraktan ayrılması halinde senyörün onu bulup getirme ve tekrar toprakta çalıştırma şahsi ve hukuki bir bağılılığın tabii sonucudur. Feodalizmde, senyörlerin malikanelerinde askeri ve mali hakimiyet haklarına sahip olduğu, dışa kapalı bir sistem söz konusudur. Askeri ve mali hakimiyet aslında devlete ait olması gerekirken, feodalizmde bu haklara senyörlerce sahip olduğunu görmekteyiz. Malikane sahipleri gerek kendisine gerek maiyetine ve malikane sınırları içerisinde bulunanlara dışarıdan ve içeriden gelebilecek tehlikelere karşı özel emniyet ve savunma kuvvetleri bulundurlar. Bu kuvvetlerin teşkili, miktarı ve kullanılmaları senyöre ait bir hak niteliği taşımaktadır. Aynı zamanda

memur tayin etmek ve görevden almak gibi siyasi ve idari yetkilerin kullanılması, kendi nam ve hesaplarına para bastırma, vergi toplama, vergilerin miktarı, çeşitleri ve ödeme şekillerinin belirlenmesi de senyöre aittir. Senyörler her türlü yargı yetkisine de sahiptir. İdari ve Cezai kararlar verebilirlerdi. Senyörler ayrıca malların fiyatlarını, satış zamanlarındaki öncelikleri belirleme haklarına sahiptir. (Öksüz,1980;82-83).

“Hem toprak sahibi, hem de tarım işçisi üzerinde, daha ileri düzeyde başlıca hak sahibi olan bir de devlet vardı. Güç, devletten toprak sahibine, ondan da kırsal kesim işçisine azalarak geçmekteydi. Buna karşılık köylünün yarattığı gelir, kendisinden toprak sahibine, ondan da devlete artarak ulaşıyordu. Bir başka deyişle; güç aşağıya doğru azalarak akarken, gelir yukarıya doğru çoğalarak tırmanmaktaydı.” (Galbraith,1989;16). Fakat bu dönemde güçlü bir devlet otoritesinin bulunduğunu söylemek yanlış olur. Senyörlerin gelirlerine ve askeri güçlerine bağlı olan kral, bu güç dağılımından dolayı tam bir egemenlik kurmuş değildi.

Feodal yapının başka bir özelliği de; serf gibi malikanenin beyi de toprağın mülkiyetine sahip değildi, o kendisine daha yukarıda bir başka lordun kiracısıydı. Serrf, serbest köylü ya da özgür insan, toprağın tasarruf hakkını malikane lordu adına elinde bulunduruyordu, lord bunu bir konttan, bir dükten, dükte kraldan alıyordu. Bazen iş daha da ileriye varıyor, bir kral başka bir kralın toprağının tasarruf hakkını elinde bulunduruyordu. (Huberman,1995;18).

Feodal çağda gerekli bütün malları hemen hemen sadece toprak üretiyordu, onun içinde toprak, yalnız toprak, zenginliğin anahtarıydı. İnsan servetinin ölçüsünü yalnız bir tek şey belirliyordu, sahip olduğu toprak miktarı. Doğal olarak, toprak için bir didişmedir gidiyordu. Bu yüzden feodal dönemin savaşçı bir dönem olmasına

şaşmamalı. Savaşları kazanmak için yapılacak numara mümkün olduğu kadar fazla adamı kendi yanına çekmekti, bununda yolu savaşçı beslemektir. Ellerinden çeşitli ücretler alır, gerektiğinde size yardım edeceklerine dair yemin ettirir, karşılığında toprak verirdiniz. (Huberman,1995;20).

1.3.1.1.Ortaçağda Nüfus ve Tarım

Sanayi İnkılabının temelleri Ortaçağda atılmıştır. Ortaçağda meydana gelen değişimlere kısaca bakacak olursak; öncelikle nüfus artışının olduğunu görüyoruz. Daha sonra kentlerin, ticaretin ve bazı temel imalat endüstrilerinin gelişimi, tüccar sınıfının genişlemesi ve endüstriyel, ticari ve mali yönetimlerdeki yeniliklerdir. Bu gelişmeler gıda ve hammaddeye karşı yerel ve uzak talebin artışına ve artan fiyatlarda yansımalarını bulmaktadır. Bunun yanında feodal toprak sahibi sınıfın askeri, siyasi ve hukuki konumunda meydana gelen çeşitli değişimler meydana gelmiştir. (Heaton,1985;105). Ortaçağda meydana gelen bütün bu değişimler sanayi inkılabının zeminini hazırlamıştır.

Bütün bu değişimlerin oluşmasında önemli bir rol oynayan nüfus artışı, Ortaçağda meydana çıkan önemli bir gelişmedir. Toprakların eskisine oranla daha geniş ve daha fazla emek gücüne ihtiyaç duydukları bu dönemde, eğer nüfus eskisinden daha kalabalık olmasaydı ve tarlalar fazla nüfus sayesinde daha iyi hasat yapmasalardı (Bloch,1998;137) hem artan nüfusu doyurmak, hem de ekonomik gelişmeye yol açacak birikimin yapılması mümkün olmayacaktı.

“Genişleme sürecinin temel gücü tabii ki kırdaki yeni üretim ilişkileri sonucunda tarımda ortaya çıkan önemli üretim artışıydı. Tarımın genişlemeye başlamasının ardından gelen nüfus artışı başka bir mekanizmaya, evlenme yaşının küçülmesine ve daha iyi beslenme şartları sonucu ortalama ömrün uzanmasına dayanıyordu. Eldeki verilerin yetersizliğinden ötürü feodal Avrupa’nın hiçbir dönemi

için çok sağlıklı nüfus tahminleri yapmak mümkün olmamakla beraber, Russel'a göre 1000-1340 yılları arasında Avrupa'nın nüfusu iki katına, Abel'e göreyse 11. yüzyılın sonlarından 14. yüzyılın ortalarına dek üç katına çıkmıştır.” (Somçağ,1994;20)

Tarım her zaman satış için olmaktan çok daha fazla bir geçimlik üretim payı içermiştir. (Heaton,1985;105). Tarımın gelişmesi ilk etapta yeni alanların tarıma açılması olarak karşımıza çıkmaktadır. Duby'e göre, yeni tarım alanlarının açılması 1150 civarında hız kazanmış, başlangıçta küçük çaplı, kesintili ve dağınık olan arazi açma çabaları o tarihten itibaren yoğun ve koordinasyonlu hale gelmiştir. Genişleme esas olarak ormanların açılması, kırların sürülmesi, bataklıkların kurutulması gibi yöntemlerle oluyordu. Önceden mevcut kırsal yerleşimlerin çevresindeki tarım dışı alanların yavaş yavaş tarıma açılmasının yanı sıra, ıssız bölgelerde yeni yerleşim yerlerinin kurulmasına da rastlanılıyordu. Yeni yerleşimlerin kurulması, köylü gruplarınca da yapılmaktaysa da bunların çoğunluğu soyluluk tarafından örgütlenmiştir. Büyümenin ilk döneminde aktif bir rol oynamayan soylular genellikle 12. yüzyıl içinde tarla açmayı örgütlemeye başladılar. Böyle bir işi üstlenen soylu, toprağı işlenir hale getirmek, ayrıca eğer yerleşilecek yer uzaksa insanları ve evlerini taşımak, üretim yapılmayan ilk aşamada onları beslemek, kimi zaman araç gereçle donatmak gibi yatırımlar yapıyordu. Buraya gelecek serflere daha az yükümlülük yüklenmesi de rastlanan bir durumdu. (Somçağ,1994;21).

Tarım üretimindeki artışın çok büyük ölçüde tarım arazisinin genişlemesine bağlı olduğu konusunda ittifak vardır. Artış genel olarak uzlaşma ve yoğunlaşma (entansiv tarım) değil, yerleşmeye bağlıydı. Öte yandan 9. 13. yüzyıllar arasında Batı Avrupa tarımında önemli ölçüde bir verim artışının sağlandığı da görülmektedir. Bunu açıklayan neden olarak da genellikle bu dönemdeki teknolojik yenilikler ileri

sürülmektedir. Tarımsal büyüme döneminde bazı teknolojik yeniliklerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bunların en önemlileri, sabandaki ve koşum takımlarındaki gelişmeler ve üçlü dönüşüm yönteminin yaygınlaşmasıydı. Feodalizmde tarımdaki en önemli gelişmelerden biri (belki de en önemlisi) üçlü dönüşüm yönteminin yaygınlaşmasıydı. Bu yöntemle, arazinin üçte birine güzün (buğday veya çavdar), üçte birine baharda (yulaf veya arpa) ekim yapılıyor, üçte biride nadasa bırakılıyordu. Böylece nadasa bırakılan toprak oranı yarıdan üçte bir düşüyordu. Feodal dönemde tarım üretimdeki artış hem tarım arazisinin genişlemesi hem de üçlü dönüşüm yöntemiyle ekili alanların artması, koşumdaki yenilik ve üçlü dönüşüm sonucunda atın sabana koşulmasıyla sürme işleminin hız kazanması sonucunda olmuştur. (Somçağ,1994;22-23).

Gerek yeni tarım arazisinin kullanıma açılması, gerekse de yeni teknolojilerin kullanılması tarımda ve tarım ürünlerinde gelişme sağlamıştır. Artık çiftçi sadece geçimlik için üretim yapmıyor, Pazar içinde üretim yapıyordu. Bu sayede eline geçen para ile senyör'e verilmesi gereken ürünü para ile veriyor ve kendisinin de sermaye birikimi yapması mümkün oluyordu. Bu birikim ileride içinde bulunduğu sistemin zincirlerini kırmasında rol oynayacaktı.

1.3.1.2.Ortaçağda Ekonomi ve Ticaret

H.Heaton Ortaçağ süresince ekonomik faaliyetin incelenmesinde dört ana dönemden bahsetmektedir. Birincisi 5. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar uzanır ve göçebe halkların otlak tarımsal ve endüstriyel kaynakları işletmesine dayanır. Bu dönemde Müslümanların Akdeniz ve İspanya'yı fethetmeleri Vikinglerin giriştikleri saldırılar ve siyasi kargaşa ve huzursuzluk dönemi yaratmıştır. 850-950 yılları arasında birinci dönemin siyasal-ekonomik ilerlemesinin durmasına ve bazı bölgelerde de kısmen gerilemesine tanık olmuştur. 11. ile 14. yüzyıllar arasında bütün ekonomik

cephelerde önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu dönemde iç mücadeleler ve istiladan nispeten kurtulunmuştur. Nüfus artmış ve tarım gelişmiştir. Bazı endüstriler yerel veya uzak pazarların ihtiyaçlarına cevap verecek miktarda kumaş ve madeni eşya üretecek kadar genişlemiştir. Fiyatlar yükselmiş, ticaret ve bankacılık gelişmiştir. Artık ticaret ve endüstri merkezleri haline gelen kentler, giderek artan bir şekilde Pazar için gıda ve hammadde üretir hale gelen kırlara egemen olmuşlardır. Bu dönemin ve özellikle 1150 ile 1350 arasındaki kısmı, ekonomik girişimin genişleme ve olgunlaşma dönemidir. Bütün bu güzel genişleme döneminin sonu 14. yüzyıl olmuştur. Bu dönemde koşullar artık tarım, endüstri ve ticaret için daha az uygun hale gelmiştir. Açlık ve veba, nüfusun artmaya başladığı dönemdekinden daha fazlasını yok etmişlerdir. Ücretler artmış, vergiler ağırlaşmış ama fiyatlar aynı kalmış hatta düşmüştür. Yeni oluşmakta olan (veya oluşmuş olan) devletler arasındaki, kentler arasında veya devletlerin içindeki savaşlar Avrupa'nın birçok bölgesini örselemiştir. Bu dönemde bir gerileme meydana gelmiştir. (Heaton,1985;59...61).

Feodal dönemde coğrafya kendi içinde kapalı bölgelere ayrılmış, kendi kendisine yeten bütünlüğü ve zayıf bağlantıları ile alışılmış düzenleri ve müesseseleri ile kendine has bir görünüm arz etmektedir. Herhangi bir şehir çevresinde bulunan köyler ihtiyaç maddelerinin alış verişinin yapıldığı organik bir hayat sistemini ifade etmektedir. Şehirli ile köylünün alış-veriş işlerinin odak noktasında ise, senyör bulunmaktadır. İktisadi canlılığın gelişmesinde artan nüfus ve el emeğine dayanan küçük sanat mamüllerinin payı önemlidir. Bilhassa nüfus artışı ile küçük endüstrinin gelişmesi nüfusun artan ihtiyaçlarını karşılamak için ve ticaretteki canlılığın artması arasındaki ilişkiye dikkat çekmek gerekir. (Öksüz,1980;89).

Ortaçağın başlarında ticari açıdan kullanılacak para çok az kimsede vardı, onlarında kullanacak yeri yoktu. Kilisenin büyük bir serveti vardı ama durgun bir servetti ve bu serveti zenginlik yaratacak şekilde kullanmıyordu, zaten böyle bir çıkış yolu da yoktu. Soyluların parası da aynı durumdaydı, para durağandı, üretken değil. Paranın durumuda çok farklı değildi, parayla alınacak şeyler kısıtlıydı, çoğu ihtiyaçlar malikaneden sağlanıyordu ve feodal toplumun erken dönemlerinde iktisadi hayatta pek az para kullanılıyordu. Bu üretim ekonomisiydi bu ve her malikane köyü kendi başına bir bütün oluyordu, ihtiyaç duyduğu her şeyi kendi üretiyor, sonra da tüketiyordu. (Huberman,1995;26-27).

Şüphesiz bu dönemde, bir mal değiş tokuşu da vardı. Bu değiş tokuş muhtemelen, manastır ya da şatonun yanında, ya da yakınındaki kasabada, haftalık pazarda olurdu. Bu pazarlar piskopos ya da lordun denetiminde kurulurdu ve serfleriyle zanaatkarlarının ürettiği artık ürünler ya da herhangi bir serfin atığı, değiş tokuş edilirdi. Ama ticaret çok aşağı bir düzeyde olduğu için çok fazla artık üretmek içinde sebep yoktur. Onun için haftalık pazarlarda ticaret hiçbir zaman geniş çaplı olmaz ve hep mahalli kalırdı. Genişlemesinin önündeki engeller ise yolların kötü oluşu, bu yollarda haydutların varlığı, ve yollara sahip olan feodal beylerin aldığı vergilerdir. Ama ticaret hep böyle mahalli ve küçük ölçekli kalmadı. Ticaretin geliştikçe geliştiği ve sonunda Ortaçağ'ın bütün hayatını derinden etkilediği bir zamanda geldi. 11. yüzyılda ticaretin büyük adımlar attığı görüldü; 12.yüzyılda büyük bir dönüşüm oldu. (Huberman,1995;27-28).

Bu dönemde ticaretin gelişmesinde tüccarların oynadığı rol çok büyük olmuştur. Tüccar ve seyyah çoğu zaman malları toplamakta, sonra bunları pazara götürmektedir. Çoğu zamanda ihtiyaç duyduğu malları satın almak üzere uzaklara gitmektedir. (Heaton,1985;159). Tarım ve endüstri gibi, ticarete tek bir kalıbın

içinde kalmamıştır. Birçok mal açısından mübadele kişisel işbölümü veya bölgesel uzmanlaşmanın sonucudur. Köylüler arası yerel komşuluk ticareti ve bir köy ile bazı çok yakın pazarlar arasındaki ticaret önemli bir yer işgal etmekle beraber, uzun yolculukları gerektiren mübadelelerde önemlidir. Kıyı ve kara bölgeleri arasında, endüstriyel olarak ileri ve geri kalmış bölgeler arasında ve hiçbir topluluk tam anlamıyla kendine yeterli olmayacağından endüstrileşmiş kentler arasında uzun mesafeli ticaret yapılmıştır. Üreticinin ve tüketicinin birbirlerine yakın oldukları yerlerde, ticaret ürünü elde eden çiftçi ve zanaatkarlar tarafından yürütülebilir ve bu bir köy veya kent içinde münhasır kalır; oysa kentler arası, bölgeler arası ve kıtalar arası ticaret zamanlarının çoğunu (veya tamamını) bu işe adanmış insanlar tarafından yürütülmek zorundadır. (Heaton,1985;141). Bu işi yapanlar ise tüccarlardır.

Zanaatkarlar ve tüccarlar her zaman var olmuşlardır ama grup olarak 11. yüzyıldan sonra hem sayıca büyüdüklerinden, hem de herkes için yaşam için vazgeçilmez hale geldiklerinden güçlü ve önemli bir konuma gelmişlerdir. (Bloch,1998;138). Bu dönemdeki nüfus artışı tüccar sınıfının gelişip büyümesine önemli bir katkıda bulunmuştur. Sayıları gittikçe artan bireylerin topraktan kopup gezici ve tehlikeli bir yaşam bağlanmalarını sağladı. Pirenne'ye göre, tüccar sınıfının temeli; toplumun her yanında, başıboş dolaşan, manastırdan, aldıkları sadakalarla günü gününe yaşayan, harman zamanı kendilerini başkalarına kiralayan, savaş zamanı ortaya giren, serseriler kalabalığının sayısı artıyordu ve ticaretin ilk ustaları, kuşkusuz bu başıboş maceracılar arasında aranmalı. (Pirenne,1994;91).

Ortaçağ ekonomisi, yenileşme ve gelişme hareketine tanık olmaya başladığı andan itibaren, üretici tarafından değil, tüccar tarafından yönlendirilmiştir. Ticaretin çok önemsiz ve paranın çok kıt olduğu, çok gevşek dokulu bir toplumda doğan Avrupa feodalitesi, insanları birbirine bağlayan ağın delikleri daralmaya ve mal ile

para akımları daha yoğun bir nitelik kazanmaya başlar başlamaz, derinlemesine bir değişim sürecine girdi. (Bloch,1998;139). Pirenne'ye göre, kâr tutkuları tüm davranışlarını yönetiyordu tüccarların. Kimilerinin ancak Rönesans da başladığına inanmamızı istedikleri o ünlü “kapitalist ruh” bu tüccarlarda kolayca görülmekteydi. (Pirenne,1994;93).

“10. yüzyılda izlerine rastlanan tüccar birliklerini Almanlara özgü bir olgu olarak görmek hatadır. Bu birlikleri belirtmek için kullanılan terimlerin-gild ve hamse- Almanca dan kaynaklanmaktadır. Ancak ekonomik yaşamdaki bu işbirliğine her yerde rastlanıyordu ve ticaret ancak bu işbirliği ile gelişebiliyordu. Bu birlikler beraber hareket eden ve tehlikelere karşı silahlanmış birliklerdir. Sıkı bir dayanışma ruhu vardı ve mallar ortaklaşa alınıp satılıyordu. Bu ortaklıklar çok uzun yolculuklar yapıyordu. Bu dönemde ticareti, bölgesel pazarlarla sınırlı, yerel bir ticaret olarak düşünmek yanlıştır, çok uzun mesafeli ticaretler yapıyordu. Ortaçağda ekonomik canlanışın belirgin özelliği, büyük çaplı uzun mesafe ticareti oluşmuştur. Tacirler geniş alanlar üzerinde gezici bir yaşam sürdürüyorlardı. Yolculuklar ne denli uzak olursa o denli kârlı oluyorlardı. Çünkü uzak yerlerde bol olan ürünleri alıp sonra bunları az bulunan ve değerleri yüksek yerlerde satıyorlardı. Kış süresi dışında Ortaçağ tacirleri sürekli olarak yollardaydı. 12. yüzyıldan kalan İngilizce metinler, onları, canlı bir anlatımla, piepowdrous, “ayağı tozlu” diye nitelendiriyorlardı.” (Pirenne,1994;94...96).

Tarımsal uygarlığın köylüyü, olağan durumu kölelik olan bir insana dönüştürülmesi gibi, ticarete,tüccarı olağan durumu özgürlük olan bir insana dönüştürüyordu. Bu nedenle derebeylik ve toprak hukukuna bağlı değillerdi ve kamu makamlarınca da tüccarlar korunuyordu. Bunun nedeni gittikleri yerlere ticari açıdan canlılık ve ödedikleri vergilerle iyi bir gelir kaynağıydılar. Böylece tüccarlar,

yalnızca özgür değil, aynı zamanda ayrıcalıklı insanlar olarak görünüyorlar. Tıpkı ruban sınıfı ve soylular gibi, onlarda kural dışı bir yasadan yararlanıyorlardı. Onlarda, köylülerin omuzlarına yüklene gelen dirlik ve derebeyi yetkesinden kurtulmuş oluyorlardı. (Pirenne,1994;99...101).

Ticaretin düzensiz sızıntısı gür bir dere haline gelince, ticari, tarımsal ve endüstriyel hayatın bütün filizleri beslendi ve serpildi. Ticari büyümenin en önemli etkenlerinden biri şehirlerin büyümesiydi. (Huberman,1995;37). Ortaçağ kentlerini ortaya çıkaran şey ise ticaret ve ekonomidir. Bu kentlerin toplumsal ve ekonomik örgütlenmesiyle, kırsal bölgelerin toplumsal ve ekonomik örgütlenmesi arasındaki çelişki tarihin hiçbir döneminde görülmemiştir. Bu kentlerin canlanması ile ticaretin gelişiminin birbirine denk düşmesi de ticaret ile kentin bağlantısını daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır.(Pirenne,1994;104-105).Şüphesiz ticaretin büyümesinden öncede bir çeşit şehir vardı; kral sarayı burada bulunur, ya da dini merkez olurlardı. Bunlar aslında kırsal kasabalardı, herhangi bir özel ayrıcalıkları veya şehir hükümetleri yoktu. Ama ticari büyümeyle büyüyen yeni şehirler, ya da ticaretin teşvikiyle yeni bir hayat tarzı edinen eski şehirler, farklı bir özellik kazandılar. (Huberman,1995;37).

Ticaretin ilk kez kendini gösterdiği İtalya ve Hollanda, kentlerin ilk belirdikleri, büyük bir hızla ve güçlü biçimde geliştikleri ülkelerdir. (Pirenne,1994;105). Feodalizmin Batı Avrupa'da hakim üretim tarzı haline gelmesini izleyen ticari canlanma İtalya'da başladı. Feodal üretim tarzının tarımda sağladığı verim artışının sonucu olan meta değiş-tokuşundaki canlanmanın ilkin kent geleneğinin en güçlü olduğu İtalya'da ortaya çıkması doğaldır. İtalya, Ortadoğu'daki ticari canlanmanın öncüsü olmakla kalmadı, bu alandaki önemini Ortaçağın sonuna dek korudu. (Somçağ,1994;30). Ticari bakımdan İtalya'nın önemi Akdeniz

Ticaretinden gelmektedir. Hacı Seferlerinden sonra Doğu ile başlayan deniz ticareti İtalyan şehirlerinde büyük bir sermaye birikimi yaratmıştır. (See,2000;22). Batı Avrupa'da gelişmekte olan uzun mesafe ticaretinin çoğunu doğu ülkelerinden gelen yükte hafif pahada ağır mallar oluştuyordu. En gözde metaları Asya'nın baharatı ve Bizans'ın ipeklileri olan bu ticaret henüz yalnızca feodal toplumun en üst kesimine hitap ediyordu. Böylece İtalyan kıyı şehirleri Doğu Akdeniz dünyasıyla ticaret ve taşımacılık yapmanın nimetlerinden yararlanıyor ve para eden lüks malları da diğer Avrupalılardan daha elverişli şartlarda elde edebiliyorlardı. (Somçağ,1994;30). Ticari canlanmada İtalya'dan sonra en önemli ikinci bölge Hollanda'ydı. Bu bölge İngiltere'den ve İskandinavya'dan gelen deniz yollarının kesişimin de yer alıyordu ve gemi ulaşımı için elverişli kıyı şeridinde sahipti. Kara taşımacılığının halâ çok zahmetli ve masraflı olması büyük çaplı ticarete deniz yolunu vazgeçilmez kılıyordu. (Somçağ,1994;31).

Kentler, ticaretin yayıldığı tüm doğal yollar boyunca belirmişlerdi. Ticaretin ayak izlerinden doğmuşlardır. Önce yalnızca deniz kıyılarında ve ırmak boylarında ortaya çıkmışlardır. Daha sonra ticaret yayıldıkça, bu ilk etkinlik merkezlerini birbirine bağlayan başka kentler kurulmuştur. Ortaçağ ticareti aynı zamanda gezgin tüccarları sabit noktalarda yerleşmeye zorlanıyordu. Yolculuk aralarında, özellikle denizi, ırmakları ve yolları geçit vermez bir duruma getiren kötü hava koşullarında, bölgenin belli yerlerinde toplanmak zorundaydılar. Doğal olarak, tüccarlar, ulaşım kaynaklarıyla ticaretin gereksinimlerine en elverişli olan, aynı zamanda para ve mallarını güvenlik altına alabilecekleri yerlerde evlerini koruyorlardı. Bu nedenle de, bu koşulları en iyi karşılayan kasaba ve kale-kentlere gidiyorlardı. (Pirenne,1994;106-107). Tüccarlar güvenli yerler arıyorlardı. Böyle yerlerde ayrıca, genellikle bir katedral ya da "burg" denilen, saldırı karşısında sığınabilecek

müstahkem bir yer bulunurdu. Uzun yolculuklarda dinlenmek için ya da hava şartlarının uygun olmasını bekleyen tüccarlar, normal olarak kale duvarlarının içine ya da bir katedralin gölgesine sığınırldı. Böyle yerlerde toplanan tüccarların sayısı artınca, bir “fauburg” ya da “burg dışı” da oluştu. Çok geçmeden fauburg, burg’un kendisinden daha önemli oldu ve zamanla surlarla etrafı çevrildi. Eski burg dışı doğru yayılmadı canlılığını sürdüren yeni fauburg içinde özümlendi. İnsanlar bu faal, büyüyen şehirlerde hayata yeniden başlamak üzere eski malikane köylerini terk etmeye başladılar. Büyüyen ticaret daha fazla insana iş demekti, onlarda bu işi bulmak üzere şehirlere geldiler. (Huberman,1995;37-38). Yeni fauburg oluşturan tüccarlar kendilerini korumak için sağlam taş duvarlar yaparak güvenliklerini sağlıyorlar ve böylece kendi içlerinde müstahkem mevki durumuna geldiler. Böylece merkezde yer alan eski feodal ya da piskoposluk kentleri varoluş nedenlerini yitirdiler. Bu nedenle, Ortaçağ kentlerinin temel niteliğinin açıklanması, tüccarların duydukları güvenlik gereksiniminde yatmaktadır. (Pirenne,1994;117).

“Feodal ekonominin gerektirdiği çapta bir ticaretin yürütülebilmesi için serflere tanınmayan bazı haklara sahip ayrıcalıklı bir tüccarlar katmanının varlığı zorunluydu. Bununla birlikte kentlerin özerklik kazanması, ülkeden ülkeye önemli farklılıklar gösteren, uzun ve mücadelelerle dolu bir süreç sonunda gerçekleşti. Feodalizmin ilk döneminde, senyörlerin ticaret hacminin genişlemesi sonucu vergi gelirlerinin artacağı umuduyla denetledikleri kentlere bazı ayrıcalıklar ihsan etmelerine rastlanmaktaysa da, genel olarak feodal soyluluk hükümlerlik haklarını paylaşmakta farklı istekli davranmadı. Kentler, ticaretle elde ettikleri mali güce ve hızlı gelişmeleriyle sağladıkları toplumsal ağırlığa dayanarak senyörleri, kendilerini özerk, kendi kendilerini yöneten birimler haline gelecek olan hakları kimi zaman bu

miktar para karşılığında da olsa vermeye zorladılar, kimi zamanda bu hakları silah zoruyla elde ettiler.” (Somçağ,1994;34).

Şehirlerin büyümesine yol açan ticaret artışının , bir takım çatışmalara yol açması kaçınılmazdı. Feodalizmin atmosferi tam bir hapishane atmosferi, şehirdeki ticari etkinliğinki ise tam bir özgürlük atmosferiydi. Şehir toprağı, feodal lordlara, piskoposlara, soylulara, krala aitti. Burayı da malikaneleri gördükleri gözle görüyorlardı. Fakat şehir söz konusu olunca bütün biçimlerin değişmesi gerekiyordu. Feodal yapı geleneğe bağlıydı ve değiştirilmesi güçtü. Oysa ticaret, yapısı gereği etkindi, değişkendi, engellerden hoşlanmazdı, Katı feodal çevreye giremiyordu. Şehir hayatı malikanelerdeki hayattan farklıydı, onun içinde yeni biçimler yaratmak gerekiyordu. Tüccarlar birlikten kuvvet doğar ilkesini iyi öğrenmişlerdi. O yüzden serbest hareketlerini engelleyen feodal kısıtlamalara karşı birleşerek “lonca” ya da “hanse” denilen birlikleri kurdular. Bunlarla, şehirlerinde gelişmeleri için gerekli özgürlüğü kazanmaya çalıştılar. İstedikleri için gerekirse özgürleşiyorlar ve istediklerini alıyordu. (Huberman,1995;38-39).

Şehir halkı kendi özgürlüğünden ötesini de istiyordu. Toprağında özgür olmasını istiyorlardı. Şehirli, toprağı ve topraktaki evleri feodal toprak beyinden, farklı bir gözle görüyordu. Şehirli iş için acele paraya ihtiyaç duyabilir, malını istediğı gibi satmak ya da ipotek ettirmek isteyebilirdi. Oysa feodal düzende toprak mülkiyetinin böyle bir özelliğı yoktu. Şehirliler kendi mahkemelerinde kendilerini yargılamak istiyorlardı. Feodalitenin statik yapısı, canlı bir ticaret şehrinde ortaya çıkan sorunları ele almakta tamamen yetersizdi. Şehirliler vergilerini de istedikleri biçimde toplayıp bu işi kapatmak istiyorlardı. Feodal harçların, ödemelerin yardım ve cezaların çokluğundan hoşlanmıyorlardı. İş yapmak istiyorlardı, onun içinde ayak bağı olan bütün engellerden kurtulmaya can atıyorlardı. Bu vergileri bütünüyle

ortadan kaldırmayı başaramadılar. Ama daha az sıkıntı verecek şekilde yeniden ayarlamayı becerebildiler. Şehirlerin denetimini hemen ele geçiremediler ama, azar azar kazandılar. Önceleri lordlar şehirdeki bazı haklarını şehirlilere satıyorlardı, sonra başkalarını, derken bazı başka hakları satınca, şehir hemen hemen tamamen lordlardan bağımsız oluyordu. Şehirliler genişleyen ticarete kesinlikle engel olan eskimiş bazı feodal geleneklerin gevşetilmesini istiyorlardı. Tüccarlarla şehirlerin kazandığı haklar bir servet kaynağı olarak ticaretin artan önemini göstermektedir. (Huberman,1995;40...47).

Ortaçağ kentlerinin feodal bir ortamda “kapitalizmin adacıklarını” temsil etmekte oldukları görüşü vardır. Bu görüşün lehindeki kanıtlar şunlardır; ilkin kentlerdeki ticari ve sanayi etkinliklerle birlikte görülen ekonomik uzmanlaşma ve örgütsel yenileşme. İkinci olarak, Avrupa ekonomisinin 1000-1300 yılları arasındaki ilerlemesine dayalı olarak, nüfus artışı, ekonominin üretimi artırması, yeni pazarların gelişmesi ve bunun kentlerin büyüme sürecine koşut olarak, kent merkezlerinin insanları kölelikten kurtarma eğilimi ve böylece feodal kırsal alanlarda bulunan malikanelerdeki kölelik sisteminden kaçan köleler için bir sığınak oluşturmuştur. Dördüncü olarak, çoğu kent merkezinin feodal güç odaklarından siyasal ve tüzel anlamda özerk duruma gelmesi ve bunun, kentsel kümeler için ayrı bir tüzel ve yönetim dizgesinin ortaya çıkmasına olanak vermesi. Beşinci olarak, feodalizmin özelliği olan, sadece aileye ve kişiye bağlılığa dayanan ilişkiler yerine, bireyler arasında işbirliğini içeren özerk bir ilişkinin gelişmesi. (Holton,1999;86-87).

Feodalizmin tarihi, ticaret pastasında daha fazla pay almak isteyen kentlerin birbiriyle giriştikleri kıyasıya mücadelelerle doludur. (Somçağ,1994;39). Her kentin amacı kendi halkının veya üyelerinin işini korumak ve artırmaktır. Bazen kentler ortak bir tehdide karşı birleşmektedirler ama ayrılıkçılık dayanışmadan daha ağır

basmaktadır. Genişlemekte olan bir ekonomide, artan iş hacminin aslan payını kapmak arzusu bulunmaktadır. Kentsel siyasetler kentler arası rekabetin gereklerine ve gereğine göre temellenmektedir. (Heaton,1985;191). Görüldüğü gibi bu dönemde kentler arasındaki ilişkiler tamda döneme damgasını vuran ticaretin temel taşı olan rekabete dayanmaktadır. Ulusal devletlerin olmayışı ya da etkinliğin yok denecek kadar az oluşu, şehirlerin kendi içinde özerk oluşunu ve rekabeti artırıyordu.

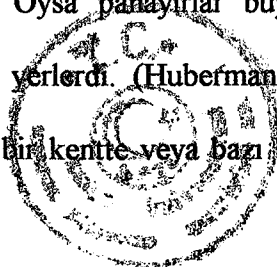
Ticaretin ve kentlerin gelişmesi bulundukları kırsal yörenin gelişmesine de çeşitli biçimlerde katkıda bulunmuşlardır. Birincisi, kırsal yörenin işlenmemiş ürünleri için hazır ve büyük bir pazar sağlamakta, tarlaların ekilmesini ve daha da iyileştirilmesini teşvik etmiştir. İkinci olarak, kentte oluşanların edindiği servet, genellikle, büyük bir bölümü hiç işlenmemiş olan satılık toprakları almakta kullanılmakta ve satın alınan bu topraklar karlı bir şekilde işletilmektedir. Bir soylu parasını karlı bir işte kullanmayı düşünmez ama bir tüccarın amacı kardır. Bu yüzden bu topraklar en iyi ve karlı bir şekilde işlenmektedir. Üçüncüsü ise daha önce komşularıyla hemen hemen sürekli bir savaş halinde, üstlerine de kölece bir bağlılıkla yaşamış olan köylülere, ticaret ve manifaktür, yavaş yavaş düzen ve iyi yönetim ve bunlarla birlikte kişi özgürlüğü ve güvenliği getirmiştir. (Smith,2001;332-333).

Bu dönemde ticaretin yapıldığı en önemli yerler pazar ve panayırlardır. Buralarda alıcılar ve satıcılar aynı zaman ve mekanda bir arada bulunmaktadır. Hem alıcı, hem de satıcılar Pazar yerinin bulunduğu toprakların baronu veya kent yönetimi tarafından korunmakta ve denetlenmektedirler. Her iki tarafında tabi oldukları kural ve vergilerle diğer yükler bulunmaktadır; fakat her iki taraf kentlerin olağan perakende ticarete yerel unsurları korumak için getirdiği kısıtlamalardan muaftırlar. Tipik pazar, küçük bir alanın halkının haftalık toplanma yeridir ki,

Üreticiler kente gidip, ürünlerini satıp, gerekenleri aldıktan sonra aynı gün içinde yerlerine dönebilmektedirler. Mbadelelerin çoğu üretici ile tüketicisi arasında yapılmakta; fakat bölge veya kentin yerel ihtiyaçlarını aşıan miktarlardaki ürünleri toplamak üzere aracilar da bulunmaktadır. Bir kent büyüyünce haftalık bir pazar artık yetmez hale geliyordu. Mallar artık haftada iki ya da üç kez arz edilmeye başlanıyordu. Aynı zamanda belli mallar için belli günler ve belli yerler ayrılıyordu, böylece belli ürünlerin satışı için ayrıldığı veya birden fazla pazar yeri ortaya ıktı. Malları kötü hava koşıullarından koruma ihtiyacı kent hallerinin yapılmasına yol açmıştır. Bu cinsten gelişmeler büyük kentlerde günlük pazarların oluşmasına yol açmış, bu pazarlara büyüyen dükkan ve depolarda katılmıştır. (Heaton,1985;164-165).

Bu pazarların ticareti canlandırdığı konusunda çoğu düşünür ortak bir düşünce içindedir ancak aynı görüşte olmayanlarda vardır. Pirenne, pazarların ticareti oldukça canlandırdığı fikrine karşı çıkmaktadır. Bu dönemdeki pazarlar, çevreden gelen köylülerin ve birkaç gezgin satıcının ziyaret ettikleri basit yerel yerlerdir. Tek amaçları, kasaba ve kale kentlerin gereksinimlerini karşılamaktır. Bu pazarlar haftada bir kez den çok kurulmuyordu; etkinlikleri de yararına kuruldukları çok az sayıdaki sakinlerin ev gereksinimlerinin karşılanmasıyla sınırlıydı. Bunlar, ticaretle geçinen bir nüfusu kendine çekmek için yeterince güçlü ya da yaygın değildi. (Pirenne,1994;107).

Ortaçağ başlarının mahalli haftalık pazarlarıyla 12. ve 15. yüzyıllar arasındaki büyük panayırların farkını görmek gerekir. Pazarlarlar küçüktü, çoğu tarımsal olan mahalli mallar satılırdı. Oysa panayırlar büyüktü, bilinen bütün dünyadan gelen malların toptan satıldığı yerlerdi. (Huberman,1995;33). Fuarlar, yılda bir veya altı ayda bir, sıklıkla kk bir kente veya bazı büyük kentlerin dışında kurulan fuarlar

birçok gün, hatta birkaç hafta sürmektedir. Fuar geniş bir alandan mal ve tüccar cezbetmekte ve iş türü perakende yerine toptan satış olmaktadır. Fuarların başlangıç işlevi, bir bölgenin yapağı arzına, hasat fazlasını veya hayvanlarına satış kolaylığı sağlamak idi, fakat bazı yerlerde bu kurum ulusal hatta kozmopolit bir renk kazanmıştır. (Heaton,1985;165).

Ticaretin gelişmesine koşut olarak, Karanlık Çağın sonlarından beri kurulmakta olan panayırların sayısı ve önemleri arttı. Başlangıçta daha çok manastırların yanı başında olmak üzere bir feodal otoritenin izni ve koruyuculuğu altında kurulan panayırlar, uzun mesafe ticaretinin ürünlerinin alınıp satıldığı Pazar yerleriydi. 11. yüzyıl sonu ve 12. yüzyıl başlarında panayırların sayısında dikkat çekici bir artış görülürken, aynı dönemde bir bölgenin çeşitli kentlerinde belli aralıklarla bir dizi panayır kurulması geleneği ortaya çıkıyordu. Panayırlar dizisi, hava şartlarının gezginci tüccarların yolculuk edebilmesine elverişli olduğu dönemden ibaret olan ticaret mevsimi boyunca sürüyor, uzak ülkelerden gelen tüccarlar sırasıyla bir dizideki panayırların hepsine uğruyorlardı. (Somçağ,1994;32).

Ortaçağda; ulaşım yollarının yetersizliği, emniyet yokluğu, önemli şehir adedinin azlığından dolayı Ortaçağın sonuna kadar, büyük ticaret fuarlarda yaygınlaştı. En önemli fuarlar; Chanpagre ve Lyon gibi ulaşım yollarının kesiştiği yerlerde, bazen de büyük üretim merkezlerinin civarında meydana gelirdi. Karayollarının iyileşmesi, ciddi emniyet kuvvetlerinin teessüsü, büyük şehir merkezlerinin gelişmesi ve posta teşkilatının tekamülü fuarların önemlerini yitirmelerine sebep olacaktır. Daha sonra ise zamanla fuarların yerlerini borsalar alacak ve bunlarda devamlı ticaretle birlikte gelişecektir. (See,2000;27).

Panayırların bir özelliği de, kapanışından önceki son birkaç günün para değiştirilmesine ayrılmasıdır. Böylece panayırlar yalnız ticaret değil, mali işler

bakımından da önemliydi. Panayırın ortasında, sarraflar avlusunda çeşitli paralar tartılır, değerlendirilir, değiştirilirdi; ödünç para verilir, eski borçlar ödenir, kredi mektupları değerlendirilir, senetler serbestçe dolaştırılırdı. O dönemin bankerleri burada son derece geniş kapsamlı mali işlere girişirlerdi. Birleşerek, büyük kaynakları denetim altına alırlardı. Londra dan Akdeniz'e kadar koca bir kıtayı kapsayan geniş çaplı bir alana yayılırdı. Papalar ve İmparatorlar, krallar ve prensler, cumhuriyetler ve şehirler müşterileri arasındaydı. Sarraflık o kadar önemli bir iş haline gelmişti ki, artık apayrı bir meslek olmuştu. Bu olgu önemlidir. Çünkü, ticaretteki gelişmenin, iktisadi hayatın para kullanımına ihtiyaç duymaksızın yürütüldüğü eski doğal ekonomiyi nasıl değiştirdiğini gösterir. Para kullanımı mal mübadelesini kolaylaştırdı ve dolayısıyla ticareti teşvik etti. Ticaretin artması da, öte yandan, para işlemlerinin yaygınlaşmasına yol açıyordu. 12. Yüzyıldan sonra pazzarsız (kapalı) ekonomi, çok pazarlı ekonomiye dönüştü ve ticaretin gelişmesiyle, Ortaçağ başlarının kendine yeterli malikanesinin doğal ekonomisi, artan ticaret dünyasının para ekonomisine dönüştü. (Huberman, 1995:36).

“Panayırlar konusunda Pirenne, pazarlardan farklı düşünmemektedir. Pirenne'ye göre, pazarların tersine, panayırlar yerel bir nitelik göstermemektedir. Bunlar meslekten tüccarların belirli zamanlarda bir toplanma yeri olarak, onların birbirleri ile temasını sağlamak ve belirli mevsimlerde onları bir araya getirmek için kurulmuşlardı. Gerçekten de bu panayırların birçoğunun önemi büyüktür. Ortaçağ ticaretinin belli başlı merkezleri arasında yer almıştır. Ancak buraların kent haline gelmemesi garip görülebilir. Bunun nedeni, bu panayırların gösterdikleri etkinlik ne olursa olsun, ticaretin sabit bir duruma gelmemesi için gerekli olan kalıcılık niteliğinden yoksun oluşuydu.” (Pirenne, 1994:108).

Kilisenin ticarete ve tüccarlara bakış açısı ise olumsuzdu. Kilisenin gözünde, ticaret yaşamı ruhun güveni bakımından tehlikeliydi. Kilise hukukçularının ticaret bir çeşit gasptı. Kâr peşinde koşmayı açgözlülük sayıyorlardı. (Pirenne,1994:97) Kilise böyle diyordu, ama dediği başka, yaptığı başkaydı. Kendileri para bulur, faizle borç verirlerdi. Ancak faizle borç veren tefecilere de sert tepkide bulunurlardı. Bu durum gelişen ticarete iş yapmak isteyen yeni tüccar grubunun hiç işine gelmiyordu. Bu durum sonucu eski bir ekonomiye uyan kilise öğretisi, yükselen tüccar sınıfının temsil ettiği tarihi güç ile çatışınca kilise öğretisinde gerileme ve gevşeme oldu. (Huberman, 1995:51-52). Bu çatışma sonucunda kilise bazı durumlarda faizi yasal hale getirdi. Bu durumlar:

- 1) Borç veren, işlerin kötüye gitmesi halinde parasını kaybetme riskini kabul ettiğinde, faiz meşrudur.
- 2) Geri ödeme zamanında yapılmadığı takdirde faiz, sözün yerine getirilmesindeki gecikmenin cezası olmaktadır.
- 3) Eğer borç veren parasını kar getirecek bir fırsatta kullanma şansına sahipse, faiz almak durumundadır. (Heaton, 1985: 79).

Bu dönemde ayrıca ticaretin gelişmesinde başka bir etken de, Haçlı Seferleri olmuştur. Haçlılar ticareti büyük ölçüde hızlandırmışlardır. On binlerce Avrupalı denizden ve karadan kıtayı geçerek Kutsal Ülkeyi Müslümanlardan kurtarmaya gitti. Yolda çeşitli ihtiyaç oluyordu, dolayısıyla tüccarlar da bunları karşılamak üzere yanlarına gidiyorlardı. Doğu'ya yolculuklardan geri dönebilen Haçlılar, orada gördükleri garip ve lüks yiyecek ve içeceklere iştahları bilenmiş olarak döndüler. Talepleri bu mallar için bir Pazar yarattı. Üstelik artan nüfusun ihtiyaçları da artmıştı. Ayrıca bu insanların bazıları topraksız olduğundan Haçlı Seferlerini, yaşama koşullarını düzeltecek bir fırsat olarak gördüler. Kilise de bu talan seferlerini

yüceltiyor, amacın İncili yaymak, Kutsal Ülkeyi savunmak olduğunu söylüyordu. Haçlı Seferleri, özellikle belirli grupların kazandığı avantajlara dayanıyordu. İlk kilise vardı. Kilise gücünü yaygınlaştırmak istiyordu ve Hristiyan dünyası ne kadar genişlerse, kilisenin gücü ve serveti de o kadar büyürdü. İkinci olarak, Bizans İmparatorluğu kendi ülkesindeki Müslüman ilerleyişini durdurmak istiyordu. Üçüncü olarak, ganimet isteyen ya da borçlu durumdaki soylular, Haçlı Seferleri sayesinde toprak ve servet kazanmayı düşünüyorlardı. Dördüncü olarak da, sahildeki ticaret şehirlerini isteyen İtalyan şehirleri vardı. İtalyan ticaret şehirleri, Haçlı Seferlerini ticari avantajlar kazandıracak fırsatlar olarak görüyorlardı.(Huberman,1995: 29-30).

Din açısından Haçlı Seferlerinin sonuçları kısa ömürlü oldu, çünkü Müslümanlar bir süre sonra Kudüs'ü geri aldı. Ticaret açısından ise sonuçları önemlidir: Dua edenleri, savaşanları, çalışanları ve çoğalan bir tüccar sınıfını bütün kıtaya yayarak, Batı Avrupa'nın feodal uykusundan uyanmasına katkıda bulundu ve yabancı mallara talebi artırdı. Akdeniz ticaret yolunu Müslümanların elinden alarak, bu denizi büyük ticaret yolu haline getirdiler. (Huberman, 1995: 31). Haçlı Seferleri, savaşanların gözünde bir süre sonra dinsel karakterini kaybetmiştir, kentlilerin arasında ise zaten hiçbir zaman ticari bir spekülasyondan başka bir şey olarak görülmemiştir. (Heaton, 1985: 149). Avrupa'da ticaretin ilk geliştiği yer olan İtalya'da, bu gelişmeye Haçlı Seferlerinin büyük etkisi olmuştur. Kutsal toprakların fethedilmesi için hazırlanan büyük ordular, Venedik, Ceneviz ve Piza gemiciliği sayesinde yerlerine ulaşmış ve buraları güçlendirmişlerdir. Bu kentler deyim uygun düşerse, bütün o orduların levazımcılarıydılar: Avrupa uluslarının kapıldığı çılgınlıkların en yıkıcısı olan bu olay, bu İtalyan Cumhuriyetleri için bir zenginlik kaynağı olmuştur. (Smith, 2001: 329).

Avrupa'da ticari canlanma İtalya'da başlamıştır. İtalya, Roma'nın kültürel mirasının en çok korunduğu, kent hayatının en az gerilemeye uğradığı, Macar sisteminin yaygınlaşmasının ve ekonominin kırsallaşmasının en alt düzeyde kaldığı bölgeydi. İtalya'da kent geleneğinin güçlü oluşu ticari canlanmada etkili olmuştur. (Somçağ, 1994: 30) Özellikle İtalyan kıyı şehirlerinin, Akdeniz üzerinden Doğu ile yaptıkları ticaret onları daha ayrıcalıklı hale getirmiştir.

Ticari canlanmada İtalya'dan en önemli ikinci bölge, Hollanda bölgesi olmuştur. Bu bölgenin İtalya gibi gemi ulaşımına elverişli kıyı şeridine sahip olması ticarete bir avantaj sağlamıştır. (Somçağ, 1994: 31) Ortaçağ Avrupa'sında ticaret ulusal düzeyde değil, yerel yönetimler düzeyinde yer alıyordu. O devrin Avrupa ticaret haritası yalnızca şehirleri içine alıyor, kırsal kesimi boş bırakıyordu. Uluslar yalnızca siyasal birimlerdi ve üstelik oldukça da gevşek birimlerdi. Ekonomik olarak, sayısız irili ufaklı aileden ve köylerdeki önemsiz yerel piyasalardan oluşmuşlardı. Ticaret, örgütlü şehir birimleriyle sınırlıydı. Bunlar da ya mahalle ticareti biçiminde yerel olarak ya da uzak mesafeler arası ticaret biçiminde yürütülüyordu. (Polanyi, 2000:108-109).

1.3.1.3.Ortaçağda Endüstri

Ortaçağ, insanoğlunun yaşadığı, yaratıcılığa en elverişli dönemlerden biri olmuştur. İlk endüstriyel devrim bu dönemde gerçekleşmiştir. Bilim adamları ve teknisyenler su ve rüzgar yerini tutabilecek yeni enerji kaynakları aramaya koyulmaları da o günlere rastlar. 10. ve 13. yüzyıllarda Avrupa teknolojik bir patlamaya tanık olmuştur. (Gimpel, 1997:II).

Ortaçağ öteki çağlarda görülmedik derecede bir makineleşmeye tanık olmuştur. Batı'nın tüm dünya üzerinde egemenlik kurmasına yol açan temel etkenlerden birisi aslında buydu. Ortaçağ' makine gerçek anlamda işe koşulmuş, birçok işkolunda

insan gücünün yerini almıştır. Ortaçağ'da en çok kullanılanları da, su gücünü iş gücüne dönüştürebilen çarklı düzenekler ve değirmenlerdi. Bu makinelerle donatılmış işyerlerinde tahıl öğütme, bitkisel yağ çıkarma, kumaş dokuma, deri işleme ve kağıt çekme gibi işler görülüyordu. Bir bakıma bunlar Ortaçağ fabrikalarıydı.(Gimpel, 1997:1). Başlangıçta 11. ve12. yüzyıllarda pazar için üretim neredeyse tamamen, bir ya da çok kalfa ya da çırağın yardım ettiği bir ustaya sahip, bağımsız el sanatları dükkanlarının çalışmasından ibaretti. Ancak 13. yüzyıla kadar- oldukça erken bir dönemde, bu bağımsızlık birçok alanda bozuldu ve zanaatçılar kendilerini, hammaddelerini sağlayan ve bitirilmiş ürünlerini satan tüccarlara bağımlı olarak buldular. (Landes, 1998: 14).

Ortaçağ boyunca çok dar bir çevre için üretim yapan küçük birimler halinde kırsal bölgelere dağılmış olarak varlıklarını sürdüren zanaatlar da ticari canlanmadan etkilendiler. Dolaşıma giren zanaat ürünlerinin miktarı sürekli artarken, manaslarda ya da manastırlarda en ilkel yöntemlerle ürettikleri malları çoğu zaman satmak yerine takas eden ya da vergi olarak veren serf veya din adamı zanaatkarların yerini 11. yüzyıldan itibaren kentlerdeki dükkanlarında çalışan ve pazar için üretim yapan meslekten zanaatkarlar alıyordu. Çeşitli zanaat dalları arasında en önemlisi şüphesiz kumaş üretimiydi. Başta demir, kurşun ve bakır olmak üzere maden çıkartılması ve işlenmesi, dericilik ve inşaat diğer önemli zanaatlardı.(Somçağ, 1994:32-33).

Ortaçağda insanlar genellikle kendi yapabileceği mamulleri kullanmaktadır. Ancak tabii ki her şeyi kendileri üretememektedirler. Bunun nedeni, imalat yapabilmek için, hammadde, alet kullanma becerisi, teçhizat, insanın yaratabileceğinden fazla bir güç ve yakıt gerekmektedir. Bütün bunları bir araya getirip insanların sadece kendi ihtiyaçlarını üretmesi mümkün değildir. Bu nedenle insanların temel ihtiyaçlarını üreten çeşitli zanaatkarlar olmuştur. Bu zanaatkarlar

işlerinin niteliğine göre bazıları bulundukları yerde, bazıları da gezici olarak işlerini yapmışlardır. Büyük köy ve kasabalarda müşteri sayısı, bu gibi işlerde çalışanların hareketlerini daha dar bir alanda sınırlamalarına ve sürekli bir dükkan edinmelerine izin verecek kadar fazladır. Bunların bir kısmı kendilerine getirilen malzemeyi işlemekte, bazıları da hammaddeyi kendileri alarak, bir sipariş olmaksızın nihai mallar haline dönüştürüyorlardı. Çalıştığı yerin ön cephesini bir mağaza haline getirmiş, çalıştığı alanı bir tezgah ya da camekanın gerisine almıştır; ürünlerini pazar yeri veya fuarda satmakta veya kırsal alanda seyyar satıcı olarak pazarlamaktadır. Perakende zanaatta denilen bu küçük ölçekli zanaat modern zamanlara kadar endüstriyel hayatın özellikle gıda, kumaş, bina ve ev eşyaları konusunda tamamen yerel talebi karşılamaya yöneliktir. (Heaton,1985;127...129).

Birçok endüstri küçük ölçekli yerel ve hedef olarak perakendeye yönelik olarak kalırken, birkaç tanesi de daha büyük ölçeklere ulaşmışlar, daha iyi örgütlü hale gelmişler, malzemelerinin büyük bir kısmını uzak kaynaklardan sağlamışlar ve ürünlerinin bir bölümünü uzak pazarlarda satmışlardır. (Heaton,1985;129). Bu endüstriler arasında en önemlisi dokuma endüstrisidir. Kumaş yapımı çok geniş bir şekilde yayılmış bir ev imalatıydı, ama aynı zamanda hem yerel hem de uzak pazarlar için üretimde bulunan ve yüksek dereceden örgütlü en önemli endüstri haline gelmiştir. Bu endüstrinin genişlemesi özellikle 11. yüzyıldan itibaren belirgin hale gelmiş ve özellikle İtalya ve Hollanda'da kentlerin büyümesinde önemli bir faktör olmuştur. Perakende zanaat türünden kumaş dokumacılığı büyük bir dokuma endüstrisinin ihtiyaç duyduklarını bir araya getirmekten uzaktır. Zaten perakende üretime veya siparişe dayalı zanaat endüstrilerinin hiçbiri; uzaktan gelen hammaddeye dayalı, uzak ve dağınık pazarlara mal arz ederek, borçlarını yavaş ödemek isteyen müşterilerle, malzemeyi uzun sürelerden geçirmeyi gerektiren işleme

yöntemleri karşısında tutunamazdı. Eğer üretici yün veya boya sağlamak veya ürünü satmak için uzaklara gitmeyi istemezse, bazı araçlar bunu onun yerine yapmak üzere türeyeceklerdir. Eğer yün pahalı, üretim maliyeti yüksek ve ödeme uzun vadeliyse, küçük zanaatkar para beklerken çökebilir. Lüks ticaretin genişlemesi, büyük veya yabancı pazarlara mal arz eden endüstrilerin ve hammaddelerin uzun mesafe taşımacılığının gelişmesi sonucunda ilk üreticilerle zanaatkar veya zanaatkar ile nihai tüketici arasında aracılık yapan çok sayıda insan türemiştir. Zanaatkar perakende satış için değil de, stok biriktiren ve daha geniş miktarlarda satış yapan tüccarlar için üretmeye başlayınca, toptan satıcı zanaatkar adı verilen türe dönüşmüştür. Bazı zanaatkarların üretimlerini beğenen tüccarlar onlara belli bir miktarda siparişte bulunmakta veya üretimlerinin tamamını satın almaktadırlar. Bu durumda, ona hammadde sağlamak veya imalatçının hammadde alımı ve ücretleri karşılayabilmesi için avans ödemektedir. Eğer tüccar yalnızca ürünleri satın almakla yetinirse, zanaatkar ekonomik olarak özgür kalmaya devam eder; fakat, tüccar zanaatkarı finanse etmeye başlayınca, ikincinin birinciye bağımlılığı ortaya çıkmaya başlamış ve adeta onun bir üreticisi haline gelmiştir. Bazı zanaatkarlar borçları yüzünden bu duruma düşmüşlerdir, bazıları ise işe başlarken teçhizat ve hammadde nedeniyle tüccara bağımlı hale gelmişlerdir. Diğer yandan, bazı zanaatkarlar refaha kavuşmuş, çok sayıda kalfa çalıştırmış ve tüccarlığa doğru tırmanarak, daha az talihli arkadaşlarına sipariş vermişler, onlara hammadde sağlayarak kendilerine bağımlı hale getirmişlerdir. (Heaton,1985;129...134).

Ayrıca 13. yüzyılda İngiltere’de çırpma fabrikalarından büyük kazançlar sağlanıyordu. O kadar ki, işletme sahipleri yalnızca yeni fabrikalar kurmakla kalmamış, aynı zamanda ellerindeki tahıl değirmenlerini de çırpma fabrikalarına dönüştürmüşlerdir. Ayrıca feodal beyler, nasıl icracı ya da yarıcı köylülere,

ürettikleri beylere ait değirmenlerde öğütme zorunluluğu getirmişlerse, kumaşlarını da yine bu fabrikalarda çırpırtmalarını zorunlu kılıyorlardı. Kumaş çırpma makinelerinin üretim alanına girmesi, bir 13. yüzyıl devrimi olarak nitelendirilmiştir. Öylesine bir devrimdi ki bu, bir yandan kimi eski endüstri merkezlerine yoksulluktan, umutsuzluktan başka bir şey getirmezken öte yandan ülke genelinde varlığın, fırsatın, gönencin kaynağını oluşturmakla kalmayacak, Ortaçağda İngiltere'nin görünümünü de değiştirecekti. Çırpıcılığın makineleşmesi 18. yüzyılda iplikçiliğin, dokumacılığın makineleşmesi kadar belirleyici bir olaydı. (Gimpel,1997;14-15).

Kumaş yapımında Hollanda ve civarı diğer yerlerden daha erken ortaya çıkmıştır. Fiili olarak bu örnek Avrupa tarihinde modern anlamdaki büyük endüstrinin en eski örneğidir. Yani dünya pazarı için üreten ve yüksek derecede kapitalist çizgide örgütlenen, endüstri kaplanları olan, ince bir iş bölümüne tabii tutulan ve kentsel proletaryası olan endüstrinin en eski örneğidir. Tüccarlar pazar için gerek duydukları malların üretimini örgütleme ve finanse etme işine ayak atmışlardır veya zenginleşen zanaatkarlar çok sayıda işçinin çalışmasını yönetecek noktaya gelmişlerdir. Evlere iş ve malzeme verme ne dokuma endüstrisine, ne de ortaçağa özgü bir olay değildir. Eğer bir üretim süreci parçaların birleştirilmesi aşamasıyla sona eriyorsa her parçanın yapılabilmesi için gereken malzeme bu alandaki uzmanlaşmış işçilere verilerek üretilmekte ve elde edilen parçalar merkezi bir atölyede birleştirilmektedir. Eve iş verme İngiltere, Fransa, Almanya ve Hollanda'daki endüstrilerde, bunların daha geniş pazarlara hitap etmeye başlamalarıyla birlikte yaygınlaşmıştır. (Heaton,1985;136-137).

Bu dönemin diğer önemli endüstrileri madencilik ve inşaatı. Ortaçağda Avrupa'da madencilik sektörünün bel kemiğini taşıyıcılık oluşturuyordu. Bu sanayi çok

önemli bir yer arz ediyordu. 19. yüzyılda kömür işletmeciliğini ve 20. yüzyıldaki petrol sanayi ile karşılaştırılabilir. (Gimpel,1997:57).

Haçlı seferlerinin de endüstri üzerinde önemli etkileri olmuştur. Endüstriyel hayat, kuzeyde nüfus artışı, kentler ve ticaretin büyümesi ise göçmenlerle, tüccarların doğuya doğru hareketleri nedeniyle hızlanmıştır. Haçlılar gittikleri doğuda bura halkının ürettikleri elbise, gıda maddeleri ve diğer maddeler tarafından fethedilmişlerdir. Buralarda lüksü öğrenmişler ve bunu sevmişlerdir. İpekli, pamuklu ve değerli yün kumaşlar satın almışlardır ve bunları evlerine, kiliselerine ve arkadaşlarına göndermişlerdir. Evlerine dönen batılı tüccarların doğu mallarını ithal etmelerine ve batılı zanaatkarların onlara benzer mallar üretmelerine yol açan bir talep yaratmışlardır. (Heaton,1985;130-131).

Ortaçağ endüstrisini incelerken karşımıza ekonomik olduğu kadar sosyal bir kurum olan lonca'lar karşımıza çıkmaktadır. 1000 yılından önceki Batı Avrupa loncaları hakkında çok az şey bilmekteyiz. 11. yüzyıl süresince kentlere ilişkin bilgiler daha az nadir hale gelmiş ve tüccarlar ve zanaatkar loncaları bu belgelerde zikredilmiştir. (Heaton,1985;194). Endüstrinin yeni örgütlenmesi içinde artık mallar sadece evin ihtiyaçlarını karşılamak için değil, dış pazarlarda satmak için ticari amaçla yapılıyordu. Bu malları yapan ustalarda tüccarları örnek alarak kendi loncalarını kurdular. (Huberman,1995;67-68). Feodal kentlerin asli nüfusunu oluşturan tüccar ve zanaatkarlar loncalar halinde örgütlenmişlerdi. Tüccar loncaları 10-12 yüzyıllar arasında kentlerin canlanmasından kısa bir süre sonra ortaya çıktı. Asli amaçları kent tüccarlarının ayrıcalıklarını ve tekelci konumlarını korumak olan tüccar loncası, genellikle kente statü ihsan etmiş olan senyörün izni ile kuruluyordu. Kentlerin zanaat merkezi işlevini de üstlenmelerinin ardından 12-13 yüzyıllarda zanaatkar loncaları oluştu. Zanaatkar loncaları üyelerini yalnızca dış rekabetten

değil, diğer üyelerin rekabetinden de korumayı hedeflemekte tüccar loncalarından ayrıliyordu. Loncaların bu amaçla, bir malın hangi yöntemle üretileceğini, nerede günde kaç saat çalışılacağını, fiyat ve ücretleri saptamaktan bağırarak müşteri toplamayı veya geceleri çalışmayı yasaklamaya kadar varan çeşitli yollarla zanaatkarları sıkı bir denetim altında tutma çalışmaları günümüze kadar ulaşan kötü şöhretlerinin başlıca nedeni oldu. (Somçağ,1994;37). Şehirlerin oluşumu zanatkarları, çiftçilerden daha önce özgürlüğe kavuşturmuştur. Orta çağda lonca rejimi sanatları düzenlemiştir; loncalar ekonominin tarımsal niteliğini gittikçe kaybederek şehir ekonomisinin oluşumu ile beraber ortaya çıkmışlardır. (Dönmezer,1994;329).

Zanaatkar loncalarında üyelik aynı mesleği icra edenlerle, aynı ürünü üretenlere veya aynı ürünü satanlara ait bir konumdur. Bu sıkı temeller üzerine kurulmuş gönüllü birlikler aynı faaliyet dalında çalışanların sıklıkla aynı sokak üzerinde veya aynı mahallede çalışmaları, yaşamaları ve satış yapmaları, aynı meyhaneye gitmeleri, aynı kiliseye gitmeleri olgusu tarafından güçlendirilmektedir. Kilise de böylesine grupların oluşumunu teşvik etmektedir. Venedik'teki ilk loncalar bir manastırın kilisesinde toplanmakta, yemekhanesinde, arşivlerini ve fonlarını burada muhafaza etmekte, mihrapları burada bulunmakta ve baş rahibe yıllık bir bedel ödemektedirler. (Heaton,1985;197). Bu noktada kilisenin iktisadi hayatın bir parçası olduğu ve ekonomik yaşamın her alanında etkin olduğunu görüyoruz.

Lonca sistemi içinde bir grup veya sınıf ayrılığından ziyade, birey ve toplum dengesine dayanan bir çıkar birliği mevcuttur. Usta, mesleğini bütün gücüyle çırağa öğretmek ve onu yetiştirmek zorundadır. Böylece bu düzen içinde bir anlamda işçi diyebileceğimiz çırak ile iş veren diyebileceğimiz ustanın aynı kapalı kuruluşlar içinde bulunduğu görülmektedir. Çırak belirlenmiş derecelerden geçerek kalfa ve

ustalık statüsüne ulaşmaktadır. Her yükselişte de kendine özgü törensel geçişlerden söz edilebilir. Usta ile olan ilişkilerde, o meslekteki ortak çıkarlar her zaman ön plandadır. Bu bakımdan, loncalarda teknik ve ekonomik iş bölümünün sınırlı olması, onu fabrika sürecinden ayıran en önemli özelliktir. Lonca düzeni esas olarak sınırlı bir sermaye kullanan, mekanik üretim araçlarından çok el becerisine ve maharete dayanan bir üretim biçimini simgeler. Loncaları ortaçağın klasik emek piyasası olarak nitelendirmekte mümkündür. Bu organizasyonlar çok sıkı bir disiplin altında çalışmakta ve ataerkil bir rejimin sınırları içinde kalmaktadır. Bu düzende meslek değiştirmekte kolay değildir. Genellikle oğul, babanın mesleğine girmek zorundadır. Çalışma ve yaşam koşulları ve biçimleri hükümetler veya loncalar tarafından bütün ayrıntıları ile düzenlenmiş ve birçok kayıtlara bağlanmıştır. (Soyer,1996:77-78).

Lonca üyelerinin endüstrinin doğrudan doğruya denetimini kendi ellerinde tutabilmek için bir araya geldikleri açıktır. Loncalar kendi şehirlerinde, kendi zanaatlarının tekeline sahip olmanın kavgasını vermişlerdir. Yabancıların şehir pazarına burnunu sokmasına izin vermezlerdi. (Huberman,1995;70-71). Esnaf loncası sisteminin iki temel özelliği ustalar arasındaki eşitlikle işçilerin usta oluşundaki kolaylıktı. Bu, genel olarak, 13. ve 14. yüzyıllara kadar sürdü, bundan sonra kaçınılmaz değişiklikler ortaya çıktı. Ustalar arası eşitlik bazı loncalarda tarihe karıştı. Bazı ustalar zenginleşti, daha çok işçi tuttu, diğerlerine tepeden bakıp yalnız kendileri için yeni loncalar kurdu. “Büyük” ve “Küçük” loncalar çıktı ortaya, hatta küçük loncaların ustaları büyük loncaların egemen ustaları yanında ücretli işçi olarak çalıştılar. Büyük loncaların üyeleri daha ileri bir adım atarak, şehrin gerçek yöneticileri haline geldiler ve her yerde en zengin ve en nüfuslu olanlar şehir meclisiyle aşağı yukarı özdeş oldu. Toprak üzerinde soydan aristokratlar egemen sınıfı meydana getiriyordu; şehirlerde ise para aristokrasisi hüküm sürüyordu. Lonca

sisteminin yıkılışındaki bir başka neden ise usta ile kalfa arasındaki ayrılığın derinleşmesiydi. Kural çırak-kalfa-usta zinciriydi. Şimdi ise çırak-kalfa oluyor ve arada duruyordu. İşçilikten patronluğa yükselmek gitgide zorlaşıyordu. (Huberman, 1995;77-78). İktisadi gelişme ile birlikte uzak mesafe ticaretiyle uğraşan toptancı tüccarlarla, perakendeci tüccarlar ve zanaatkarlar arasındaki ayrımın netleşmesi büyük tüccarların her yerde kent yönetimlerini kesin olarak ellerine geçirmeleri izledi. İtalya’da erken başlayan bu süreç, Avrupa’nın büyük bölümünde 13. yüzyılda, İngiltere’de ise 14.yüzyılda tamamlandı. Birçok kentte yönetim yüksek bir giriş ödentisiyle kapılarını küçük tüccar ve zanaatkarlara kapalı tutan tüccar loncasının tekeline geçti. (Somçağ;1994;38).

Ortaçağ endüstrisine genel olarak bakacak olursak; Orta Çağ endüstrileri öz tüketim için üretimden, yerleşik veya gezginci zanaatkarların, uzun bir liste meydana getiren perakendeci zanaatkarların üretimine ve önemli miktarda sermaye kullanan, çok sayıda işçi istihdam eden ve dışarıya da çok miktarda iş veren büyük firmalara kadar, geniş bir yelpaze meydana getirmektedirler. Tüketicilerin geniş boyutlu hareketi ve becerikli üreticilerin göçü lüks mallara karşı talebi ve bunları üretebilme yeteneğini Avrupa’nın daha geniş kısımlarına yaymıştır. Fakat lüks mallar talebi, kral çevresi, soyluluk, kilise ve zengin kentlilerle sınırlıdır ve bu gibi malların üretimi hammaddeye ulaşma olanakları fazla olan, ulaşım olanakları iyi olan, yeteri kadar iş gücü sağlayabilen, müteşebbislerin kaynak yaratabildikleri ve siyasi koşullardan fazla etkilenmeyen birkaç merkezde yoğunlaşmıştır. (Heaton, 1985;139-140).

1.3.1.4.Feodalizm Üzerine Bir Tartışma

Feodalizm’in niteliği üzerine yapılan çeşitli tartışmalar vardır, biz burada M.DOBBS, P.M. SWEEZY, K.H.TAKAHASHI’nin feodalizm üzerine yaptıkları

tartışmayı konu edineceğiz. Bu tartışma; Amerika’da Science and Society (Bilim ve Toplum) Dergisinde 1950-1953 yılları arasında “Feodalizmden Kapitalizme Geçiş Süreci” konusunda yapılan bir tartışmadır.

Paul M.SWEEZY, Maurice DOBB’un Studies in the Development of Capitalisme adlı eserinde DOBB’un feodalizm üzerine söylediklerini eleştirmekle tartışmayı başlatmıştı. SWEEZY öncelikle DOBB’un feodalizmin üzerine söylediklerini ele alır. DOBB, feodalizmi “gerçekte serflikle ifade ettiğimiz anlamla özdeşir; gerek bazı hizmetlerin görülmesi ve gerekse para veya mal olarak ödenecek vergiler biçiminde, bir feodal beyin belirli ekonomik isteklerini yerine getirmesi için zorla ve kendi iradesinin dışında üreticiye yüklenen yükümlülüklerdir”. DOBB bu tanımında iki terimi, “feodalizm” ve “serflik” terimlerini kitabın başından sonuna kadar eşanlamlı olarak kullanmaktadır. DOBB’un tanımladığı biçimiyle feodalizm kavramı, belli bir zamanda belirli bir bölgenin incelenmesine olduğu gibi uygulanamayacak kadar geneldir. DOBB ayrıca feodalizmin en önemli özelliklerinin kısa bir özetini verir;

1. Üretim araçlarının basit ve genellikle ucuz olduğu ve iş bölümünün genellikle bireysel nitelikte olduğu, düşük bir teknik düzey
2. Genişçe bir pazar için olmayan , aile gereksinimi için üretim
3. Oldukça geniş ölçüde ve cebri iş hizmetleriyle “bey”in mülkünde çiftlik
4. Politik alanda yerel yönetim
5. Beyler tarafından toprağın bir çeşit hizmet-tasarruf yoluyla koşullu olarak elde tutulması
6. Kendisine bağlı topluluk üzerinde “bey”in yargısal ya da yarı yargısal fonksiyonlara sahip olması. (Sweezy,2000;15...17).

DOBB'un tanımına dayanarak Batı Avrupa Feodalizmini, hakim ilişkinin serflik olduğu ve üretimin feodal beyin malikanesinde ve çevresinde örgütlendiği bir sistem olarak tanımlanabilir. Bu tanım, doğal ekonomiyi veya para muamelelerini ve para dolaşımını ifade etmemektedir. İfade ettiği şey, feodalizmin ayırıcı özelliğinin onun bir tüketim (kullanım) için üretim sistemi olmasıdır. Toplumun gereksinimleri bilinmekte ve üretim bu gereksinimleri karşılamak için planlanmakta ve örgütlendirilmektedir. Burada, kapitalizmdeki gibi, üretim metotlarının sürekli olarak gelişimine yönelmiş bir baskı yoktur. Teknikler ve örgütlenme biçimleri kurulu kalıplar içindedir. Ancak, böyle bir sistemin kararlı ya da durgun olduğu sonucuna varmamak gerekir. Kararsızlığın bir ögesi, iktidarın ve prestijin temelini oluşturan toprak ve vassallar için beyler arası rekabettir. Bu rekabet, kapitalizmdeki kar için rekabete benzer fakat etkileri farklıdır. Bu rekabet sürekli bir savaş durumu doğurur, fakat bu savaş kapitalizmdeki gibi bir devrim değil de, yalnızca bey ve vassal arasındaki bağı daha artırır ve feodal ilişkilerin temel yapısını güçlendirir. Batı Avrupa Feodalizmi belirli üretim metot ve ilişkilerini sürdüren bir sistemdir. (Sweezy,2000;18-20). DOBB'un feodalizmin çöküşüne ilişkin görüşlerini ise şöyle özetleyebiliriz; DOBB'a göre ticaretin gelişmesi feodalizmin çöküşünde önemli bir rol oynamıştır. Ama DOBB'a göre en az ticaretin gelişimi kadar serflikin yoğunlaşması da bu süreçte etkindir. Egemen sınıfın gelir bakımından gitgide artmakta olan gereksinimleriyle de birleşince, feodalizmin bir üretim sistemi olarak yetersizliğinin çöküşün baş sorumlusu olduğunu belirtir. Çünkü ek gelir gereğinin üretici üzerindeki baskıyı dayanılmaz bir noktaya getirdiği kanısındadır. Bu artan baskının sonucu sistemi besleyen iş gücünün tükenmesine ya da fiilen ortadan kalkmasına yol açmıştır. DOBB'a göre, feodalizmin yıkılmasının temel nedeni iş gücünün aşırı sömürülmesidir. Serfler, beylerin malikanelerini kitle halinde terk

etmişlerdir. Kalanlar ise, sistemin eski temel üzerinde sürdürülmesini sağlamak için hem sayıca az hem de yorgun düşmüşlerdir. Ticaretin gelişiminden çok bu etkenler üretim ilişkilerinin değişimine yol açmıştır. (Sweezy,2000;20-21).

SWEEZY bu noktadan sonra DOBB'un kuramına eleştiri getirmiştir. DOBB'a göre serfler hor görülüyor ve yalnızca bir gelir kaynağı olarak görülüyordu. Asiller sınıfı da gittikçe büyüyordu ve bunlar serf sınıfının artık emeğiyle besleniyordu. Savaşlar ve haydutluk da malikanelerin masrafını şişiyor ve toprağı harap hale getiriyordu. Şövalyelik ve bunun getirdiğı masraflı gösterişlerde israfları artırıyordu. DOBB'un feodalizmin yıkılışına ilişkin bu kuramlarını Sweezy tek tek ele alıp incelemiştir. Sweezy'e göre, serflerin çıkarlarını göz önüne almamak ve savaşta haydutluk bütün bir dönem boyunca var olmuştur ve zamanla daha yoğun hale gelmiştir, ancak bunu feodalizmin doğal bir niteliğı olarak kabul edemeyiz. Diğer iki etken yani asiller sınıfının büyümesi ve malikanelerin artan israfı, konusunda, daha fazla gelir ihtiyacı konusu doğrudur. Ancak bu konuda DOBB'un kuramına yeterli desteğı elde edip edemeyeceğimiz şüphelidir. Asiller sınıfının genişlemesinin yanı sıra serf nüfusu da artmıştır. Tarıma elverişli toprakta çok fazla şekilde bulunmaktadır. O halde, son derece tutucu niteliğine rağmen, feodal sistem yavaş, fakat kararlı olarak genişlemiştir. Savaşın esas ceremesini üst sınıfların çektiğini de düşünürsek (çünkü yalnız bunlar silah taşıma hakkına sahiptirler), asiller sınıfının önemli bir nispi artış gösterip göstermediğinden de pekala kuşku duyabiliriz. İki yönde de açık deliller olmaması halinde, bu etkene belirleyici bir ağırlık tanımak elbette haklı olmaz. Öte yandan feodal yönetici sınıfın israfındaki artışın gerekliliğinden kuşku duyamayız, ancak bu olgu DOBB'un söylediğı gibi feodal sistemin benliğıyle açıklanabilecek bir gelişme değil de, feodal sistemin dışında oluşan bir olayı yansıtmaktadır. Özellikle artan ticaretin, süratle artan miktar ve

çeşitle mal bu sınıfın eli altına girmiştir. DOBB bu ilişkiyi kabul etmiştir ancak bunun üzerinde çok durmamıştır. Şimdi de serflerin topraktan kaçış sorununa bakacak olursak; DOBB'a göre bunun nedeni feodal beylerin zulmüdür. DOBB böylece sorunu feodal sistemin içsel bir süreci olarak açıklamaya çalışmıştır. Ancak SWEEZY'e göre bu açıklama kanıtlanabilmiş bir açıklama değildir. SWEEZY'e göre, efendileri ne kadar zorba olursa olsun, gidecekleri bir yerleri olmadıktan sonra, serfler malikanelerini kolay kolay terk edemezlerdi. Ancak artan serf nüfusunun kaçışı özellikle 12. ve 13. yüzyıla denk gelmekteydi. Bu dönem ise kentlerin gelişmesiyle aynı döneme rastlar. Kentler serf nüfusunu kendine çeken mıknatıs özelliğindeydi. Ancak DOBB bu noktaya fazla önem vermemiştir. DOBB'un feodalizmin çöküşüne ilişkin kuramının eleştirisini özetlersek; Batı Avrupa feodalizminin yasalarını ve yönetimlerini çözümlemeyi ihmal ettiği için, gerçekte ortaya çıkışları yalnız dışsal nedenlerle açıklanabilecek belirli tarihsel gelişmeleri sisteme özgü yönelimler gibi görerek yanıltmış bulunmaktadır. (Sweezy, 2000;21...25).

SWEEZY, DOBB'un kuramını birçok nedenle yetersiz bulmakla beraber sorunun çözümüne önemli bir katkıda bulunduğunu da belirtti. SWEEZY kendi görüşlerini ise şu şekilde açıklar: Ticaret “para ekonomisi” demek olduğu ve para ekonomisinin doğal olarak feodal ilişkileri çözücü nitelikte bulunduğu düşüncesi fazlasıyla basittir. Bu konudaki ana karşıtlık “para ekonomisiyle” “tabi ekonomi” arasında değil, fakat pazar için üretimle tüketim (kullanım) için üretim arasındadır. Uzun mesafe ticareti, eski feodal sistemde tüketim için üretimin yanı başında bir değişim için üretim sistemini ortaya çıkarmada yaratıcı olmuştur. Yan yana geldikten sonra bu iki sistem birbirini etkilemeye başladılar. Şimdi de değişim ekonomisinden kullanım ekonomisine gelen etki akımlarından bazılarına bakalım.

Her şeyden önce ve belki de en önemlisi, malikane üretim örgütünün yetersizliği daha ussal (rasyonel) bir iş bölümünün ve uzlaşmanın ortaya koyduğu karşılıklı açığa çıktı. İkinci olarak, sınıf değişim değerinin muazzam bir ekonomik gerçek olarak varlığı da, üreticilerin tutumunun değişmesine yol açmaktadır. Artık para ve paraya çevrilebilecek haklar gibi çok elverişli ve taşınabilir biçimiyle servet peşinde koşmak olasılık kazanmıştır. Üçüncü olarak, feodal yönetici sınıfın zevklerindeki gelişmedir. Son olarak, değişim ekonomisinin merkezleri ve yuvaları olan kentlerin ortaya çıkışı, taşranın uşak halkına daha özgür ve iyi bir yaşantı olanakları açtı. SWEEZY'e göre; değişim ekonomisinin eski düzen üzerinde daha başka etkileri de olduğu muhakkaktır; fakat sözü edilen bu dört etkenin bundan önceki üretim sisteminin yıkılmasını sağlamak bakımından yeter derecede yaygın ve güçlü olduğunu söylemektedir. Daha yüksek bir derecede uzmanlaşmış olan üretimin daha üstün etkinliği, derhal kullanım yerine Pazar için üretimle elde edilecek daha büyük kazançlar, işçi için kent yaşantısının daha çekici oluşu; işte bu etkenler, bir kez kendi ayakları üstünde duracak kadar güçlü olduktan sonra, bu yeni sistem için zaferi kazanmayı yalnızca bir zaman sorunu durumuna indirmişlerdir. (Sweezy,2000;25...29).

M.DOBBS'da SWEEZY'nin kendi kuramını incelemesini olumlu bulmuştur. DOBB, SWEEZY'nin kuramına pek çok noktada katılmasına rağmen bazı noktalarda köklü ayrılıklar vardır. DOBB, öncelikle SWEEZY'nin kendi feodalizm tanımını ret mi ettiği, yoksa yalnızca eksik mi bulduğu açık değildir. SWEEZY kuramındaki yargısını feodal sistemin zorunlu olarak statik olmadığını söyleyerek yumuşatıyor. Bütün öne sürdüğü, olan hareketin “bunu (feodal düzeni) değiştirecek bir yönelimi bulunmadığı”dır. Bu yumuşatmaya rağmen, çıkan sonuç gene feodalizmde sınıf mücadelesinin devrimci bir rol oynamadığı olmadığıdır. Bu

devrimci ve değiştirici yönelimlerin reddinin temelinde bir karışıklık olduğu kanısındayım. Hiç kimse, köylülerin efendilerine karşı olan, sınıf mücadelelerinin herhangi bir basit ve doğrudan yolla kapitalizmi ortaya çıkardığını söylememektedir. Bu mücadelelerin bütün getirdiği, küçük üretim biçiminin feodal beyin üstünlüğüne bağımlılığını azaltmak ve en sonunda küçük üreticiyi feodal sömürüden kurtarmaktır. O halde kapitalizmi doğuran küçük üretim biçimidir. (Dobb,2000;47...50) SWEEZY içsel olarak kararlı olan bir feodalizmin ancak bir dış kuvvetin - ticaretin ve pazarların - etkisiyle czlebileceği yolundaki kendi tezini kanıtlarken, DOBB'un feodalizmin ckşnn yalnız içsel kuvvetlerin eseri olduğu ve ticaretin gelişmesinin bu süreçle bir ilgisi bulunmadığını belirtir. DOBB ise SWEEZY'nin sorunu bu şekilde ortaya koymasını basit ve mekanik olarak görmektedir. DOBB esas olarak içsel nedenleri esas saydığını belirtmekle ancak dışsal nedenlerle, içsel nedenlerin karşılıklı etkileştiğini belirtir. (Dobb,2000;30...51).

Bu tartışmaya bir katkıda H.K.TAKAHASI'den gelmiştir. TAKAHASI'ye göre SWEEZY feodalizmin açık ve kesin bir tanımını yapmamış olduğu için, onun neyi feodalizmin kökü olarak düşündüğünü tam olarak bilmiyoruz. DOBB ise, feodal ekonominin özünü doğrudan üreticiler ile onların feodal beyleri arasındaki ilişkilerde artmaktadır. Bu ele alış, feodalizmi bir üretim biçimi olarak karakterize etmiştir; bu, DOBB'un feodalizm tanımının merkezidir ve serflik kavramına genellikle denk düşmektedir. TAKAHASI bu noktadan sonra ise kendi tanımını yapmaktadır. TAKAHASI'ye göre, ekonomi tarihinin ana aşamaları olarak antik (kendim), feodal ve modern burjuva üretim biçimlerini düşündüğümüzde, hesaba katılması gereken ilk şey, her zaman, cşitli üretim biçimlerinde temel, kararlaştırıcı etken olan, işgücünün toplumsal varlık-biçimi olmalıdır. İşin (emeğin) temel biçimleri de (tipleri), kölelik, serflik ve serbest ücretli emektir ve genel bir kavram olarak feodalizmi serflikten

ayrımak muhakkak ki yanlıştır. Feodalizmden kapitalizme geçiş sorunu yalnız ekonomik ve toplumsal kurumlarda bir değişme sorunu demek değildir. Temel sorun mutlaka işgücünün toplumsal varlık-biçimindeki değişiklik olmalıdır. (Takahasi,2000;60...63).

Bu konudaki bir diğer yaklaşım ise Jean BAECHLER'den gelmiştir. BAECHLER'e göre, eğer iki kurum geleceği korumasaydı, Batının kolaylıkla yok olabileceğinden endişe edilebilirdi. Her şeyden önce, tek örgütlü kuruluş ve batının özgünlüğü ile geleceğe aday bir cemaat olduğu fikrinin yegane taşıyıcısı olan kilise kilisenin sayesinde, her şeye rağmen bir kültürel alan korunmuştur ki, kargaşa dönemi geçtikten sonra, bu noktadan sonra yeniden inşa hareketi başlayabilmiştir. İkinci olarak ise feodalite. Bu konu marxistlerin hiç hoşuna gitmeyecek ama, feodalite de üretim tarzının gölgesi bile yoktur. Feodalite iki insanı hiyerarşik olarak birbirlerine bağlayan sadakat yemini üzerine dayanmaktadır. Ast olanı, yani vassal senyörün ellerinin içine ellerini koyarak ona bağlılık yemini etmektedir. Bunun karşılığı, her şeyden önce çatışma halinde, senyörüne silahlı olarak yardım etmesidir. Senyör ise, kendi payına vassaline yardım edeceğine söz vermekte ve onun bir at ile silahlara sahip olmaktan başka, kendini idame ettirebilmesi için bir fief vermektedir. Yani, o dönem için artığın yegane kaynağı olan toprak. (Beachler,1994;100).

Görüldüğü feodalite üzerine iki temel görüş görmekteyiz. Birincisi, feodaliteyi tamamen üretim ilişkilerine bağlayan görüş, diğeri ise feodalitenin üretim ilişkileriyle değil de tamamen bir bağlılığa dayanan bir yapı olduğunu söyleyen düşüncedir. Bu iki görüşte feodal yapının açıklanmasında bir tek etkeni ele almaktadır. Kanımızca feodalitenin açıklanmasında tek bir etkenin esas alınması doğru değildir. Feodal yapı, hem üretim ilişkilerinin yer aldığı, hem de sosyal ilişkilerin yer aldığı ve bu iki etkenin karşılıklı olarak birbirini etkilediği bir yapıdır.

Üretim ilişkileri, sosyal yapıyı etkilediği gibi sosyal yapıda üretim ilişkilerini etkilemektedir. Bunlardan birinin baskın olduğu ve diğer yapıyı oluşturduğunu söyleyemeyiz.

1.3.1.5.Feodalizmin Çöküşü

Feodalizmin çöküşü 13.ve 14. yüzyıllarda başlamış bir olaydır. Bu çöküşte özellikle ticaretin gelişmesi ve buna bağlı olarak şehirlerin gelişmesi etkili olmuştur. Bu değişikliklerin feodalizmin temeli olan tarımı etkilemiş ve bu yapıyı değiştirmiştir. Köylülerin özgürlüklerini kazanması, üretim ilişkilerinin değişmesi ile 14. yüzyıldaki büyük bunalım feodalizmin çöküşüne neden olmuştur.

Önemli değişikliklerden biri köylünün durumunda görüldü. Feodal toplum statik kalıp, efendi ile serf arasındaki ilişki, geleneğe göre donmuş halinde durdukça, köylünün durumunu düzeltmesi hemen hemen imkansızdı. Ekonomik bağlarla sınıksız bağlıydı. Ama ticari büyüme, para ekonomisinin gelişmesi, şehirlerin yükselmesi, onu böyle sınıksız bağlayan bağlarından kurtulma imkanını verdi. Şehir halkının ticaret ve endüstri ile uğraşması, yiyeceklerin çoğunun kırsal alandan gelmesine neden oldu ve böylece kır ile kent arasında bir iş bölümü meydana geldi. Bunun içinde tarımsal bir gelişme gerekiyordu ve oldu da. Öncelikle meydana gelen değişiklik toprağın köylüye kiraya verilmesiydi. Artık köylü lordlara karşı olan yükümlülüklerini para ile ödüyordu. Serfler artık serbest toprak, kötü emek hizmetleri yerine, para rantına dayanan toprak bulabiliyorlardı. Özgürlüğün bu çeşidi yaygınlaşarak eski malikanelerdeki serfleri de etkilemiştir. (Huberman,1995;54...57). Pazarlar açılmıştı, serfler ürünlerini kendi ihtiyaçlarından ve lordun el koyduğundan fazlasını satabilirdi. Karşılığında para alabiliyordu. Parayı nasıl kullanacağını henüz bilmiyordu ama alışıyordu. Şehirlerde başarı sağlayan mekanlardı ve şimdi eskisinden çok çalışıp, kendine gerekenden fazlasını üretirse, biraz para biriktirip,

yükümlü olduğu angaryaları para olarak ödeyebiliyordu. Lordun baskısı artarsa da şehirlere gidebiliyordu. Ancak lord da angaryaların para olarak ödenmesine razıydı, değişen dünyada paranın yapabileceklerini iyi biliyordu. Ayrıca özgür emeğin, özgür olmayan emekten daha üretken olduğunu da görmüşlerdi. 13. ve 14. yüzyıllarda angaryaların karşılığı ödenmesi oldukça yaygınlaşmıştı. (Huberman,1995;58-59).

S.SOMÇAĞ meydana gelen bu değişmeyi komutasyon olarak adlandırmaktadır. Komutasyon, kısaca, emek rantının para ranta dönüşmesi anlamına gelir. Komutasyon, serflerin rezervde çalışmalarının sona ermesi, angarya yükümlülükleri karşılığında senyöre belli bir para ödemeleri demektir. Tabii bu dönüşümün gerçekleşebilmesi için artık yalnızca kendi mansusunda çalışan köylü ailesinin kendi geçimi için gerekli olandan daha fazla ürün elde etmesi ve bu ürünü satıp paraya çevirebilmesi gerekir. Emek rantının para ranta çevrilmesi, ticaretin ve kentsel imalatın gelişmesi ve soyluluğun meta tüketiminin boyutunun büyümesiyle birlikte soyluların artan nakit ihtiyaçlarını karşılamak için attıkları bir adımdır. Pazarlanan tarım ürünlerine talebi yaratan feodal kentlerin gelişiminin meta ekonomisinin büyümesiyle ne denli yakından bağlantılı olduğunu gördük. Böylece meta mübadelesi hem komutasyonun doğrudan nedeni olmakla, hem de bu dönüşümün gerçekleşmesi için gerekli olan şartları yaratmaktadır. (Somçağ,1994;45-46). Komutasyon sürecinin başlayıp hız kazanması sonucunda artık aktarımında para rantının hakim duruma gelmesiyle birlikte köy cemaati uzun vadede serf-senyör ilişkisini etkileyecek olan önemli bir dönüşüm yaşamaya başladı. Bu dönüşüm köylülüğün bir bütün olarak mutlak ve kısmen de görel iktisadi gücünün artması ve bu artışa paralel olarak köy cemaatinin iktisadi farklılaşmaya maruz kalmasıydı. (Somçağ,1994;52). SOMÇAĞ'a göre komutasyon tek başına serf-senyör ilişkisinde asli bir değişikliğe yol açmamıştır. Bununla beraber, Avrupa'da belirli dönemlerde

komutasyon köylünün nispi durumunun düzeltilmesinde bir rol oynamış, hala angarya ile mükellef olan köylülerin senyörlerden başlıca talebi komutasyon olmuş ve serfliğin çözülüşü komutasyonda senkronik olarak ilerlemiştir. (Somçağ, 1994;47)

Ayrıca bu dönemde angarya yükümlülüklerini satın aldıkları gibi kendi kişisel özgürlüklerini de satın almışlardır. Ancak tabiki her lord serflerine özgürlüklerini vermemişlerdir. Ayrıca kilisenin tutumu da farklı değildir. Ancak köylülerde özgürlükleri gönüllü olarak verilmeyince zorla almaya çalışmışlardır. İnatçı beyler ve kilise özgürleşmeye karşı boşuna direndi. İktisadi güçlerin baskısı karşı konulamayacak kadar fazlaydı ve özgürlük gelmişti artık. (Huberman,1995;59-60).

13. yüzyıl içinde tarımda en yüksek üretim düzeyine ulaşan ve geniş bir ticaret ağıyla donanan Batı Avrupa Feodalizmi 14. yüzyılda birlikte derin bir bunalımla karşı karşıya kaldı. Bunalımın kaynağı tabi ki feodal ekonomide ezici ağırlığını muhafaza eden tarım kesimindeydi. 13. yüzyıl başında tarıma açılacak yeni arazilerin tükenmesinin ardından yüzyıl sonunda mevcut toprağın nüfusa göre kıtlaştığını gösteren belirtiler çoğalmaktadır. Bu yüzyıl sonunda bütün Batı Avrupa serflerin tasarruf ettiği mansusların alanı eskiye kıyasla çok küçülmüş ve hiç toprağı olmayan köylülerin oranı epey yükselmiştir. Temelinde toplumun asli üretim aracının yeniden üretemez nitelikte olması olgusu yatmakla birlikte, 14. yüzyıl başından itibaren Batı Avrupa toplumlarının içine düştüğü bunalım, feodal üretim tarzının bunalımıdır. Hızla artmaya devam eden nüfusun, artık daha fazla genişletilmesi mümkün olmayan tarım arazisiyle belirlenen sınırlı üretim duvarına çarpmasının çeşitli belirtileri 13. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak hissedilmekle birlikte, tarım bunalımının gerçek boyutu 14. yüzyıl başında patlak veren kıtlıklarla açığa çıktı. Avrupa da çeşitli dönemlerde büyük kıtlıklar yaşanmıştır, bunun üzerine nüfusta bir azalma meydana gelmiştir. Kıtlıkların yarattığı nüfusun azalması ve üretimin gerilemesi süreçleri

yüzyılın ortasında ansızın beliren bir felaketle büyük bir ivme kazandı. Bu felaket literatürde Kara Ölüm olarak bilinen veba salgınıydı. Bu felaket yüzyıl başından beri süregelen kronik kıtlıklarla hayaletini yitirmiş, geniş kesimleri çoğu zaman yarı aç yaşayan dirençsiz Avrupa nüfusunu kırıp geçirdi. (Somçağ,1994;59...62). Bu noktada altı çizilmesi gereken husus, nüfus azalmasının Kara Ölüm ile başlamadığı, veba salgınının epeydir mevcut olan sürecin hızını ve şiddetini artırmış olduğudur. Nüfus azlığının dolaysız sonucu tarım yapılan arazinin daralması ve insan/toprak oranının geçen yüzyıldakinin tersine dönmesi oldu. 13. yüzyıl sonunda “toprak açlığını” yaşayan Batı Avrupa Feodalizminin gündeminde bu kez iş gücü kıtlığı vardı. 14. yüzyıla damgasını vuran nüfus azalması ve ekili arazinin daralması olgularının fiyatlar ve ücretler düzlemine nasıl yansıdığına bakacak olursak, karşımıza çıkan tablo, fiyat ve ücret trendlerinin bir önceki döneme göre tamamen ters yönlerde seyrettiği şeklinde özetlenebilir. Özellikle yüzyılın ortalarından sonra iyice belirginleşen bu eğilimler, tarım ürünlerinin fiyatının düşmesi, işçi ücretlerinin artması, toprak fiyatlarının düşmesidir. (Somçağ,1994;62-63).

O kadar insan ölünce sağ kalanların emeği daha fazla değer kazanmıştır. İşçiler, emeklerine eskisine oranla daha fazla ücret isteyebilir ve alabilirlerdi. Salgın toprağa zarar vermemişti ama toprağı işleyecek olan emeğe büyük zarar vermiştir. Köylünün emeği hiç olmadığı kadar değerliydi. Angaryaların para ile ödenmesine karşı olan lordlar eski ilişkileri sürdürmekten yanaydı, nakdi rant alan lordlar ise, işçi ücretleri yükseldiğinden daha az emek satın alabilmişlerdir. Bu durum ise toprağın lordlarıyla, işçileri arasında bir çatışma çıkarmıştır. Bu işçiler özgürlüğün tadını almışlardır, fazlasını istiyorlardı. Bu durum mahalli isyanlara neden olmuştur. Köylü isyanları bastırdı ama ne kadar uğraşılsa da feodal lordlar tarımsal gelişme sürecini tersine çeviremediler. Karşı durulamayan iktisadi güçlerin baskısı eski feodal düzeni

yıkılmıştı. 15. yüzyılın ortalarına kadar Batı Avrupa'nın büyük kısmında nakdi rant, emek yükümlülüklerinin yerini aldı, ayrıca birçok köylüde tam özgürlüğe kavuştu. Feodal toplumda alışılmadık sayılan işlemler gündelik olaylar arasına girmişti. Eskiden toprak karşılıklı hizmet anlayışına göre bağışlanır ya da elde edilirken şimdi toprak mülkiyeti konusunda yani kavramlar doğmuştu. Çok sayıda köylü serbestçe oradan oraya gidebiliyor, önceden belli bir para ödemek zorunda olmakla birlikte toprağını satabiliyor veya miras bırakabiliyordu. Toprağın herhangi bir meta gibi böylece alınıp satılması, serbestçe müdahale edilmesi eski feodal dünyanın sonu demekti. Değişimi yaratan güçler Batı Avrupa'yı boydan boya taramış ve yüzünü tamamen değiştirmişti. (Huberman,1995;64-65).

1.3.2.SANAYİ İNKILABI

Sanayi çağına genellikle 18. yüzyıldan itibaren başladığı kabul edilir. Ama daha önceden de belirtildiği gibi Sanayileşme aniden ortaya çıkmış bir olay değildir. Ancak biz 18. yüzyıl Sanayi İnkılabının tam manasıyla başladığı dönem olarak kabul ediyoruz. Bu dönemden önceki Ortaçağda Heaton erken modern ve modern olmak üzere iki kısma ayırmıştır. 14. yüzyıla kadar olan ilk dönem erken modern, 14.yüzyıldan 18.yüzyıla kadar olan dönemde modern dönemdir. Biz bundan önceki dönemde 14.yüzyıla kadar olan erken modern dönemini ele aldık,şimdi ise 14.yüzyıldan 18.yüzyıla kadar modern dönemi ele alacağız.

Öncelikle 14.yüzyıldaki duraklama döneminden sonra toplum yapısında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Geniş alanlar üzerine otoritelerini yayabilen hükümdarlarca yönetilen ulusal devletlerin ortaya çıkışı, Modern Çağın başlangıcının en önemli siyasi gelişmesidir. Bir yandan Orta Çağın evrenselliği Batı Hristiyanlığı Reformasyon hareketleriyle çatlayınca güç kaybetmiş ve kutsal Roma denetimini kaybetmeye başlamıştır. Bir yandan da Orta Çağın yerel feodal beylerinin iktidarları

kaybolmuş, şehirler iktidarları ele geçirmişti. Böyle bir ortamda Avrupa ulusal ve merkezi hükümetlerin denetimine geçmiştir. Bunların hepsinde bir ulusal yasa koyucu, bir memurlar grubu, yerel adalet dağıtıcılarını bastırabilecek mahkemeler, profesyonel askerlerden oluşan bir ordu ve bir hazine bulunuyordu. (Heaton,1985;215). Ortaçağ'ın sonlarına doğru uluslar oluştu; ulusal endüstri kuralları mahalli kuralların yerini aldı; ulusal yasalar, ulusal diller, hatta ulusal kiliseler ortaya çıktı. İnsanlar artık kendilerini Madrid'in Kent'in, Burgonya'nın değil, İspanya, İngiltere veya Fransa'nın yurttaşı olarak görüyorlardı. Şu şehrin ya da bu feodal lordun değil, bütün bir ulusun efendisi olan kralın uyruğunda görüyorlardı kendilerini. (Huberman,1995;84).

“Bu ulusal devletlerin ortaya çıkmasında birçok neden vardır; politik, dini, ekonomik. Öncelikle orta sınıfın güçlenmesi bundan önemli bir etken olmuştur. Öncelikle orta sınıf kargaşa ve güvensizlik istemiyordu, istediği düzen ve güvenli ve feodal yapı içerisinde bunu bulamıyorlardı, bunu ancak merkezi bir otorite sayabiliyorlardı. Kral, feodal lordlara karşı kavgaya tutuşan şehirliğin güçlü bir müttefiki olmuştu. Baronların gücünü azaltan her şey onun gücünü artırıyor. Yapacakları yardım karşılığında şehirliğin ona borç para vermeye hazır oldu.” (Huberman,1995;85-86). Kralın da paraya ihtiyacı vardı ve bu parayı ancak tüccarlardan alabiliyordu tabi ki karşılığını da vererek.

Hükümdarlar güçlerinin mali takâtlarına bağımlı olduğunu açıkça görüyorlardı. Paranın da ancak ticaret ve endüstri ilerledikçe hazinelerine aktığı gittikçe belli oluyordu. Dolayısıyla, krallar ticaret ve endüstrinin gelişmesiyle ilgilenmeye başladılar. Lonca yönetmeliklerinin de ticaret ve endüstrinin gelişmesine ayak bağı olduğu anlaşılmıştı. Şehirlerde tekellerinin kısıtlanmasına razı değillerdi. Ancak şehirlerin imtiyazlarını kısıtlamak hiçte kolay olmadı, güçte olsa İngiltere,

Fransa, Hollanda ve İspanya'da ekonomik hayatın birimi olarak devlet şehrin yerini aldı. Gerçi birçok şehir ve lonca ayrıcalıklarından vazgeçmek istemedi. Bunları ellerinde tutabildikleri sürece de kraliyet otoritesinin gözetimi altındaydılar. Ulus devlet sonunda kazandı, çünkü güçlü merkezi hükümetin ve ekonomik etkinlik için daha geniş bir alanın avantajları bir bütün olarak orta sınıfın çıkarlarına daha uygundur. Tarlasını sürmek isteyen köylü, zanaatına devam etmek isteyen esnaf ve ticaret yapmak -barış içinde- isteyen tüccar, sürüyle mahalli yönetmelik yerine tek bir geniş yönetmelik, kargaşalık yerine birlik getirecek güçlü bir merkezi hükümetin kurulmasını istiyorlardı. Böylece ulusçuluk bölgeciliğin yerini aldı ve birleşik bir krallığın başında güçlü bir hükümdar egemenliği çağı başladı. (Huberman, 1995;88...92).

Orta sınıf çağdışı feodal sistemin daha fazla gelişmesine ayak bağı olduğunu düşünüyordu. Ayrıca Katolik kilisenin de gelişmeye engel olduğunu da düşünüyordu. Kilise feodal düzeni saldırılara karşı koruyordu; kendiside feodal yapının önemli bir parçasıydı; feodal bir lord olarak toprağın üçte birine sahipti ve ülkenin servetinin büyük bir kısmını emiyordu. Yükselen orta sınıfın feodalizmi, her ülkede ayrı ayrı silmeden önce merkezi örgüte, kiliseye karşı saldırıya geçmesi gerekiyordu. O da öyle yaptı. Bu mücadele dini bir görünüş altında yürüdü. Adına Protestan Reformu dendi. Özünde, yükselen orta sınıfın feodalizme karşı ilk önemli savaşıydı. (Huberman,1995;98). Almanya'da Luther ve Fransa'da Calvin'in dinde reform yapmaları, adeta ekonomik alandan bir fazilet yaratmış oldu. Çalışma ve sanata büyük önem verilmeye başlandı. Kapitalizmi sadece Protestanlığa dayandırmak mümkün olmasa da, bu akımların kapitalist sistemin oluşma ve gelişmesinde büyük etkileri olduğu söylenebilir. (Türkdoğan,1981:58).Reform hareketleriyle birlikte her tarafta kiliseye ait mallar da devletleştiriliyordu. Bütün bu değişimler, dini hayatta

iktisadi hayat arasındaki münasebetin temelden değiştiğini gösteriyordu. (Nef,1970;58-59).

17. yüzyılda Hristiyanlığın oluşturduğu ulvi hukuka inanan insanlar katı doğmaların ve merkezi iktidarın uyguladığı otoriter bir düzenden sıyrılarak 18. yüzyılda tabii hukuka dayanan yeni bir toplum düzenine doğru kayıyordu. İnsanların doğuştan hür olduklarını ileri süren felsefi akımlar, kişiyi yüceltecek; “bırakınız konuşsun, bırakınız düşünsün” tarzında bir ilke benimseyecektir. Felsefi alanda ortaya çıkan bu hür düşünce siyasal ortamda da inanç farklılığını destekleyecek, böylece tek bir doğma (kanaat) yerine fertten ferde değişebilen bir hoşgörü ve inanç sistemi yaratmış olacaktır. Ferdin geçmişten gelen ve her yönüyle kendisini kuşatan katı ve tek tip düşünce sistemine karşı baş kaldırması ekonomik alana da yayılmış ve kısa bir sürede “ekonomik malların değeri de, kişilerin bağımsız değerlendirilmesine” yönelecektir. 18. yüzyılda siyasal liberalizm akımından liberal iktisadi düzene geçiş ancak bu tarzda gerçekleşecektir. (Türkdoğan,1981:66). Bu dönemde ortaya çıkan Rönesans’ında sanayileşmeye oldukça önemli katkıları olmuştur. Rönesans’ın dışı vurumlarından biride, fizik dünyaya karşı artan bir ilgidir. Bu ilgi 17. yüzyıldaki fizik ve diğer alanlardaki araştırmalar giden yolu döşemiştir. Bunu izleyen iki yüzyıl boyunca insanlar artan bir şekilde doğa felsefe sorunlarıyla uğraşmaya başlamışlardır. Bu uğraşı teknik gelişmeyi de beraberinde getirmiş, madencilik, metalürji, gemi inşası ve işletilmesi, bina yapımı, resim yapımı, kumaş boyama, endüstriyel imalat ve tarım sorular sormaktaydı. Bu sorulara deney, gözlem, deneme-yanılma ile cevap aramak ilginç olduğu kadar karlıdır da. Rönesans’ın başka bir görüntüsü de konfor ve zevk için yeni bir gösteriş akımının belirmesi ve bunların karşılanması için yüksek beceriye sahip zanaatkar, sanatçı ve

mimarlara talep yaratmıştır. Bu durumda imalatın artmasına neden olmuştur. (Heaton,1985 ;210-211)

Sanayi kapitalizmi, bu tür liberal ekonominin düşüncesine bağlı olarak gelişimini daha da kolaylaştırmıştır. 18. yüzyıl içerisinde bazı Batı Avrupa ülkelerinde toprak reformu yoluyla alınan köklü önlemler, bir yandan ev ekonomisini yıkarak topraktan kopmayı ve kırsal alandan sanayi merkezlerine göçleri sağlamış, öte yandan yine liberalleşme hareketleri, küçük esnaf ve zanaatkarların çalışma düzenini kökünden sarsmış, esnaf birliklerinin sert kalıplarını yumuşatarak sanayileşme süreci için yeni kaynaklar sağlamıştır. Böylece liberalizm ile makineleşme 19. yüzyılda sanayi kapitalizminin gelişmesine sebep olmuştur. (Türkdoğan,1981;68). Hürriyet, teknolojinin gelişmesinde önemli bir etken olmuştur. Avrupa’da Rönesans ve Reform dönemi ile zihindeki katılık kırılmış, bilime zemin hazırlanmıştır. “İlimdeki inkılabın arkasında bulunan başlıca kuvvet zarurettten ziyade hürriyet idi” sözü ile kastedilen reformlarla kilisenin baskısının yıkılması ve Rönesansın getirdiği düşünce ortamıdır. (Atalay, 1983;21).

Bilimsel gelişmenin yol açtığı teknik alandaki gelişmeler denizcilik alanına da yansımış ve bunun sonucu da Coğrafi Keşifler ve Amerikanın keşfi olmuştur. Batı denizcilerinin 14. ve 15. yüzyıllar boyunca çeşitli keşifler yaptıkları bilinen bir gerçektir. Gemiler okyanusa daha dayamlı hale getirilmiş, yelken donanımı ve gemi dizaynlarında okyanus gerçekleri ön plana çıkmıştır. 12. yüzyıldan beri kullanılmaya başlanan pergel ile rota çizilmeye başlanmıştır. Bütün teknik gelişmeler, denizcilerin istedikleri yere gitme ve sonra da eve dönebilme umutlarını artırmıştır. (Heaton, 1985;227-228). Bu gelişmelerin sonucu ise Coğrafi Keşifler olmuştur. Ümit Burnu’nun dolaşarak Hindistan’a ulaşılması, Amerika’nın keşfi ticari açıdan da

oldukça önemli artıları da olmuştur. Hammadde kaynağı ve yeni pazarların bulunması ticareti oldukça geliştirmiştir.

Girişken tüccarların karşısında artık sadece Avrupa ile Asya'nın bazı kısımları değil, yepyeni dünyalar olan Amerika ve Afrika'da vardı. Artık "uluslar arası ticaret" vardı ve bu ticaret dört kıtadan meydana gelen, anayolları da okyanuslar olan çok geniş bir alanı anlatıyordu. Keşifler Batı Avrupa'nın bütün iktisadi hayatında muhteşem bir yayılma dönemine yol açtılar. Pazarların gelişmesi her zaman iktisadi etkinliği hızlandıran başlıca etki olmuştur. Bu dönemdeki pazar gelişmesi bu zamana kadar eşi görülmemiş çapta bir olaydı. Alışveriş yapılacak yeni yerler, kendi ürünlerini satacak yeni pazarlar, yurda geri getirilecek yeni mallar son derece bulaşıcı, teşvik edici bir hareketi bu ve yoğun ticareti etkinliğe, yeni keşiflere, buluşlara, yayılmalara yol açtı. Ticaretin gelişmesi yüksek kâr sağlıyordu. Ticaretin altın çağıydı bu, servetler oluşuyordu, sermayeler birikiyor ve bunda 17. ve 18. yüzyılın büyük endüstriyel gelişmesinin temeli olacaktı. (Heaton, 1985;105...108).

Ortaçağda, büyük keşifler ticari gelişmeler Doğu ülkelerinin baharat ve ipeği Avrupa'da büyük bir talep yaratmıştır. Kısaca Kolonializm denilen sömürgecilik hareketleri önemli değişmelere sebep olmuş, yatırımların gelişmesini sağlamıştır. 15. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan bu ticari faaliyetler ekonomik liberalizmin canlanmasını uyarmıştır. Böylece, köylü ve zanaat sahibi olan bir toplum yerine, tüccar ve fabrika sahibi bir toplum geçmiş, feodalitenin yıkıntıları üzerine, birleştirilmiş ve merkezileştirilmiş modern devletler kurulmuştur. (Türkdoğan, 1981:56)

Keşiflerin ekonomik etkilerine bakacak olursak;

1. Bilinen ve yeni malların büyük çapta artan arzı dış kıtalardan Avrupa'ya aktarmaya başlamıştır.

2. Avrupa malları, özellikle mamuller, daha geniş pazarlar bulmaya başlamışlardır.
3. Avrupalılar nispi olarak büyük miktarlarda Amerika'ya göç ederek yerleşmişler, kendi emeklerine Afrika'dan getirilen köle emeğini ilave etmişlerdir. Afrika ise çok az Avrupalının yerleşmesine tanık olmuştur.
4. Ticaret ve iskan sermaye yatırımı için yeni alanlar sunulmuştur.
5. Okyanus taşımacılığı ve kıtalar arası ticaret, kar sağlamak, gemi inşa ve çalıştırmak için ve kolonilerin hammaddelerini işlemek için yeni olanaklar sunmuştur.
6. Vatanda veya denizaşırı ülkelerde hükümetin veya ticaret şirketinin yönetsel makamları alt düzeylerden, geliri yüksek ve saygın yerlere gelmiştir. (Heaton, 1985:231-232).

Bu dönemde sanayileşmeyi hazırlayan bir diğer olguda toprağın çevrilmesiydi. Çevirme bütün Avrupa'da, ama özellikle İngiltere'de uygulandı. Açık-tarla sistemi israfa yol açtığı için kötü bir sistemdi, o zaman yapılacak şey tarlayı bir çitle çevirmektir. Bu çevirme olayı tarımın gelişmesine yol açmıştır. (Heaton, 1985:120). Ortaklaşa sahip olunan toprağın kapatılması ve eldeki değerlerin merkezileşmesi gibi süreçler yoluyla, köylülüğün yerini giderek kapitalist çiftçiliğin ve ücretli işçiliğin aldığı görülüyordu. Bu süreçlerin bir arada olduğu yerlerde (özellikle 14.ve 15. yüzyıl İngiltere'sinde), kapitalist gelişmenin önündeki feodal ve kırsal kısıtlamalar ortadan kalkmıştır. Burada işleyen asıl mekanizma, emeğin metalaşmasına olanak veren ve ekonomik etkinliğin temelini ticari etkinlikten, gizli olmayan bir sermaye birikim sürecine dönüştürülen emek devingenliği üzerindeki kısıtlamaların azaltılmasıdır. Tarımsal üretimin toplumsal ilişkilerinde böyle değişimler olmasıydı,

Avrupa toplumunun kentsel ekonomik temeli “feodalizm” ile tutarlı olan ticaret ve rant etkinlikleriyle sınırlandırılmış olurdu. (Holton,1999:120).

Bu dönemde meydana gelen bu önemli değişikliklerin önemli sonuçları da olmuştur. Toprağın, üzerinde harcanan emek miktarına göre önemli olduğu yolundaki eski düşünce ortadan kalkmıştı; ticaretle endüstrinin gelişmesi ve fiyatlardaki devrim parayı insanlar için daha önemli yapmıştı ve toprak da artık bir gelir kaynağı olarak görülüyordu. İnsanlar toprağa da genel olarak mülkiyete baktıkları gözle bakmaya alışmışlardı, para yapmak amacıyla alıp satan spekülâtörlerin oynacağı olmuştu toprak. Çevirme hareketi büyük acılara yol açmıştı, ama tarımı geliştirme imkanlarını da genişletti. Kapitalizm de endüstri işçilerine ihtiyaç duyduğu zaman, artık hayatlarını kazanabilmek için güçlerinden başka satacak bir şeyleri kalmayan, toprağından sürülmüş talihsizler stokundan da adam aldı. (Huberman,1985:125).

Bu dönem ezici oranda kıra dayanmaktaydı. Tarım sorunu temel bir sorundu ve bu kıta Avrupa’sı iktisatçıların ilk sistemli okulu olan Fransız Fizyokratlarının neden toprağı ve toprak kirasını, net gelirin tek kaynağı olarak varsaydıklarını anlamak kolaydır. Tarım sorununun hassas noktası, toprağı işleyenlerle ona sahip olanlar; zenginliğı üretenlerle zenginliğı biriktirenler arasındaki ilişkiydi. (Hobsbawm,1998 a;21). Bu dönemde üretim ilişkileri de değişmişti. Genişlemekte olan endüstri üretiminin esas biçiminin; zanaatkarların ya da köylünün tarım dışı emeğinin ürününün tüccar tarafından pazarda satılmak üzere satın alındığı eve, iş yerine ya da sipariş sistemi denen bir biçimi olmasından kaynaklanmaktaydı. Bu ticaret biçiminin büyümesi, kaçınılmaz olarak ilk endüstri kapitalizmi için ilkel bir durum yarattı. Malını satan zanaatkar, parça başı ücret alan bir işçiden başka bir şey olmuyordu. Aynı zamanda dokumacılık da yapan köylü, küçük bir arazi parçasına

sahip bir dokumacı haline gelebiliyordu. İşlemlerin ve işlevlerin uzmanlaşması, eski zanaatkarı bölmekte ve köylüler arasında yarı vasıflı işçiler yaratabilmekteydi. (Hobsbawm,1998 a;28). Daha önceleri insanların boş zamanlarını veya mevsimlerini dokuma, örme veya madencilikle uğraşarak geçirdiği köyler, giderek tüm zamanını bu işe ayıran, dokumacıların, örgücülerin veya madencilerin yaşadıkları köyler haline gelmekteydi ve sonunda bunlardan bazıları -tamamı olmasa bile- sanayi kentlerine dönüştü. Tüccarların köyde üretilen ürünleri satın almak veya kırsal kesim emekçilerine hammaddeleri dağıtıp dokuma ya da iplik tezgahlarını kiraya vermek üzere uğradıkları küçük Pazar merkezleri zaman içinde, dağınık haldeki işçilere dağılıp sonra ürün olarak geri toplanan hammaddeleri ve malları işlemeye hazırlanan ve muhtemelen nihai ürün haline getiren atölyeler ve ilkel imalathanelerle dolu kentler haline geldiler. (Hobsbawm,1998 b;28).

Toprakta olanlar, 1789-1848 arasında pek çok insanın yaşam ve ölüm çizgisini belirledi. Fizyokratlar toprağı yegane zenginlik kaynağı olarak görüyorlardı ve burjuva toplumunun ön koşulu olarak da toprakta devrimci bir dönüşüm yaşanması gerektiğı düşünülüyordu. Dünyanın geleneksel tarım sistemlerinin ve kırsal toplumsal ilişkilerinin büyük donmuş buzul tabakası, ekonomik büyümenin verimli toprağını örtmekteydi. Kar peşinde koşan özel girişimci için ise bu buzul tabaka her ne pahasına olursa olsun eritilmesi gerekiyordu. Bu da üç tür değişikliğin yapılması demekti. Birincisi; toprak, mülk sahiplerinin elinde, onlar tarafından serbestçe alınıp satılabilecek ticari bir mal haline gelmeliydi. İkincisi; pazar için üretken kaynaklar bulmak isteyen insanların oluşturduğu bir sınıfın mülkiyetine geçirilmesi ve akıllıca idare edilmesi gerekiyordu. Üçüncüsü; büyük bir kır nüfusunun, ekonominin büyümekte olan tarım dışı sektörü için bir biçimde, en azından kısmen özgürce hareket edebilen ücretli işçilere dönüştürülmesi zorunluydu.

(Hobsbawm,1998 a;163-164). 1760'dan itibaren İngiltere'de, yaklaşık altı milyon dönüm ortak tarla ve toprağı kişilere dağıtan özel ve genel çitleme yasası ile yaklaşık beş bin “çitlenmiş arazi” özel mülke dönüştürüldü. Kır yoksulları için yaşamı daha da katlanılmaz kılmak ve kentlere göç ederek kendilerine verilen her işi yapmalarını sağlamak üzere 1834'te Yoksulluk Yasası hazırlandı. Gerçekten de çok geçmeden göçler başladı. (Hobsbawm,1998 a;167-168). İstenilen olmuştu, toprak artık bir meta haline gelmişti ve girişimci ruh tarafından dilediğı gibi tasarruf edilip en etkin biçimde kullanılıyordu. Köylüler ise, gerek teknik gelişmeler gerekse de ortaya çıkan iş gücü fazlalığı nedeniyle sanayi kesimi için bir işçi ordusu haline gelmişti. Bu durum haliyle çeşitli tepkilerle karşılandı ve bu dönemde pek çok köylü ayaklanması meydana geldi, ancak bunların başarı şansı çok azdı ve başarısızlıkla sonuçlandı.

Ekonomik liberalizm, tarım işçilerinin sorununu, her zamanki enerjikliğı ve kıyıcılığıyla, işçileri ekonomik bir ücretle iş bulmaya ya da göç etmeye zorlayarak çözmeyi önerdi. Görülmemiş katılıkta bir düzenleme olan 1934 tarihli Yeni Yoksulluk Yasası, kilisenin sağladığı asgari geçim güvencesini elden alıyor ve yeni kurulan atölyelerde çalışması durumunda tarım işçisine yardım sağlıyordu. Ele aldığımız dönemin sonlarına kadar Yoksulluk yasasına bağlı olarak yapılan harcamalar süratle azaldı ve tarım işçileri yavaş yavaş topraklardan ayrılmaya başladılar (Hobsbawm,1998 a;182).

Polanyi'ye göre bu döneme damgasını vuran başka bir yasa da Speenhamland'dı. Polanyi'ye göre; bir emek piyasası içermeyen bir piyasa ekonomisi düşünülemezdi; ama öyle bir piyasanın kurulması, özellikle İngiltere'nin kırsal uygarlığı içinde, ancak toplumun geleneksel dokunun toptan parçalanmasıyla gerçekleşebilirdi. Sanayi inkılabının en canlı döneminde, 1785'den 1834'e kadar, İngiltere'de bir emek piyasasının yaratılmasını Speenhamland Yasası'yla engellendi.

İngiltere’de hem toprak hem para emekten önce örgütlenmişti. Emekçi fiilen bağlı olduğu kilisenin yetki alanıyla sınırlandığı için, yer değiştirmesini engelleyen katı yasalarla ulusal bir emek piyasasının oluşması engellendi. 1662 İskan Yasası 1795’te gevşetilmişti. Eğer aynı yıl Speenhamland Yasası yürürlüğe girmemiş olsaydı, bu adım ulusal bir emek piyasası oluşturulmasına yol açabilirdi. 6 Mayıs 1795’te çıkan yasa, yoksullara kazançlarından bağımsız olarak belli bir asgari gelir sağlanması için, ekmek fiyatına göre düzenlenen bir ölçüte göre ücretlerin desteklenmesine karar verdiler. Fiilen getirdiği “yaşam hakkı” denebilecek sosyal ve ekonomik buluştu ve 1834’te yürürlükten kaldırılana dek rekabetçi bir emek piyasasının oluşmasını engelledi. (Polanyi,2000;125...127).

Speenhamland’ın özü şuydu; belli bir oranda yardım söz konusuydu ve aldığı ücret her ne olursa olsun, ücreti alacağı yardımdan düşükse kalan kısım kilise tarafından karşılanıyordu. Bunun zararları ise şunlardı; ilkin işveren ücretleri oldukça düşürmüştü, çünkü nasıl olsa kilise belli bir miktarı karşılıyordu ve işverende istediği ücretle işçi bulabiliyordu. İkincisi bu durum iş veriminde bir düşüşe yol açmıştı, çünkü işçi azda çalışsa çokta çalışsa eline aynı paranın geçeceğini biliyordu. Bu durum hem iş eriminde düşüşe yol açtı hem de insanları dilencilığe sevk etti, çünkü çalışmasa da aynı parayı alacaktı. Bu yasanın uzun dönemde sonuçları korkunçtu. İnsanların yoksul yardımı almayı ücrete tercih edecek derece kendilerine olan saygılarını yitirmeleri epey zaman almıştı. Speenhamland 1834 yılında kaldırıldı ve yerine 1834’te kabul edilen Yoksullar Yasası geldi. Bu yasa Speenhamland’ın yapmadığını yaptı, bu piyasa ekonomisine geçiş dönemi idi. 1834 yasa emek piyasasının engellenmesine son verdi. Fakat ortada yine bir tehdit vardı. Bu tehdit ise Speenhamland’ın oluşturduğu tehdiye benziyordu ancak bir farkla. Speenhamland rekabetçi bir emek piyasasının oluşmasını engellemişti, yeni yasa ise böyle bir

piyasanın oluşmasını sağlamıştı. Speenhamland bir işçi sınıfının oluşmasını engellediği söylenebilirse, şimdide çalışan yoksullar, duygusuz bir mekanizmanın baskısıyla, böyle bir sınıfa dönüştürüldü. (Polanyi 2000;127...132).

Ortaçağ, ekonomik duraklama ile sona ermiştir. 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise ekonomik trenler büyümeye başlamıştır. Ancak bu büyüme dalgalanmalar ve kesintiler şeklinde olmuştur. 1600 yıllarından itibaren ise ekonomik gelişme daha belirgin hale gelmiştir. Ticari yani ticari kapitalizm faaliyetin egemen olduğu bir kapitalizm dönemi idi. Karın çoğu, imalattan ziyade ticaret ve finanstan gelmekteydi. Büyük oranda, ticari metanın büyük bir kısmı geleneksel sektörden - tarımdan, ev işlerinden ya da zanaat işlerinden- elde ediliyordu. Ticaretin hacmi de bu dönemde gittikçe artıyordu. Ticaret, kısmen ticaret erbabının artması ve servetin birikmesi ve kısmen de uzmanlaşma sürecinin devam etmesi ve nüfusu daha büyük bir oranın ticaretin içine çekilmesi nedeniyle büyüyordu. Bu eğilimler, coğrafya, toplum ve siyasetin ulusal bir pazar oluşturması kırsal ve şehrsel ekonomilerin birbirine nüfus etmesi için uygun olduğu İngiltere dışında hiçbir yerde güçlü değildi. Emperyalist egemenlik motifi yağma ve çapulculuktan süre giden bir ticaret ilişkisinin yerleşmesine dönüştükçe denizaşırı yerlere de yayıldı. 16. yy. ve 17. yy'ın başları altın ve gümüş yüzyıllardı. 17. yy'ın sonları ve 18. yy. ise şeker, tütün ve köle çağlarıydı. (Landes,1998;14-15).

Coğrafi keşiflerin sonucunda ticaret Akdeniz egemenliğinden kurtulmuş ve 17. yüzyıldan itibaren Atlantik Okyanus' unun yeni etki alanına yayılmıştır. Ticaretin gelişmesi Avrupa'da bazı merkezlerin oldukça gelişmesine neden olmuştur. Bu dönemdeki önemli merkezler okyanus taşımacılığında ileri giden ülkelerin önemli kentleriydi. Akdeniz Ticaretinin Hakimleri,İtalya ve İspanya artık eski önemini kaybetmişti. Hollanda bu dönemde altın çağını yaşamaktaydı. Amsterdam paranın

merkeziydi ve ticari ilişkilerin merkezi olmuştur. Daha sonra ise Londra bu üstünlüğü ele geçirmiştir. Kapitalist üretim ilişkileri, gerçekte endüstri devriminden iki yüzyıldan daha fazla bir zaman önce olgunlaşmaya başlamıştı. Daha 16. yüzyılda bazı endüstri kollarında fabrika ölçüsüne yaklaşan üretim miktarına imkan sağlayan teknik gelişmeler olmuştur. Örneğin gelişmiş pompalar daha derinlerde maden kazalarına olanak sağlıyor, böylece madencilik girişimlerine oldukça önemli miktarlarda sermayeye yatırım yapıyordu. Daha kapitalizmin şafak vaktinde, onun henüz temelde feodal olan, bir toplum kabuğu içinde gelişmekte olduğu dönemde bile üretim güçlerinde önemli değişiklikler vardı. (Dobb, 2001; 26).

Ortaçağın sonunda ihracat için üretim zengin şehirli taraflardan örgütleniyor ve şehrin doğrudan denetimi altında yer alıyordu. Daha sonra üretim tüccarlar tarafından örgütlenmiş ve artık şehirle sınırlanmış değildi; bu üretim sürecini bütünüyle ticari bir işletme gibi kontrol eden tüccar kapitalistin ev sanayiine ana mallar sağladığı “sipariş sistemi” devriydi. Sanayi üretiminin, kesin olarak ve çok geniş bir düzeyde, tüccarın düzenleyici kontrolü altına girişi bu dönemde oldu. Tüccar, piyasayı, hem miktarını hem de niteliğini tanıyordu; ayrıca o sırada yalnızca, yün, boya ve bazen de ev sanayiinin kullandığı çıkırık ve dokuma tezgahlarından oluşan arzı da temin edebiliyordu. Yüzyıllar boyunca bu sistemin gücü ve kapsadığı alan arttı ve sonunda İngiltere gibi bir ülkede yün sanayi, önde gelen ulusal üretim alanı, ülkenin üretiminin kumaş üreticisi tarafından örgütlendiği geniş bölgelerini kapladı. Alıp satan, üretimi de üstleniyordu. (Polanyi, 2000: 121).

Esnaflar loncaları küçük mahalli pazarlara uygun kuruluşlardı. Pazar büyüyünce ulusal ve uluslar arası olunca lonca ve loncaların üretim ilişkileri buna uymaz oldu. Lonca ustası zanaatkar sadece mal üreten bir kişi değildi. Bundan ayrı dört işlevi vardı. Tek başına beş kişilik iş yapıyordu. Kullandığı hammaddeyi arayıp bulduğu,

pazarlığını yapıp satın aldığı oranda tüccardı, yanında çalışan kalfa ve çıraklar olduğu için işverendi, onların çalışmasını denetlerken bir fenomendi; bitmiş malı tezgahta tüketiciye sattığı için bir dükkancıydı. Aracı gelince zanaatkâr işlevi üçe indi –işçi, işveren, fenomen- . Tüccarlık ve dükkancılık artık onun işi değildi. Aracı hammaddeleri getirir ve bitmiş ürünleri toplardı. Zanaatkâr ustanın işi artık sadece hammaddeler gelir gelmez malları yapmaktır. Bu sistem “eve iş verme” sistemiydi. Sayısız kural ve yönetmelikleriyle loncaların modası geçmişti ve endüstrinin gelişmesine ayak bağı oluyorlardı. Yıkılması gerekirdi ve yıkıldı. 16.yüzyıl ve 18. yüzyıllar arası Ortaçağda bağımsız zanaatkârlar yok olma sürecine girdi ve onların yerini kapitalist-tüccar-aracıya gittikçe bağımlı hale gelen ücretli bir sınıf aldı. (Huberman,1995:126...132).

18.yüzyılın sonuna kadar Batı Avrupa’da sanayi üretimi yalnızca ticaretin bir parçasını oluşturuyordu. Makine ucuz ve uzmanlaşmamış bir araç olduğu sürece bu durum değişmedi. Ev üreticisinin aynı zaman süresince daha çok üretim yapabileceğini görmesi, onu kazancını artırmak için makine kullanmaya itebilirdi, ama bunun tek başına üretimin örgütlenişini etkileyeceği kesin değildi. Ucuz makinelere tüccarın ya da işçinin sahip olması tarafların sosyal konumlarında bazı farklılıklar doğurabilirdi, kendi ucuz aletlerine sahip olduğu sürece daha iyi bir durumda olan işçi için bu kesinlikle önemliydi; ama tüccar için bu çokta önemli olan bir durum değildi. Tüccarın üretimle olan ilişkisini bütünüyle değiştiren kendi içinde makinelerin ortaya çıkışı değil, karmaşık ve dolayısıyla uzmanlaşmış makinelerin varlığıydı. Dönüşümün bütün niteliğini belirleyen yeni üretim düzenini gerçekleştiren tüccardı. Ama karmaşık makinelerin kullanımı fabrika sisteminin gelişmesine neden oldu ve böylece ticaretle sanayiinin görece öneminde ikincinin yararına kesin bir değişikliğe yol açtı. Sanayi üretimi tüccar tarafından bir alım-satım

işlemi olarak düzenlenen ticaretin bir parçası olmaktan çıktı; uzun vadeli yatırımlar ve bunlarla ilgili riskleri içermeye başladı. (Polanyi,2000:121-122). Üretim artık dağınık bir şekilde yapılmıyordu. Üretimi yapan zanaatkârlar bir arada ve bir çatı altında çalışıyorlardı. Böylece hem zamandan tasarruf sağlanırken, üretimin hızlanmasını ve işbölümünün daha etkin bir hale gelmesi sağlandı. Bu fabrika sistemi idi.

Endüstriyel örgütlenmenin ard arda sıralanan aşamaları kısaca şu şekilde olmuştur; ev ya da aile sisteminde, ev halkı kendi kullanımı için mal üretmiştir. (Erken Ortaçağ). Lonca sisteminde usta küçük, dengeli bir dış pazarı beslemek üzere üretim yapmıştır. İşçiler hem işledikleri hammaddelerin, hem de kullandıkları aletlerin sahibidir. Emeklerini değil, emeklerinin ürününü satarlar (Ortaçağ boyunca). Eve iş verme sistemi, bağımsız olmayan ustalar, büyüyen dış pazarlar için üretim yapmaktadırlar. Üretim araçlarına sahiptirler ama hammaddeyi aracı tüccarlardan alırlar ve artık ücretle çalışan parça işçisi olmuşlardır. (16.yy-18.yy arası). Fabrika sistemi, ev dışında iş verenlerin binalarında ve sıkı gözetim altında genişleyen pazar için üretimdi. İşçiler bağımsızlıklarını kaybetmiştir ve gelişen makinelerden dolayı ustalık eskisi kadar önemli değildi.(18.yy'dan günümüze). (Huberman,1995:132-133).

1.3.2.1.SANAYİLEŞMENİN SEBEPLERİ VE GELİŞMESİ

Ticari ve endüstriyel gelişmenin yol açtığı sanayi inkılabı 18.yüzyılda gerçek karakterine ulaşmış ve hazırlık evresi artık sona ermiştir. Gelişme artık gerçek vasıflarıyla ortaya çıkmaya başlamıştır. Sanayi İnkılabı salt iktisadi bir olay olmaktan öte toplumun her kesimine derinden işleyen ve toplumun yapısını kökünden değiştiren bir sosyal olgu olacaktır ve bu olgunun adı kapitalizm' dir. Kapitalizm bir ekonomik sistemdir ve Sanayi İnkılabının yaratmış olduğu sosyal ve ekonomik

yapının adıdır. Bu açıdan biz kapitalizmi genel olarak Sanayi İnkılabının yarattığı sistem olarak tanımlayıp, kullanacağız.

“Braudel’e göre kapitalizm kelimesi ona anlamını veren iki kelime- kapital ve kapitalist- arasına dikkatlice yerleştirilmek suretiyle tanımlanabilir. Kapital elle tutulabilir bir gerçekliktir, daima işler halde olan, kolayca teşhis edilebilir bir mali kaynaklar yığını; kapitalist, her toplum için mukadder olan fasılasız üretim sürecine sermaye ekleme işine nezaret eden yahut etme teşebbüsünde bulunan kişidir. Kapitalizm ise, kabaca bu faaliyetlerin yapılma tarzıdır”.(Braudel,1991:51).

Landes’de kapitalizmi tarihsel bağlamda bir ekonomik düzen olarak tanımlamıştır. Kapitalizm, bir yandan, büyük bir oranda kâr kazanmak amacıyla üretime ve metanın ve hizmetlerin mübadelesine yönelik özel mülkiyete ve sermaye kullanımına dayanan ekonomik bir sistemdir. Diğer yandan ise belirli bir tarihsel olgudur kapitalizm; batıda gelişmiş ve geçen yüzyılda batılı olmayan en azından bir topluma, yani Japonya’ya yayılmış kuramsal bir düzendir. Avrupa da feodalizmin yerine geçen düzendir. (Landes,1998:7).

“Kapitalizm, endüstriyel veya tam biçimiyle önce geç 18.yy’da İngiltere’de gelişen iktisadi ve siyasi sistemdir. Kapitalist olarak adlandırılan herhangi bir sistemin özü, gayri şahsi üretim araçlarının özel sahipleri ile, emek hizmetlerini işverenlere satan özgür fakat sermayesiz işçiler arasındaki ilişkilerdir. Kapitalizmde üretimi ilgilendiren kararlar kâr güdüsüyle hareket eden iş adamları tarafından verilmektedir. Tarihin bütün dönemlerinde çeşitli kapitalizm biçimleri bulunabilse de günlük ihtiyaçların kapitalistik yöntemlerle temini sadece Batı Avrupa’nın bir özelliğidir ve burada bile ancak 19.yy’dan itibaren egemen olmuştur.” (Özel,1993:9...11).

150 yıllık bir dönem içerisinde, yani 1750'den 1990'a kadar kapitalizmle teknoloji dünyayı fethetmiş, bir dünya uygarlığı yaratmışlardır. Kapitalizm de teknik yeniliklerde aslında yeni bir şey değildi. Her ikisi de Batıda da Doğuda da yüzyıllardır hep tekrarlanan olgulardır. Asıl yeni olan bunların yayılış hızı, bir de kültürleri, sınıfları, coğrafi uzaklıkları aşıp dünyanın her yanına yayılabilmeleridir. İşte kapitalizmi “Kapitalizm”e, yani bir “sistem”e çeviren de bu hız ve kapsam olmuştur. Teknik ilerlemeleri “Sanayi inkılabı”ne çeviren de yine budur. (Drucker, 1993:33).

Schumpeter'e göre kapitalizm kendine has özelliği yüzünden ekonomik bir değişim metodu ve tipidir ve durgun bir durum göstermez.(Schumpeter,1966:118). I. Wallerstein'in ise kapitalizmi tanımlarken belirleyici olana temel değişkeni “sermayenin çok özel bir yolla kullanıma girmesidir. Bu kullanımda başlıca amaç ya da niyet, sermayenin kendisini büyütmesidir.” Sermaye birikimini, sistemi tanımlayan yani tüm toplumsal ilişkilere neden olan mekanizma olarak tanımlamıştır. (Ercan,1998:99). Wallerstein kapitalizmi tanımlarken ölçüt aldığı kıstas salt ekonomik bir olgu olan sermaye birikimidir. Bu açıdan Wallerstein Marxsist bir yaklaşımda bulunmaktadır. Marxsist kuramda kapitalizmi tanımlarken temel çıkış noktası salt ekonomik etkinlikler olmaktadır.

Dobb'un kapitalizm tanımı Marxsist kuramı kısaca özetlemektedir. Dobb kapitalizmi tanımlarken, kapitalizm kelimesine verdiği anlam dünya çapında sosyalistlerin ve işçi hareketinin yaklaşık yüz yıldır kullandığı anlamla aynı olduğunu belirtmiştir. Dobb'a göre kapitalizm üretimin yapıldığı araç ve aletlerin, yapı ve hammaddelerinin, başka bir deyişle sermayenin, ağırlıklı olarak özel ya da kişisel mülkiyette olması demektir. Bireylere her ortağın hissesinin ayrı ayrı bölündüğü anonim şirketler haline gelmiş birleşik ortaklıklarda bu tanıma dahildir.

Kapitalizm bazen daha gevşek olarak “özel teşebbüs” sistemi olarak da tanımlanır. Biraz daha teknik bir dille söylemek gerekirse, Marx kapitalizmi üretim araçlarının toplumda ayrı bir sınıf oluşturan kapitalistlerin elinde bulunduğu bir üretim tarzı olarak tanımlamıştır. (Dobb,2001:10).

Üretilen meta miktarı tüketim için gerek duyulan miktara eşit olmalıdır; bir insanın harcamaları gelirini dengelemelidir. Bu tür bir iktisadi düzen “harcama sistemi” olarak adlandırılabilir ve kapitalizm öncesi ekonomiler “harcama sistemleri” idiler.(Sombart, 1993:35). Kapitalizm ise üretilen metanın tüketime eşit olduğu bir sistem değildi. Üretilen meta ihtiyaç duyulandan kat kat fazlasıydı. Üretim sistemlerinde ve teknolojiye yeni teknolojiler, ucuz hammadde üretilen metanın maliyetini oldukça düşürmüştü. Bu açıdan bakıldığında kapitalizm bir “üretim sistemidir”.

Çok sayıda yazar, kapitalizmin ortaya çıkışının anahtarının ticaretin doğması, para ilişkilerinin ve değişimin yaygınlaşmasıyla bağlantılı olduğunu belirtmiştir. Para ekonomisinin ortaya çıkışı ve Avrupa Feodalizmini niteleyen bireyselleşmiş köylü ekonomisinin yavaş yavaş geniş bir para ağına ve pazar ilişkilerine dahil edilmesinin feodal yapıyı çözdüğünü ve kapitalizmin büyümesine yol açtığı yaygın bir kanı olmuştur. (Mooers,2000:16).

Deane’ye göre sanayileşmenin sebepleri şunlardır; (1) modern bilim ve tecrübi bilginin pazar için üretim sürecine geniş ve sistematik olarak uygulanması;(2) ekonomik faaliyetin aile içi veya mahalli kullanımlardan çok, ülke çapında ve uluslar arası pazarlar için üretime doğru bir ihtisaslaşmaya yönelmesi; (3) nüfusun kırsal kesimde şehirlere göç etmesi;(4) tipik üretim biriminin genişlemesi, şahsi olmaktan çıkması ve böylece aile ve akrabalık ilişkilerine daha az, ortaklık ve kamu teşebbüslerine daha fazla dayalı hale gelmesi; (5) işgücünün temel mallar üretiminden mamul mallar ve hizmetler üretimine kayması; (6) sermaye

kaynaklarının insan çabası yerine veya onu tamamlayıcı olarak daha yaygın ve yoğun şekilde kullanılması; (7) toprak dışındaki üretim araçları- yani sermaye- sahipliğinin ya da bu araçlarla olan ilişkinin belirlediği yeni sosyal ve mesleki sınıfların doğması. (Deane, 2000:1).

Landes'e göre dağıtma sistemi endüstriyel kapitalizme yönelişte önemli bir adımdır. İlk olarak endüstriyel örgütlenmeyi sermaye sahibi işveren ile emeklerini satan işçiler arasındaki bölünmeye yakın bir hale getirmiştir. İkinci olarak, dağıtma sistemi, emek darboğazına düşmeden üretimin özel yayılmasını olası kıldı. İmalat masrafları ve birmiş ürünlerin fiyatı düştü ve talepte bir artış oldu. Son olarak dağıtma sistemi endüstriyel kapitalizmin ortaya çıkışına dolaylı olarak önemli bir katkıda bulundu. İmalatın tarımsal topluluklara girişi, geçindirecek nüfus oranını önemli miktarda artırdı ve nüfus ile bölge arasındaki geleneksel dengeyi bozdu. Nüfus hızla büyüdü ve emeğin endüstriye kaymasına neden oluyordu. (Landes, 1998: 17-18).

Heaton'a göre de nüfusta büyük artış, doğal kaynakların kullanımında hızla artan bir beceri ve hareketlilikte büyüme sanayileşmeyi doğuran nedenlerdir. (Heaton, 1985b:1).

Nef'e göre de üç gelişme 17. yüzyılda İngiltere'de başlayan sanayi inkılabının meydana gelmesinde başlıca rolü oynamıştır. Demir metalürjisinde tamamen kömür kullanılması makine parçaları ve çok çeşitli inşaat işlerinde demirin ve nihayet çeliğin artması mümkün kıldı. Buharla işleyen makineler madencilik kadar imalatçılığa da girince insanlar artık sanayileşmenin bir hususiyeti olan makine ekonomisi istikametine yöneldiler. Yeni kömür yollarıyla yapılan nakliyat buhar makinesiyle de birleşince hem yük, hem de insan taşımada büyük değişiklikler meydana geldi.

(Nef, 1970: 76). Bütün bu değişiklikler İngiltere de Sanayi İnkılabını meydana getirmiştir.

Sanayileşmenin ortaya çıkışı sadece maddi alanda meydana gelen değişim ve gelişmelerle açıklanamaz. Bunun yanında Rönesans, Reform ve Fransız İhtilali'nin zihni alanlarda yarattığı hürriyet pek çok alanda yenilikler ve icadlar yaratmıştır. Zihniyetlerdeki değişim bilimsel ve teknolojik alanlarda da yeniliklere yol açmış ve bu yeniliklerde sanayi inkılabının doğuşunda önemli bir neden olmuştur.

Polanyi'ye göre de sanayileşmenin sebepleri şunlardır; piyasaların genişlemesi, kömür ve demir kaynakları ve pamuk sanayiinin gelişmesi için uygun bir iklim, 18.yy toprak çevirmelerinin mülksüz bıraktığı çok sayıda insan, özgür kurumların varlığı, makinelerle ilgili buluşlar ve diğer nedenler sanayi inkılabını başlatmıştır. Ayrıca hiçbir neden tek başına ötekilerden ayrılıp sanayileşmeyi doğuran tek neden olarak kabul edilemez. (Polanyi, 2000:81-82).

Sanayileşmenin nedenlerine genel olarak bakacak olursak; sermaye birikimi, teknikte ve üretim alanındaki yenilik ve gelişmeler, emeğin ortaya çıkışı ve nüfus artışıdır.

Kapitalizmin daha önceden gelişmemesi ve ancak 18. yy'dan önce büyük bir atılım yapmamasının sebebi olarak, sermayeden yoksun oluşu söylenebilir. Kapitalizmin çiçek açması için yeterli sermayeyi biriktirmek uzun bir zaman almıştır.(Braudel, 1996:56). Eğer kapitalizm işlev göreceksse esaslı bir kapitalist toplumun inşasından önce sermaye birikimi gerçekleşmiş olmalıdır. Üretim vasıtalarında özel mülkiyet ve serbest pazar tesis edilmeli, işgücü ücretli hale gelmeli. Bu şartların kentsel ya da ticari bir dış faktörün yardımı olmaksızın feodal bir toplumda “kendi buharı” ile evrimleşmesi çok zordur. Ancak bu şartları ortaya çıkaran sebepler; örneğin 15. ve 16. yüzyıllardaki tarımsal devrimler; feodal nakdi ve

aynı ödemelerin nispi önemi; dönemsel olarak görülen açlıklar sırasında tarımsal satıcıların yaptığı “süper kârların”ın oynadığı rol; tarımda yenilikler ve pazar için üretim;feodal gelirleri yeni yatırım türleri için hazır tutan bir orta sınıf tüccarların faaliyetleri (Vilar,1998:57-58) bu dönemde önemli sermaye birikimine yol açmıştır.

Kapitalist dönemden önce sermaye en çok ticaret yoluyla birikmişti. Haçlı seferleri sonucunda doğudan gelen servet akımı tüccar ve bankerlere aktı. 13. ve 14. yüzyıllardaki bu ticaret sermayenin birikmesine yol açmıştır, ancak bu birikim yeterli olmamıştır. Ancak 16.yüzyıl dan sonra sermaye ihtiyacını karşılayacak kadar muazzam miktarlarda birikmeye başladı. Bu konuda Marx sermaye birikimini şu şekilde özetlemiştir: Amerika da altın ve gümüşün bulunması, yerli nüfusun madenlerde çalıştırılması ve köleleştirilmesi. Doğu Hint adalarının fethi ve yağmalanması ve Afrika da başlayan köle ticareti (Huberman, 1995:179) sermayenin birikmesinde önemli rol oynamışlardır. Kapitalizmin en verimli kaynağı, şüphesiz, büyük deniz keşifleri, Hint Okyanusu seferleri ve Amerika’nın ele geçirilişidir. Kolonyal ticaret, başlangıçta kendilerini korumaktan aciz olan ilkel milletlerin esir edilmesinden ibarettir. Avrupalı tüccarlar, bilhassa gerek korsanlık hareketleri sayesinde bazen %200-300’ü geçen muazzam kârlar elde ettiler. Amerika kıtasından elde edilen altın ve gümüş muazzam bir şekilde toplanması sermaye birikiminde en önemli etkenler olmuştur.(See,2000:55).

Bilginin teknikte kullanılması Sanayi İnkılabını doğuran sebeplerin başında gelmektedir. Binlerce yıldan beri biriken zanaatın esrarı kalmamıştı artık. Tecrübeyi bilgiye, çıraklığı ders kitabına, gizliliği metodolojiye çevirmiş, hepsini uygulamalı bilgiler haline getirmişlerdi. Bunlar, “Sanayi İnkılabı” denilen şeyin, yani toplum ve uygarlık teknolojisini bütün dünyaya yayma sonucunda yer alan değişim ana unsurlarıydı. İşte bilginin anlamındaki bu değişiklik, çağdaş kapitalizmi kaçınılmaz

ve hakim kılmıştır. Teknik değişikliğin hızı, zanaatçıların asla ortaya koyamayacağı kadar büyük bir sermaye talebi getirmiştir. Yeni teknoloji aynı zamanda üretim yoğunlaşmasını da gerektirmiş, yani fabrikaya geçişe yol açmıştır. Yeni teknolojinin bir ihtiyacı da büyük çapta enerjiydi, ancak asıl önemli olan, üretimin zanaata dayalı olmaktan çıkıp teknolojiye dayalı duruma gelmesiydi. Bunun sonucu olarak kapitalizm toplum ve ekonominin merkezi durumuna gelmiştir. (Durucker,1993: 47).

Bu dönemde tekniğin bütünü ile durmadan ilerlediğini, yani gün geçtikçe daha iyi aletlerin yapıldığını, kullanılan malzeme miktarının arttığını, işleme metotlarının daha da incelendiği görülmektedir. Teknik her gün biraz daha mükemmelleşmektedir. Endüstri çağı, yepyeni bir teknik tarzı yarattığı gibi, tekniğe hayatın bütününe içinde, yepyeni bir görevde kazandırmıştır. Endüstri devriminden önce teknik hiçbir zaman hayatın bütününe yayılmıyordu. Modern teknik ise, hayatın bütün alanlarına, özellikle günlük ihtiyaçlar alanına işlemekte ve bütün bir yaşam biçimimizi belirlemektedir. (Freyer,1954:10-11). Bu dönem deney ve yenilikler dönemi idi. Ticarete, işletmelerin örgütlenmesinde ve mübadele tekniklerinde meydana gelen değişiklikler Sanayi İnkılabını yaratmıştır. İmalatta en etkin ilerleme su gücünün çırpma çekiçlerine uygulanması ve demir ocağı idi. Yani canlı güç kaynaklarının yerine cansız güç kaynakları ikame ediliyordu ve bu modern bir sanayi teknolojisinin kritik ölçütüydü. (Özel,1993:14).

James Watt'ın buhar makinesini yeniden tasarlaması, bu makineyi enerji elde etmenin etkin bir aracı haline getirmiştir. Başlangıçta tek bir kullanım için – madenden suyu boşaltma- tasarlanan buhar makinesi daha sonradan çeşitli alanlarda da kullanılmaya başlamış ve her türlü sanayi sürecine enerji kaynağı olarak sunulmuştur. Başlangıçta tekstil sanayiinde kullanılan buhar makinesi daha sonra gemilerde ve trende kullanılarak buharlı gemi ve lokomotif doğmuştur. 1850'li

yıllarda buhar makinesi her imalat sürecini değiştirmiş, cam sanayiinden matbaaya kadar her yere sokulmuştur. (Durucker,1993:37-38). James Watt'ın 1768 yılında icat ettiği, sonradan 19.yüzyılın başlıca sembolü haline gelen buhar makinesi büsbütün başka bir şeydi. Bu makine ile birlikte teknik kalite bakımından yeni bir mana kazanmıştı. Bir başka deyimle, teknik eylemin özünü teşkil eden manevi formül değişmiştir. Teknik eylemin dayandığı manevi formül artık kökünden değişmiştir. Teknik denince artık fayda değil, güç anlaşılır, kudret anlaşılır. İnsan artık tabiattaki madde ve kuvvetleri oldukları gibi kullanmakla kalmaz, istediği gibi koyduğu ereklerin çevresini, her türlü organik ölçüyü aşacak şekilde genişletebilmek için tabiatı istismar eder. Tabiattaki enerjilere el koyar. Sözüün kıyası: Endüstri çağının büyük teknik devriminin doğuşunda asıl ön ayak olan makine şekli, iş yahut âlet makinesi değil, kuvvet makinesidir. Bu yeni teknik sadece eski tekniğin azar azar gelişip mükemmelleşmesinden doğmamıştır, kalitece yeni bir şeydir. Onunla birlikte yeni bir ilke (prensip) ortaya çıkıyor. Bu bakımdan buhar makinesinin icadı, tarihte gerçekten yepyeni bir çıkır açmıştır. (Freyer,1954:11...13).

Üretim araçlarının gelişimi, beraberinde insan-insan ilişkilerinin de gelişmesine olanak sağlar. Doğa ile ilişki kuran ve doğayı dönüştürürken kendisini de dönüştüren insanlar,bu dönüşüm sürecinde yarattığı üretim araçları ve onun bilgisi olan teknolojiyle birlikte,kendilerini yeniden yaratma süreci için gerekli olan işlerin farklılaşmasına neden olurlar. İşlerin ve dolayısıyla üretim etkinliklerinin farklılaşması beraberinde topluluk içinde işin farklı özelliklerini daha iyi bilen insanların varlığına neden olur.(Ercan,1998:59). Teknikteki gelişmeler ve üretime tekniğin uygulanması üretim sürecinin karmaşıklaşmasına neden olmuştur. Üretimde makine kullanımı işin artık bölünmesine, yani işbölümüne neden olmuştur.

A.Smith işbölümünün gerçekleşmesinde insan doğasında pek geniş bir yer tutmayan belli bir eğilimin, çok ağır, yavaş yavaş gelişen ancak yine de zorunlu olan sonucudur. Mal değişimi, takas, bir şeyi başka bir şeyle mübadele etme eğilimi. Smith'e göre işbölümünün gelişmesine neden olacaktır. Bireyden başlayıp tüm toplumu etkileyen bir değişkendir. Smith'e göre kapitalizmin gelişmesinin temelinde artan işbölümü yatmaktadır.(Smith,2001:25...28).

Tüccarın üretimle ilişkisini bütünüyle değiştiren kendi içinde makinelerin ortaya çıkışı değil karmaşık ve dolayısıyla uzmanlaşmış makinelerin varlığıydı. Dönüşümün bütün niteliğini belirleyen yeni üretim düzenini gerçekleştiren tüccardı. Ama karmaşık makinelerin kullanımı, fabrika sisteminin gelişmesine neden oldu.(Polanyi,2000:122). Önceleri eve iş verme sistemi ile üretimi kontrol eden tüccar, makinelerin gelişmesi,buna bağlı olarak maliyetin düşmesi ve üretilen ürün sayısındaki artışla beraber üretimi tek bir çatı altında toplamak zorunluluğu ile fabrikaların doğuşuna neden olmuştur. Ürünler artık daha az maliyetle ve daha çok sayıda üretilabiliyordu. Tabi ki bunda ürünlere olan talebinde önemli bir yeri vardır. Maliyetin düşmesi ve üretilen ürünlerin sayısındaki artış talebi de artırmıştır. Artık üretim tek bir çatı altında yani fabrikada sürmekteydi.

Ancak büyük çapta kapitalist üretimin başlaması için yalnızca birikmiş sermaye ve teknik gelişmeler yeterli olamazdı. Bunları işleyecek emek olmadıkça kapitalizm gelişemezdi. İşçiler ancak toprak ve iş aleti sahibi olmadıkları zaman başkaları için çalışırlar. Üretim araçları elinden alınan işçiler yapabilecekleri bir şey kalmadığından ellerinde kalan tek şeyi, çalışma yeteneklerini, işgüçlerini satarlar. Kapitalist üretim için gerekli emeğin nasıl sağlanabilir olduğunun hikayesi, bu durumda, üretim araçlarından nasıl yoksun bırakıldıklarının hikayesi olacaktır. 18. ve 19. yüzyılın başında toprak çevirme tekrar canlandı. Bu nedenle ücret karşılığında işgücünü satan

topraksız köylüler son derece kalabalıklaşmıştı. Topraklı köylüler, topraksız emekçi oldular ve ücretli olarak endüstriye girmeye hazırды. Başka etmenlerde vardı, bunlardan biri o kadar belirgin değildi. Bu etken fabrika sistemiydi. Fabrika, buharlı makineleri ve işbölümleriyle el işçilerinden çok daha hızlı ve ucuz üretim yapabiliyordu. Makine işiyle el işi arasındaki rekabeti makinenin kazanması zorunluydu. Binlerce küçük bağımsız imalatçı usta ücret karşılığında çalışan kalfa durumuna geldi. (Huberman, 1995:184...188). Freyer'e göre endüstri bölgelerinin büyük çekme gücü ile harekete geçen insan sayısı oldukça fazladır. Büyük endüstri şehirleri çok büyük miktarlarda iş gücüne ihtiyaç duyarlar. Endüstri çekme gücü ile insanları kendisine çektiği gibi, nüfusun artmasını da sağlamıştır. Kırsal alanda bulunan nüfus fazlalığı, fabrikalarda çalışma imkanı, insanları göç etmeye itmştir. (Freyer, 1954:20).

1750'den beri Avrupa da önce sadece ekonominin tarım sahasında başlayan ama doğrudan doğruya 19. yüzyılın iç göçleri için şartlar hazırlayan bir hareket ortaya çıkar. Batıdan doğuya doğru ilerleyen bu hareket Avrupa köylülerinin büyük bir kısmında bulunan efendiye ya da toprağa tabi olma rejimi kanunla kaldırılmaya yönelikti. Çiftliklerde bulunan köleleri ve serfleri kurtarmaya, bütün tabiiyetleri ortadan kaldırmaya yöneliktir bu hareket. Bu liberal tarım kanunlarında iki motif birlikte tesir ederler. Birincisi 18. yüzyılda ortaya çıkan liberal düşünceler, ikincisi mümkün olduğu kadar üretim yapan kuvvetli bir köylü sınıfı ile devletin ilgilenmesi. Fransa'da devrimler yoluyla ve liberal düşüncelerin tam bir atılımı ile köylünün yükleri hafifletildi, serflik kaldırıldı. Bu liberal düşünceler 19. yüzyılda bütün Avrupa'da serpilip geliştiler. Köylünün toprağı, tımar sahibine ve onun işletmesine tâbiyeti kalkınca, bu defa köylünün artık serbest bırakılmış olan mülkünü de satmak ve memleketten göç edebilecek imkanları yaratılmış oldu. Şu halde köylünün

kurtuluşu ile, iç göçlerle endüstri bölgelerinin besleyebilen kaynaklar açılmış oldu. (Freyer, 1954:21-22).

Schumpeter'e göre kapitalist işletmelerin gelişmesinde beş faktör bulunmaktadır. bunlar: 1- Devletin rolü. 2- Altın. 3- Nüfus artışı. 4- Coğrafi keşifler ve sömürgecilik. 5- Teknik ilerleme. (Schumpeter, 1966:145...148).

- 1- Devletin Rolü: 1870-1914 yılları arasındaki devre bize devletin kapitalizme olan etkileri açısından en ideal örneği vermektedir. Bu dönemde, sosyal gelişmenin siyasal ortamında saklı olan elemanları açıkça ortaya konmuştur. İşletmelerin faaliyetleri ve bilhassa endüstri ve ticaret eski kalıntılarından genellikle temizlenmişlerdi. Tabiatıyla, sosyal kanunlar v.s. gibi bazı yeni mükellefiyetler, sıkıntılar ortaya çıkmıştı ama bütün bunların 1914'ten önce ekonomik hayatta aktif rol oynadıkları söylenemez.
- 2- Altın: 1890 yıllarında itibaren altın etkileri açısından ender görülen bir unsur olarak kalmıştır. Altın, kapitalist üretimde öncelik taşıyan bir faktör olmayışı yüzünden para politikasını da dinamik değil ancak değişen her duruma uyan bir özellik taşımaktadır.
- 3- Nüfus Artışı: Bu faktörü gelişme dışı bir faktör olarak ele almak gerekmektedir. Bu devrede görülen nüfus artışının bir bölümünün kapitalist sistem dışındaki etkenlerden ortaya çıktığını gözönüne alırsa bunun herhangi başka bir ekonomik düzende de görülebileceğini kabul etmemiz gerekir. Ancak işçi sayısı arttıkça, her işçiye verilen üretim araçlarının miktarı düştüğü için işçi sayısının artması ile üretiminde zorunlu olarak artacağı fikri daima geçerlilik taşımaz. Fert başına düşen üretim miktarındaki artma yönünden kapitalist sistemin başarısını ölçmek istersek de elde edeceğimiz sonuç fazla olumlu değildir.

- 4- Coğrafi Keşifler ve Sömürgecilik: Bu evre zarfında yeryüzünü ekonomik yönden de geliştiren, bir çok hammadde, yiyecek maddesi, tarımsal ve endüstriyel malları ortaya çıkaran. Yeni şehirlerin , merkezlerin kurulmasını sağlayan ve üretimi geliştiren bu faktördür.
- 5- Teknik İlerleme: Schumpeter'e göre kapitalizmin gelişmesi büyük ölçüde, üretim metotlarını baştan aşağıya yenileyen icatlara, yeniliklere dayanmaktadır şeklindeki düşünce yanlıştır. Çünkü teknik yeniliklerin uygulanması, geniş ölçüde iş adamlarının kazanç avı şeklinde olmuştur. Diğer yandan, icat edici, bulucu, yaratıcı çalışma da kapitalizmin bir eseridir. Kapitalist aktivite ve teknik ilerleme üretimde görülen gelişmenin iki ayrı unsuru değil birbirini tamamlayan iki birleşik unsurdur. Hatta ilki ikinciye iten kuvvet niteliğindedir.

Sanayi İnkılabı, insan yaşamının en köklü dönüşümüdür. Sanayi İnkılabı kısa bir dönem için bir tek ülkenin, İngiltere'nin tarihi ile çakıştı. Böylece tüm dünya ekonomisi, İngiltere'nin temelleri üzerinde, daha doğrusu çevresinde oluştu ve dolayısıyla bu ülke, geçici olarak, kendisinden önce ve sonra, kendisine yakın büyüklükteki hiçbir ülkenin sahip olamadığı kadar evrensel bir etkiye ve güce ulaştı. Dünya tarihinde öyle bir dönem vardır ki, İngiltere bu dönemde, dünyanın tek atölyesi, tek büyük ihracatçısı ve ihracatçısı, tek taşımacısı, tek emperyalisti, neredeyse tek uluslararası yatırımcısı; bundan dolayı da tek donanmasına ve gerçek bir dünya politikasına sahip devleti olarak kabul edilebilir. İngiltere'nin bu tekel durumu, rakip güçlerin olmamasından kaynaklanıyordu. Diğer ülkeler sanayileştikçe İngiltere'nin bu konumu kendiliğinden sona erdi. Sanayileşmenin İngiliz evresi dünyanın büyük bölümü açısından çağdaş tarihin yalnızca ilk ya da erken aşamasıydı.(Hobsbawm,1998b:13-14).

Tarımın sanayileşmedeki rolü oldukça önemlidir. İlk aşama, toprağın ticarileşmesiydi. Bu topraktan elde edilen feodal gelirin yatırımlara yönelmesine yol açtı. İkinci aşama, yiyecek ve organik hammadde üretiminin ulusal düzeyde hızla büyüyen sanayi nüfusunun ihtiyaçlarına hizmet etme amacıyla arttırılmasıydı. Üçüncüsü, bu artık üretim sisteminin dış ülkelere ve sömürge bölgelerine yayılmasıydı. Bu son adımla, toprak ve ürünü nihayet, kendi kurallarına göre işleyen bir dünya piyasası düzeni içine yerleşiyorlardı.(Polanyi , 2000:250-251). Tarımın sanayi öncesi ekonomide oynadığı rol önemlidir. Zirai gelirlerde genel bir yükselme nüfusun büyük bir kesiminin gelirlerini yükseltecek; tarımdaki teknolojik değişme, üreticilerin çoğunluğunu etkileyecek; zirai fiyatlardaki bir düşme, tarım dışı sektörlerin hammadde ve ücretlilerin yiyecek maliyetlerini düşürecektir. 1715-1750 yılları arasında yaşanan tarımsal gelişme İngiltere’de İngiliz sanayinin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur. 18.yy’ın ikinci yarısında tarımda teknik gelişmeler ve çiftçiliğin gelişmesi ve buna bağlı olarak da elde edilen yüksek gelirlerin zirai gelişme için hem itici güç sağladı hem de finansmanına imkan sağladı. Tarım, gerçekte yeni sanayilerin emek-yoğun tekniklerinin gerekli kıldığı işgücünün arzını sağlamış olmasa bile artan nüfusu beslemiş; bu fazla nüfus ise sınai işgücünün kaynağını oluşturmuştu. Eğer tarım başarılı olmasaydı; ilk sanayi inkılabının, çok sınırlı doğal kaynakları olan küçük bir ülkede ortaya çıkabilmesi güç olacaktı. (Deane,2000:42-43).

İngiliz tarımında artan gelirler, İngiliz sanayi ürünleri için satın alma gücünü arttırmış; büyük ölçekli üretimi haklı kılan ve fabrikaları kazançlı hale getiren sağlam bir iç piyasa yaratmıştır. Ayrıca tarım başarılı bir sanayileşme için gerekli sermayenin büyük bir kısmını sağladı. Tarımın bu konuda önemli katkıları olduğu bir gerçektir. Devletin hükümet gelirlerinin de geleneksel kaynağı olmuştur. Kısaca

İngiltere’de tarım inkılabının ilk sanayi inkılabının etkinliğine dört şekilde katkıda bulunduğu söylenebilir: (1) Artan nüfusu ve özellikle de sanayi merkezlerinin nüfusu besleyerek, (2) İngiliz sanayinin ürünlerine olan satın alma gücünü arttırarak; (3) sanayileşmeyi finanse etmek ve büyük bir savaş döneminde bunu sürdürmek için gerekli sermayenin önemli bir kısmını sağlayarak ve (4) sanayide istihdam edilebilecek bir emek fazlasını serbest bırakarak.(Deane ,2000: 44-45).

Sanayileşme ile birlikte gelişen ticaret hem sanayileşmenin sebebi hem de sonuçları arasında yer almaktadır. Sanayi geliştikçe ticaret, özellikle dış ticaret, önemli gelişmeler göstermiştir. Bu dönemde İngiltere diğer alanlarda olduğu gibi ticaret alanında da öncü konumundaydı. İngiltere’de ticaret arttıkça sanayinin gelişmesine önemli katkıları olmuştur. Bu dönemde İngiliz sanayiinin ürünlerine olan talep oldukça artmıştır. İngiliz sanayiinin ürünlerinin iç piyasada tüketilmesi mümkün değildi ve bu zorluk dünya pazarına açılarak aşıldı. Uluslar arası ticaret, İngiliz sanayi ürünlerinin sayısını arttıran ve ucuzlatan hammaddelerini elde etme imkanı sağlamıştır. Uluslar arası ticaret yoksul ve azgelişmiş ülkelere İngiliz mallarını satın alma gücünü sağladı. Uluslar arası ticaret, sınai gelişmeyi ve zirai gelişmeyi finanse etmeyi kolaylaştıran ekonomik bir fazla yarattı. Ticaretin kazançları tarıma, madencilığe ve imalata aktı. Uluslar arası ticaret dış ticaretin olduğu kadar ülke içi ticaretin de gelişmesinde etkili olan kurumsal yapı iş ahlakının doğmasına yardımcı oldu. Uluslar arası ticaretin genişlemesi büyük şehirlerin ve sanayi merkezlerinin gelişmesinin ana nedeni olmuştur. (Deane, 2000:60-61). Baechler’e göre ticaretin, özellikle dış ticaretin, İngiltere’de gelişmesinin nedenleri vardır. Baechler’e göre siyasi özgürlükler Batı’nın ekonomik refahının temellerini atmışlardır. Ekonomik gelişme ancak bütün kâr olanaklarının algılanması ve kullanılması halinde mümkündür. Oysa devlet her ne şekilde olursa olsun bu

özgürlüğü kendiliğinden tanımamaktadır. Oysa devlet ekonomiye ne kadar az müdahale ederse gelişme o kadar fazla olacaktır. İngiltere bu açıdan, gelişmenin önündeki siyasi engelleri kaldırarak ekonomik gelişmeyi sağlamıştır. Bu da kapitalizmin belirleyici adımlarının neden İngiltere’de atıldığını göstermektedir. (Baechler,1994:119-120). Merkantilizm’ e karşı en büyük eleştiriler Fransa’da Fizyokratlar tarafından gelmiştir. Bu eleştirilerin Fransa’da ortaya çıkması doğaldır, çünkü Fransa’da ekonomik gelişmenin önündeki devletçi engeller oldukça fazlaydı. Endüstrinin çok fazla denetlenmesi endüstrinin hiç denetlenmemesi talebini doğurur. Bu nedenle bu denetlemenin ve aşırı kısıtlamaların kalkması için bir slogan geliştirdi “laissez-faire”(bırakın bizi). Müteşebbisler serbest ticaret hakkı istiyorlardı, çünkü serbest ticaret pazarı alabildiğince genişletiyordu. (Huberman,1995:156...162). Polanyi’ye göre ise Laissez-faire politikasının başlangıcını çoğu kez yapıldığı gibi 18.yy’ın ortalarında Fransa’da ilk kullanışında aramak yanlış olur. Bu tarihten iki nesil sonrasına kadar, ekonomik liberalizmin yer yer görülen bir eğiliminden başka bir şey değildi. Ancak 1820’ye gelindiğinde üç klasik ilkeyi temsil etmeye başlamıştı: Emegın fiyatının piyasada belirlenmesi, paranın otomatik bir mekanizma yardımıyla yaratılması, malların engellenmeden ve ayrıcalık tanınmadan ülkeler arasında özgürce hareket edebilmesi. Kısaca, emek piyasası, altın standardı ve serbest ticaret. Ekonomik liberalizmin bir cihat tutkusuyla ortaya atılıp laissez-faire’in militan bir inanç durumuna gelmesi 1830’dan sonra gerçekleşti. (Polanyi ,2000 :196...198)

Teknolojik değişimler yaygın bir biçimde ekonomiye yayılınca sanayileşmenin hızı ve etki alanı da oldukça artmıştır. Pamukta etkili olan makineler yün, keten ve ipeğe uyarlandı, maddeleri biçimlendirmekte kullanılan makineler başka alanlarda da uygulama buluyordu, kimya alanındaki yenilikler üretim sürecinde kullanılıyordu ve

her şeyden çok güç, özellikle buhar gücü, her yere girmişti ve makinelerin sağlamlılığı arttıkça, endüstrinin tekerlerini daha da hızlandırdı. (Landes,1998:20). İnsan yerine çalışacak makinelerin icadı çok yeni bir şey değildi ama makine buhar gücüyle birleşince üretim yönteminde önemli bir değişiklik oldu. Buharla çalışan makinelerin konması fabrika sisteminin geniş çapta yükselmesi demektir. Geniş çapta etkili örgütlenmesi ve iş bölümüyle fabrika sistemi, üretimde muazzam bir artış demektir. Mallar fabrikalardan hızla artmaya başladı. Üretimdeki bu artış, kısmen sermayenin doğal arayışından ötürüydü. Kısmen de artan talebe cevaptı. Yeni keşfedilen ülkelerde pazarların açılması bu artan talebin önemli nedenlerinden biriydi. Bir nedende fabrikalardan çıkan malların yurtiçinde de pazar bulmasıydı.(Huberman,1995:194-195). Teknolojik ilerleme bir dizi önemli yenilikten oluşur; beşeri güç ve ustalığın makinelerle, canlı güç kaynaklarının cansız güç kaynaklarıyla, geleneksel olarak kullanılan hammaddelerin yeni, daha bereketli hammaddelerle yer değiştirmesi ve çalışmanın nezaret altındaki sıkı birimlerde örgütlenmesi-fabrika sistemi- gibi. Bu teknik yenilikler verimlilikte benzeri görülmemiş kazançları mümkün kılardı ve daha düşük bir maliyetle, artan bir talebi ve öncesinden ve sonrasında ortaya çıktığından daha güçlü bir ekonomik büyümeyi harekete geçirmişti. (Landes, 1998 :18-19).

Tarım ve endüstrideki gelişmelere ulaşımdaki yenilik ve gelişmeler de eşlik edince sanayileşme hızı oldukça artmıştır. Daha çok malı daha hızlı çıkarmak, daha çok ve daha iyi yetiştirmek, bunları ihtiyacı olan insanlara ulaştırmadıkça hiçbir işe yaramaz. Ucuz hızlı ve düzenli bir ulaşım gerekiyordu. Bu yüzden 18.yy'da yol yapımında ilerlemeler ve kanal yapımı başladı. 19.yüzyılın başında demiryolu ve buharlı gemi de kısa zamanda önemli gelişmeler sağladı. Ulaşımdaki devrim sadece iç pazarın her yönde gelişmesini sağlamadı, aynı zamanda dünya pazarının iç pazar

olmasını sağladı. Nüfus artışı, ulaşım, tarımda, endüstride gelişme birbirine bağlıydı ve birbirlerini etkiliyorlardı. Yeni dünyayı yaratan güçlerdi bunlar. (Huberman, 1995:197).

Sömürgeleştirme ve fetih, Avrupa ekonomisinin ve toplumun dönüşmesine muazzam bir katkıda bulundu. Coğrafi genişleme bir yandan eski düzenin bir çözücüsüydü. Yeni dünyaya ve doğuya doğru bölgesel yayılma sanayileşmenin gelişmesine oldukça önemli katkılar sağladı. Amerika, öncelikle, para arzını artırarak ve ticari kredinin daha fazla yayılmasını mümkün kılarak, görülmedik bir nitelikte altın ve gümüş külçeleriyle katkıda bulundu. Doğu, baharat, ipek, pamuk gibi eski hammaddeleriyle, fakat daha büyük niteliklerle ve daha doğrudan, dolayısıyla daha kârlı bir zeminde katkıda bulundu. (Landes, 1998:10-11). Sömürgecilik sanayileşmenin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Öncelikle, sanayinin ihtiyacı olan hammaddeler çok ucuz hatta bedelsiz bir şekilde Avrupa kıtasına akıyordu. Buralarda işlenen hammaddeler, mamul mal olarak yine sömürgelerdeki pazarlarda satılıyordu. Bu açıdan sömürgeler hem hammadde kaynağı hem de ürünler için bir pazar konumundaydı. Yerleşime açılan sömürgelerdeki değerli madenler ve verimli topraklarda bu şekilde sanayi devletlerinin kullanımında gelişme için önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Hobsbawm bu döneme “İmparatorluk Çağı” demiştir. Gelişmiş veya gelişmekte olan kapitalist merkez tarafından belirlenen bir dünya ekonomisinin ileri olanın geri olan üzerinde egemenlik kurduğu bir dünyadır. Bu dönem yeni türde bir imparatorluk, sömürgeci bir imparatorluk çağıydı. Kapitalist ekonomilerin ekonomik ve askeri üstünlüğü 1880-1914 yılları arasında resmi bir fetihe, ilhaka ya da – doğrudan- yönetime dönüştürdü. (Hobsbawm,1999c:67...69). Sömürgecilik sonucu elde edilen koloniler fazla mallar için bir Pazar olmanın dışında başka faydalı bir

amaca da hizmet ediyorlardı. Büyük çapta üretimin geniş hammadde stoklarına ihtiyacı vardı ve bu stoklar kolonilerden ele ediliyordu. Sanayi devletleri kendileri için çok gerekli olan hammaddeler konusunda başka ülkelere bağımlı olmak istemiyorlardı. Bu gerekli hammaddelerin kaynaklarına sahip olmak ya da bunları denetlemek istiyorlardı. Emperyalizmin diğer bir nedeni de sermaye fazlasıydı. Endüstri, patronlara muazzam kârlar sağlıyordu. Bu endüstri patronları fazla sermayeyi kendi ülkelerinin ihtiyaçlarını karşılamak yerine kolonilerde kârlı yatırımlara yöneldiler bu sayede kolonilerde önemli tavizler elde ettiler. Bunun yanında yatırımlardan elde edilen kârlar yine anayurtta kullanılıyordu. Örneğin, İngiltere Arjantin'e demiryolu yapımı için borç verdiğinde rayların çoğu, vagonlar vb. İngiltere'den satın alınıyordu. Fazla sermaye ihracı burada mallarında ihracına dönüştü. Böylece hem yatırımcı, hem de imalâtçı, koloniyal bölgelerin denetlenmesi ya da ele geçirilmesi politikasında işbirliği yapmayı kendi ortak çıkarlarına uygun buldular. Bu maliye ve endüstri ittifakının bir görünümüydü. Mal ve sermaye piyasasında kâr arayan endüstri ve maliyenin ittifakı, emperyalizmin ana sebebini meydana getiriyordu. (Huberman,1995:276...280).

19.yy'ın son otuz yılıyla birlikte, denge her yerde merkantilizmin geri dönüşü lehine bir dönüşün sergiledi ve laissez-faire'den uzaklaşıldı. Toplumsal sorunlar belirleyici bir öneme sahip olmaya başlamıştı. Sefalet ve fukaralık durumunda yaşayan ve giderek mahrumiyeti ile potansiyel gücünün bilincine varan yoğun bir şehirli proletaryanın ortaya çıkışı devleti faaliyete bulunmaya zorladı. Kısacası I. Dünya Savaşını önceleyen on-yıllar Marksistlerin tekelci kapitalizm olarak nitelendirdikleri büyüme ve kartelleşme eğilimini gösterse de, aynı zamanda o zamandan itibaren büyüyen bazen karma ekonomi adını alan devlet müdahalesinin başlangıcına ya da dirilişine şahit oldu. (Landes,1998:26-27). I. Dünya Savaşı ise

Dünya ekonomileri için tam bir yıkım oldu. Bu dönemin gerek ekonomik gerekse de toplumsal sonuçlarını toplumun bütün kesimleri en acı biçimde çekmiştir. Bu dönemin ekonomik açıdan en önemli özelliği, devletin ekonomiye müdahalesinin arttığı bir dönem olmasıdır. Savaşlarla boğuşan dünyanın savaşı devam ettirmek için paraya ihtiyaçları vardı, bu nedenle ekonomiyi kontrol etme gereğindedirler. Ekonomi liberalizmden merkantilizme doğru bir çizgi izlemiştir.

R.Aron çeşitli sanayi toplumlarının ortak vasıflarını ortaya koyarak, bütün sanayi toplumlarında ortak olan vasıfları ortaya koymuştur. İlk olarak, sanayi toplumu, Renault, Citroen gibi işletmelerde üretimin oluşturduğu bir toplumdur. Her şeyden önce işletme köklü olarak aileden ayrılmıştır. İş yeri ve aile çevresi ayrılığı tamamen bir veridir. İkinci olarak, sanayi toplumu orijinal işbölümü modeli gerektirmektedir. Sanayi toplumu sadece köylüler, tüccarlar, meslek sahipleri, ekonomi kesimleri arasında zarureti değil; modern sanayi toplumlarının en belli başlı özelliklerinden biri olan, işletme içindeki teknolojik işbölümünü de zarurî kılmıştır. Üçüncü olarak, bir sanayi toplumu sermaye birikimini gerektirir. Sanayi medeniyeti, sermayenin çoğalması için her işçiyi mühim bir sermaye üzerinde çalışmaya zorlar. Sanayi toplumu tasavvurundan ilerlemiş ekonomi tasavvuru çıkar. Dördüncü olarak, işverenin yatırımları genişletmek amacıyla sermayeye ihtiyaç duyduğu andan itibaren aklî hesaplama meselesi doğmuş olacaktır. Beşinci olarak iş yerinde işçi toplama özelliği gelmektedir.(Aron, 1997: 65...67).

Kapitalist ekonomiye yöneltlen belli başlı tenkitler ise şunlardır: öncelikle işçilerin sömürülmesi, ikinci olarak gayri ahlakî bir sistem oluşu (kâr gayesi sebebiyle), gelirlerin arasındaki eşitsizliğin had safhada olması, planlamaya yer vermemesi, gelirlerin ve kaynakların iradi olarak dağıtılmaması ve devamlı olarak

buhran tehlikesi ile karşı karşıya olması sebebiyle kapitalist sisteme yöneltilen başlıca tenkitler olmuştur. (Aron, 1997:75).

1.3.2.2.SANAYİLEŞME KURAMLARI

1.3.2.2.1.Rostow'un İktisadi Gelişme Merhaleleri:

Rostow bütün cemiyetleri iktisadi bakımdan beş kategori içine yerleştirmiştir.

Bunlar;

1. Geleneksel Cemiyet
2. Hazırlık Merhalesindeki Cemiyet
3. Harekete Geçme Merhalesindeki Cemiyet
4. İktisadi Olgunlaşma Yolundaki Cemiyet
5. Kitle Tüketimi Çağındaki Cemiyet (Roslow,1970;4...10).

1-Geleneksel Cemiyet : Bu cemiyet ananeye dayalı bir cemiyettir. Statik değildir fakat verim artışının olmadığı söylenemez. Üretim artırılabilir ve yeni icatlar üretimde kullanılabilir. Fakat bu cemiyetin esas vasfı adam başı elde edilebilen gelir seviyesinde bir tavanın mevcut olmasıdır. Bu tavan da modern ilim ve teknikten gelen imkanların alınamayışı veya bunların muntazam ve sistemli bir şekilde tatbik edilemeyişiinden ileri gelmektedir. Nüfus ve bir dereceye kadar hayat seviyesi sadece mahsul alma devrelerine göre değil, fakat harplere ve bulaşıcı hastalıklara göre düşer veya yükselir. Çeşitli derecelerde fabrikalar vardır; fakat ziraatta olduğu gibi, üretim seviyesi modern ilmin, tekniğin ve ilim zihniyetinin alınamayışı yüzünden geri kalır.

Bu tip cemiyetlerde Üretimin geri olması nedeniyle kaynakların büyük kısmı ziraata ayrılmıştır. Aile ve klan bağları sosyal organizasyonda büyük rol oynarlar. Bu cemiyetlerin kıymet sistemleri genellikle uzun vadeli kadercilik diyebileceğimiz bir istikamete göre ayarlanmıştır. Geleneksel Cemiyetlerde şu veya bu şekilde merkezi

siyasi idare mevcuttur ancak iktidarın cazibe merkezi umumiyetle toprağa sahip olanlar veya kontrol edenlerin elinde kalıyor, yani iktidar merkeziyetini kaybediyorlardı. Geleneksel Cemiyet deyince Çin'deki hanedanlar, Ortadoğu ve Akdeniz medeniyetleri, Ortaçağ Avrupa'sı kastedilmektedir.

2.Harekete Geçme Hazırlığındaki Cemiyet: Bu dönemde gelişmenin başlaması için gerekli şartlar hazırlanmaktadır. 17. asır sonunda ve 18. asır başında Batı Avrupa'da dünya pazarlarının tek taraflı genişlemesi ve bu pazarlar için yapılan rekabetin getirdiği dinamizm içinde modern ilimin buluşları ziraat ve sanayide yeni üretim fonksiyonlarına aktarılmaya başlandığı zaman bu hazırlık şartları belirli bir şekilde gerçekleştirilmiş bulunuyor. Batı Avrupa devletleri arasında coğrafi durumu, tabii kaynakları, ticaret imkanları, içtimai ve iktisadi yapısı bakımından en müsait olan İngiltere bu hazırlıkları tam anlamıyla tamamlayan ilk memleket olmuştur.

Bu cemiyette, eğitimin ve tahsilin önemi artmıştır. Tasarrufları harekete geçirmek ve menfaatin veya modernleşmenin riskine katlanmak isteyen yeni müteşebbis tipleri özel sektörde ve devlet sektöründe ortaya çıktı. Sermayeyi harekete geçirmek için bankalar ve diğer müesseseler teşekkül etti. Hammaddeye yatırımlar arttı. İç ve dış ticaret genişledi. Yeni üretim metotları ve fabrika üretimi ortaya çıktı. Asıl değişiklik ise siyasal alanda ortaya çıkmıştır. Etkili bir merkeziyetçi milli devletler ortaya çıkmıştır.

3.Harekete Geçme Merhalesindeki Cemiyet: Bu dönem özgür bir gelişmeye karşı çıkan engellerin ve mukavemetlerin tamamen yıkıldığı dönemdir. İktisadi gelişmeyi yapan kuvvetler bu merhalede gelişir ve cemiyete hakim olur. Karın tekrar yatırımcı sarf edilmesi halinde menfaatin geometrik nispetlerle artacağı fikri artık ferlere ve bizzat müesseselerin bünyesine girmiştir. Gelişmenin başlaması sadece sermaye birikmesini, ziraat ve sanayideki teknolojik inkişafı değil, aynı zamanda iktisadi

modernizmi gayet ciddi ve yüksek seviyeli bir faaliyet gösteren bir siyasi grubun iktidara geçmesini de beklemiştir. Ancak harekete geçmesi asıl teşvik eden kuvvet teknoloji olmuştur.

Yeni sanayi kolları süratle gelişiyor ve bunardan meydana gelen hasılatın büyük kısmı yeniden yatırıma aktarılıyordu. Fabrika işçilerine olan ihtiyaç giderek artıyor, mamul maddelere ihtiyaç doğuyor ve şehirlerde ve diğer sanayi mntıkalarında genişleme olmaktadır. Yeni müteşebbisler sınıfı gittikçe büyüyor ve bu sınıf özel sektöre büyük sermaye akmaktadır. Zirai mamullerin ticarete arz edilmesi ile ziraatte de, sanayide olduğu gibi, yeni teknikler yayılıyordu. İngiltere de harekete geçme merhalesi 1785'ten itibaren yirmi yıl içinde , Fransa ve ABD'de 1860'dan önceki yıllarda, Almanya'da 19. asrın üçüncü çeyreğinde başlamıştır.

4.İktisadi Olgunluğa Gidiş Yolundaki Cemiyet: İktisadi faaliyet artık muntazam bir şekilde gelişmeye başlamıştır ve modern teknoloji her sahaya yaygınlaştıkça, bazı dalgalanmalarla beraber uzun ve kuvvetli bir ilerleme devresine girer. Gelir artışı nüfus artışından fazladır. Teknik geliştikçe iktisadi düzen de durmadan değişir. Uluslar arası ticaret oldukça gelişmiştir. Harekete geçmeye başlamasından 60 yıl kadar sonra, olgunlaşma dediğimiz merhaleye erişilir. Başlangıçta nispeten dar bir sanayi ve teknoloji kompleksi etrafında toplanan ekonominin sahası daha ince ve teknolojik bakımdan daha karmaşık vetirelere doğru genişler.

Bu safhada bir ekonomi kendi harekete geçmesine kuvvet veren ilk sanayi faaliyetlerinin daha ötesine gitme ve modern teknolojinin en ileri nimetlerini benimseyerek bunları kendi kaynaklarının hepsine olmasa bile büyük bir kısmına tatbik etme kabiliyetini gösterir.

5.Kitle Tüketimi Çağındaki Cemiyet: 20. Asırda cemiyetler olgunlaştıkça iki şey ortaya çıkmıştır; fert başına düşen reel gelir öyle bir duruma yükselmiştir ki, pek çok

kimseler gıda, mesken ve yiyecek gibi temel ihtiyaçları aşan tüketim üzerinde bir kontrol kuvveti kazanmaktadırlar,; çalışma gücünün bünyesindeki değişimler yüzünden şehir nüfusunun bütün nüfusa nispeti arttığı gibi, dairelerde veya kalifiye fabrika işlerinde çalışanların sayısı da artmıştır.

Bu iktisadi değişmelere ilave olarak, cemiyet artık modern teknolojinin gelişmesini bir hedef saymaktan vazgeçmiştir. Mesela bu olgunlaşma sonrası çağında batı cemiyetleri, siyasi yollardan, artan kaynakları içtimai refah ve emniyet için kullanma yoluna girmektedirler. Dikiş makinesi, bisiklet ve sonra çeşitli elektrikli ev eşyaları yavaş yavaş yayılmıştır. Ancak asıl önemli unsur, seri halinde ucuz otomobil imali ve bunların cemiyet hayatında geniş tesirler yapmış olmasıdır. Amerikalılar bu merhaleden çıkmak üzeredirler; Batı Avrupa ve Japonya bu safhaya enerjik bir şekilde girmeye başlamışlardır.

1.3.2.2.2.Freyer'in Sanayi Dalgaları:

Freyer'e göre sanayileşme dalga dalga olmaktadır. Yani önce bir üretim alanı endüstrinin eline geçer, onun ardından bir başkası, sonra bir başkası, derken eski üretim tarzları, özellikle el işçiliğine dayanan üretim tarzı tarihe karıştı; bundan sonra endüstri hamlesi yeni bir alana çevrilir ve bütün gücünü bu alan üzerinde toplar. Freyer'e göre bu dalga dalga gelişmeyi en iyi endüstrileşmeye ilk başlamış ve en önce tam manasıyla geliştirmiş olan memleketlerde görmek mümkündür. O yüzden Freyer İngiltere'yi örnek almıştır. (Freyer,1954;13...17).

1.Dokuma Endüstrisi Dalgası: Endüstri Devrimi bu dalgayla ve İngiltere'de başlamıştır. 1765 ile 1780 yılları arasında dokuma endüstrisi teknik alandaki en önemli icatları yapmıştır. İşin dikkate değer yönü, bu icatların bilginler tarafından değil, el işçiliğinden yetişme teknisyenler, kısmenler meslekten olmayan kimseler tarafından yapılmış olmasıdır. 1769 ile 1780 yılları arasında Ark Wright, pamuk

eğirme makinesini yapıp geliştirdi. Yine o sıralarda İngiliz Rahibi Gortright, mekanik dokuma tezgahını icat etti. Sonra bu iki makineye, 1765 de James Watt tarafından icat olunan buhar makinesi katıldı ve böylece dokuma fabrikası bugün ki şekli ile yani sırf makineye dayanan bir işletme olarak esas itibariyle kurulmuş oldu. O zaman bu olayı dile getirmek için “Buhar pamukla evlendi” diye bir formülde bulunmuştu. Pamuğun ardından yün geldi. Bu icatlardan 20-30 yıl sonra tipik dokuma endüstrisi şehirleri tamamen endüstri prensibine geçmiş bulunuyordu.

2.Demir ve Çelik Dalgası: Endüstrileşmenin bu yeni alanı için önemli icatların hepsi 1800 yıllarına rastlar. Endüstrileşme sürecinin bütünü içinde bu ikinci dalganın özel bir önemi vardır. Zira bu dalga ile birlikte, dokuma endüstrisinde olduğu gibi, ekonomik üretim alanlarından yalnız bir kısmı yeni prensip altına girmedi. Büyük makine işletmesi ile elde edilip işlenen demir, artık bir sahada kullanılan organik maddelerden yapılmış bir çok malzemenin yerine geçen bir madde, evrensel bir madde oldu. Hayatın bütün alanında demir kullanılmaya başlandı. Demirden ve çelikten bir dünya bu dünya ile kuruldu. Demir endüstrisinin özel önemi, bir deyimle kilit mevkii olmasının sebeplerinden biride, bu endüstrinin aynı zamanda bütün öteki endüstrilerin başlıca üretim aracını, yeni makineyi imal etmesidir. Gelişmenin bundan sonraki dalgalarına makine temin eden bu ikinci dalgadır.

3.Ulaştırma Çağı: İlk endüstri dalgası 1775, ikincisi 1800 yıllarında başlamıştır. Bu üçüncüsü ise 1825 yıllarında başlar. George Stephenson’un lokomotif üzerindeki çığır açan çalışmaları 1820 yıllarına rastlar. 1830’dan itibaren de ilk trenler işlemeye başlamıştır. 1807 yılında Amerika’da Ressam Robert Fulton’un yaptığı buharlı gemi Hudson Nehri üzerinde ilk seferini yapmıştır. 1820 yıllarında ise Okyanus üzerinde ilk seferler göze alınmıştır. Avrupa demiryolları ağı, ana hatları bakımından , yüzyılın ortalarına doğru kurulmuş bulunuyordu. Dünya denizleri üzerindeki başlıca

deniz yolları da bu sırada açılmıştır. Ulaştırma işlerinin makineleşmesi ile birlikte yaşama düzeninde eskiden bilinmeyen bir kavram hayata girdi. Bu kavram bugün ki yaşayışımızın ana kavramlarından biri olan tempo (sürat) kavramıdır. Endüstri sistemi, ham maddelerin dünyanın her köşesinden endüstri merkezlerine taşınması, sonra endüstrinin yığın halinde imal ettiği eşyanın dünyanın dört bir bucağına gönderilmesi prensibine dayanır. Yığın halinde ulaştırma olmadan, yığın halinde üretim de olamaz. Endüstri Devri, makine endüstrisini kurmakla kendisine bir çalışma aracı bulmuş oldu. Ulaştırma ve taşıma işlerini teknikleştirmekle de hayat şartını temin etmiş oldu. Böylece endüstri gelişmesinin tek tek dalgaları iç içe girerler.

4.Kimya Çağı: 1850 yıllarında dördüncü endüstrileşme dalgası başlamıştır. Bu yıllarda kimya biliminin belli başlı bilginleri bir araya toplanır. Bu bilginler, yeni kurulan bu yeni endüstri kolunun teorik temelini teşkil edecektir. Bu arada Justus Liebig'in "Sunı Gübreleme Usulünü" yani rasyonel tarımın doğuşuna yol açan ayrıca bütün modern besi maddeleri endüstrisinin temelini teşkil eden keşiflerini, yeni ana maddelerin –mesela alüminyum- bulunuşunu bu dönemin önemli gelişmeleri sayılabilir. Gerek kömürle, gerekse kömürden çıkan maddelerle ilgili kimya araştırmaları bu sırada büsbütün önem kazandı. Çünkü bu araştırmalar sayesinde bütün kömür ekonomisi yepyeni bir temel üzerine kuruldu. Kömür artık sadece makinler için belli başlı ısıtma aracı, yani başlıca enerji kaynağı değildi, üstelik bir sürü endüstri ürünü için çıkış maddesi olmuştu. Bu dalgaın karakteristik yönü, bilimin belirleyici bir faktör olarak ilkin bu dalgada ortaya çıkmasıdır. Modern teknik artık bilim adamlarının uğraştığı bir araştırma konusu haline gelmiştir.

5.Elektrik Endüstrisi: Bu endüstrinin dayandığı keşifler zaman bakımından bir hayli eskidir. Mesela telefon ve telgraf 1830 ile 1840 yılları arasında icat edilmiştir.

Bu dalga büyük bir endüstri olarak ancak 19 y.y'ın son çeyreğinde, kuvvetli akım tekniğine geçişle birlikte başlar. Bu yeni endüstri, bütün kendisinden önceki endüstrileri kökünden değiştirmiştir. Elektrik sayesinde, taşıma ve ulaştırma işleri yeni bir şekle girdi. Aynı şekilde kimya endüstrisi de elektriği kullanmak suretiyle yeni bir esas üzerine kurulmuş oldu.

6.Benzin Motoru Çağı: 1889' da Paris'te ilk otomobil sergisi açıldı. 1891'de ilk Milletlerarası Otomobil yarışı yapıldı. 1903'de ise Henry Ford Motor Company kuruldu. ABD ilk defa olarak bu endüstri alanında önderliği ele geçirdi; özellikle en rasyonel metotlarla seri halinde üretme ilkesi bu memlekette geliştirildi. Bu dalga ile birlikte ulaştırma alanında yepyeni ufuklar açılmış, özellikle havayı fethetmekle mümkün olmuştur. Freyer bu altı dalgaya bir yenisini yani atom gücü devrimini de eklememiz gerektiğini belirtiyor.

1.3.2.2.3.Weber'in Kuramı

Weber'e göre kapitalizm; "elde etme güdüsü" nün, "kazanç uğraşı"sının, kâr uğraşının olanaklı en fazla miktar parayı kazanma uğraşısının kendi içinde kapitalizm ile doğrudan doğruya hiçbir ilgisi yoktur. Sınırsız kazanma açlığı, hiçbir biçimde, kapitalizm ile aynı şey değildir; ne de onun ruhu ile aynıdır. Kapitalizm, olsa olsa bu us dışı güdünün dizginlenmesi ile özdeş olabilir. Kapitalizm kazanma uğraşısı ile özdeştir yine de; sürekli, ussal, kapitalist işletmenin peşinde; hep yenilenen kazancın peşinde; "verimlilik" peşindedir. Böyle olmak zorundadır. Bütün bir ekonomik sistemin kapitalist düzeni içinde verimliliğe ulaşma olanağı taşımayan bir işletme batmaya mahkumdur. Weber'e göre kapitalist bir ekonomik eylemi şu şekilde anlayabiliriz; değiş tokuş fırsatlarının kullanımından kazanç bekleme üzerine kurulu, yani (biçimsel) barışçıl kazanç fırsatları üzerine kurulu bir eylem. Kapitalizm ve kapitalist girişimler, sermaye hesabının ussallaştırılması ile de olsa, dünyanın

belirli kültürler geliştirmiş bütün ülkelerinde, ekonomik belgelerin bize verdiği bilgiler ölçüsünde, var olmuştur denebilir. Fakat Batı bu konuda önemli bir ölçüye sahip olmuştur ve bu temele dayalı olarak kapitalizmin geliştirdiği türler, biçimler ve eğilimler, başka hiçbir yerde yoktur. Batı, Yeniçağda dünyanın hiçbir yerinde gelişmemiş olan tamamen farklı bir tür kapitalizmi tanıdı: Biçimsel özgür emeğin ussal kapitalist işletme olarak örgütlenişi. Weber'e göre iki önemli gelişim ögesi olmadan kapitalist işletme olanaklı olamazdı. Bugün ki ekonomik yaşamı tamamıyla yöneten ev ile işin birbirinden ayrılması ögesi ve bununla yakından ilişkili olan ussal defter tutma ve bizim iş malvarlığını kişisel malvarlığından hukuksal olarak ayırmamız. (Weber,1999;16...21). Eski ekonomik düzen şöyle sorardı: Bu toprak parçası ve üzerinde, mümkün olan en yüksek sayıda kişiyle nasıl iş ve geçim sağlayabiliriz? Kapitalizm ise şunu soruyor: Elimdeki bu topraktan, mümkün olan en az adamla, Pazar için en fazla ürünü nasıl alabilirim? (Weber,1998;442).

Weber'e göre Batı kapitalizminin evriminde nüfus artışını önemli bir etken saymak çok yaygın bir hatadır. Batıda nüfus büyümesi 18. yy'dan 19. yy'ın sonuna kadar en hızlı ilerlemesini gerçekleştirdi. Ancak aynı dönemde Çin en azından eşit derecede nüfus büyümesi ile karşılaştı. Ancak kapitalizm Çin'de ortaya çıkmamıştır. Sombar'ın iddia ettiği gibi, kıymetli madenlerin içeriye akışı kapitalizmin oluşmasında birinci neden olarak görülebilir. Ancak Amerika'nın keşfinden sonra, bu kıtanın altın ve gümüşü öncelikle İspanya'ya aktı. Fakat ülkede kapitalist gelişme maden ithalinin aksi yönünde seyretti. Dolayısıyla, Batı Kapitalizmini ne nüfus büyümesi ne de kıymetli maden ithali doğurdu. Kapitalizmin gelişmesinde ilk ön şart coğrafi idi. Batıda bir iç deniz olarak Akdeniz'in konumu ve nehirler aracılığıyla kurulan sayısız bağlantılar uluslar arası ticaretin gelişmesini kolaylaştırıyordu. Ancak bu faktör abartılmamalıdır. Son tahlilde kapitalizmi doğuran faktör, rasyonel

muhasbesi, rasyonel teknolojisi ve rasyonel hukuku ile rasyonel sürekli işletmedir; fakat bu sayılan özellikler tek başlarına yeterli değildir. Gerekli tamamlayıcı faktörler rasyonel bir ruh, hayatın genel idaresinin rasyonalizasyonu ve rasyonalist bir iktisadi ahlak idi. (Weber,1993;47...49).

Weber'e göre kapitalizmin ortaya çıkışında ve gelişmesinde protestan ahlakının önemli bir rolü vardır. Weber'e göre mezhepler bakımından karışık bir bileşimi olan bir ülkenin mesleki istatistiklerine göz atıldığında, çarpıcı bir sıklıkla sermaye sahipleri ve işverenler, hatta işçi sınıfının eğitim görmüş yüksek tabakası, özellikle çağdaş iş kollarında yüksek düzeyde teknik ya da ticari eğitim görmüş personel, protestan özellikleri taşır. Weber'e göre reform ile birlikte Luther'ın İncil çevirisinde "meslek" terimini ilk kez bugünkü kullandığımız anlamı ile kullanmıştır. Sözcüğün anlamı gibi düşünce de yenidir ve reformun bir ürünüdür. Bu düşünce, Dünyevi mesleklerde ödevin yerine getirilmesinin ahlaki eylemin içerdiği en yüksek farz olmasıdır. Böylece "meslek" kavramı bütün protestan mezheplerinin o temel doğmasını dile getirir. Oysa bu ayırım Katoliklerde görülmez. Katolik mezhebinde Tanrı tarafından kabul edilen bir yaşam biçiminin tek amacı olarak da dünyevi ahlakın bir manastır asketizmine geçişini değil, dünyadaki konumunu oluşturan dünyevi ödevin yerine getirilmesini bilir. Luther'e göre Katolik düşüncesinde yer alan keşişçe yaşam biçimi Tanrı katında da haklılık değerine sahip değildir. Bencil, dünyevi ödevlerden kendini sıyıran bir sevgisizliğin de ürünüdür. Katolik düşüncesinde, dünyayı köklü bir biçimde yadsıma ögesi, çağdaş meslek düşüncesinin kendisiyle doğrudan doğruya olan her bağlantısını dışarıda bırakır. Dünyevi meslek yaşamına karşı ya kayıtsızlardı ya da en azından özünde geleneksel bir tutum vardır. (Weber,1999;67...71).

Dünyevi asketik protestanlık mülk sahibi olmanın verdiği doğal zevke var gücüyle karşı çıkmış, tüketimi, özellikle lüks tüketimini sınırlamıştır. Buna karşılık, mal kazancını, psikolojik olarak geleneksel ahlakın yasaklarından kurtarmış, kazanç uğraşısının zincirlerini koparıp bunu yalnız yasal hale getirmekle kalmamış, ayrıca dorudan doğruya Tanrının isteği olarak görmüştür. Mülkün us dışı kullanımına karşı çıkmış ve yararlı kullanımı onaylamıştır. Zengin olmak için zenginliği elde etmeye karşı çıkmıştır. “İyi iş” anlayışının ahlaki değerlendirmesi zenginlik peşinde koşmanın kötü olduğunu savunurken, mesleki uğraşının ürünü olarak zenginliğe ulaşmayı Tanrının kutsaması olarak görmekle kalmayıp, ayrıca daha da önemlisi, durup dinlenmeden sürekli, sistematik dünyevi meslek öğretisinin dini değerlendirilmesinin asketizme ulaştıracak en yüksek araç ve aynı zamanda insanın yeniden doğmasının ve gerçek inancının en emin ve açık ispatı olması, bizim burada kapitalizmin “ruhu” olarak adlandırdığımız yaşam biçiminin yayılmasının en büyük manivelası olmuştur. Ve tüketimin sınırlandırılması ile kazanç peşinde koşmanın serbest bırakılmasını birlikte ele aldığımız da ortaya çıkacak pratik sonuç çok açıktır: asketizmin tasarrufu zorlaması ile biriken sermaye. (Weber,1999;147-148)

C.Hill’e göre protestan ayaklanma, toplumu eski şekliyle bir arada tutan katı ideolojik çerçeveyi yıktı. Kapitalizmin zaten varolduğu yerlerde, daha serbest bir alan buldu. Fakat insanlar Protestan olduklarından dolayı kapitalist olmadılar, kapitalist olduklarından dolayı Protestan oldular. Kapitalistleşmeye başlamış bir toplumda da yeni değerlerin zafer kazanmasını kolaylaştırdılar. Tutumlu olmak, çok çalışmak ve birikim üzerine Protestan vurgunun hiçbir içsel teolojik nedeni yoktur, fakat bu vurgu kapitalist endüstrinin gelişmekte olduğu bir toplumda kalp dininin doğal bir sonucuydu. Eğer denebilirse, bir rasyonelleştirmeydi; bu vurgu yine de doğal olarak Protestan teolojiden ortaya çıkmıştır. (Hill,1998;41-42).

Baechler'e göre Weber'in en ünlü eseri olan, Protestan Ahlakı ve kapitalizmin Ruhu adlı kitap hiçbir açıdan, kapitalizmin oluşumunun Protestanlıktan hareketle açıklanması girişimi değildir. Weber Protestan ahlakının moral hayatın bir cins aklileştirme çabası olduğunu göstermeye çalışmıştır. Diğer yandan da kapitalizm ona göre, ekonomik faaliyetlerin aklileştirilmesiyle belirlenmektedir. Bunun sonucu olarak varlığı ve kanıtladığı nokta; Protestanlığın kapitalizmin yayılmasına katkıda bulunan akımlardan biri olduğu ve batı kapitalizminin bazı görüntülerinin oluşmasına etki ettiğidir. Kısacası, Protestanlık olmasaydı kapitalizm gene kalacaktı, fakat bu farklı bir kapitalizm olacaktı. (Baechler,1994;50). Weber'e yapılan bütün eleştiriler bu şekilde değildir. Eleştirilerin çoğu Weber'in protestanlığın etkisini gereğinden fazla abarttığı yönündedir.

1.3.2.2.4.Marxsist Kuram

Rostow'a göre Marxсист düşünce yedi önerme halinde özetlenebilir. (Rostow,1970;124...126).

1. Cemiyetlerin siyasi, içtimai ve kültürel hususiyetleri iktisadi durumlarının bir fonksiyonudur. İnsanların siyasi, içtimai ve kültürel davranışları da onların ekonomik ahlaklarının bir fonksiyonudur. Marx'ın geri kalan bütün düşünceleri hep bu önermeden çıkar.
2. Tarih, sınıf kavgaları halinde ilerler ve bu sınıf kavgalarında insanlar hep iktisadi menfaatlerini elde etmeye çalışırlar.
3. Feodal cemiyetler yıkılır, çünkü onlar kendi bünyeleri içinde bir orta sınıfın gelişmesine imkan vermektedir; orta sınıfın iktisadi menfaatleri ise ticaretin ve modern imalatın yayılmasına dayanır. Bu orta sınıf geleneksel cemiyetle başarılı bir şekilde mücadele eder ve yeni bir siyasi, içtimai ve kültürel üst yapı empoze

eder. Bu üst yapı yeni modern üretim vasıtalarını elde tutanların menfaat sağlamasına müsaittir.

4. Kapitalist sanayi cemiyetlerinde kendilerini yıkacak şartları yaratmaktadırlar, çünkü onların mahiyetleri şu iki hususiyeti gösterir: Birincisi, sadece yaşayacak kadar ücret verdikleri bir kalitesiz iş gücü (İşçi Sınıfı) yaratmışlardır. İkincisi, kapitalizmin kar gayesi sınai kapasitenin gittikçe genişlemesine yol açmıştır, dış pazarlar için milletler arasında şiddetli mücadele çıkmıştır. Zira işçi sınıfının satın alma gücü potansiyel üretim için gerekli talebi yaratacak kuvvette değildir.
5. Kapitalizmin bu iç tezaadını –bir taraftan işçinin reel gelirini mümkün olduğu kadar aşağıda tutmak, diğer taraftan gelişen kapasite için pazar bulma zarureti vardır- cemiyetin kendi kendine yenmesi için şöyle bir mekanizma vardır: Gittikçe kendi gücünün şuuruna varan ve kudretinden emin olan protestan sınıfı, şiddeti gittikçe artan işsizlik krizlerinde, nihayet üretim vasıtalarını zaptetmeye kalkar. Bu iş çok kolay oldu, çünkü kapitalizmin en olgun çağında piyasa rekabetleri son haddini bulduğu için, tekeller kurulur, böylece mülkiyetin devlete geçmesi için bir zemin yaratılmış olur.
6. Altıncı önermeye göre, -Lenin'in geliştirdiği bir görüş-kapitalizmin çöküş mekanizması sadece şiddetli işsizlik krizlerinin ard arda gelişinden ibaret değildir. Üretim kapasitesine nispetle pazarların kifayetsizliği yüzünden ticaret ve sermaye piyasaları üzerindeki rekabet sadece tekellere değil, aynı zamanda kapitalist alemin milli tekelleri arasında dünya çapında sömürge savaşlarına da yol açacaktır. İşçi sınıfı böylece bir taraftan kronik işsizliklerin hüküm sürdüğü, bir taraftan da işsizliği ve gittikçe kuvvetlenen, içindeki komünistler tarafından eğitilen ve sevk edilen şuurlu bir proleteryanın saldırganlıklarını önlemek için

emperyalist harplere girişmek yüzünden bozulmuş olan bir cemiyette iktidarı ele alır.

7. İktidar bir defa sanayi işçileri hesabına çalışan sosyalist devlet tarafından ele geçirilince – proleterya diktatörlüğü denilen safha- kriz olmaksızın üretim süratle artar; reel gelir ve hakiki komünizmin kurulmasına imkan verecek bir noktaya kadar artar. Çünkü sosyalizm, kapitalizmin içindeki tezatları ortadan kaldırmaktadır. Marx bu vetirenin sonucunu aynen şu şekilde görüyor: “Komünist Cemiyet son merhalesine ulaşınca, fertlerin iş bölümü rejimindeki köle hayatlarına son verilince ve dolayısıyla zihni çalışma ile bedeni çalışma arasındaki antitez kalkınca, çalışma, hayatın iptidai ihtiyaçlarını karşılamaya yarayan bir vasıta olmaktan çıkınca, üretim kaynakları ferdin topyekün inkişaf ritmine uygun olarak artınca ve ortak zenginliğin çeşmeleri daha gür akınca, ancak o zaman burjuva hukukunun dar ufukları tamamen arkada bırakılmış olacak ve cemiyetin bandırasına şunlar yazılacak: Herkese kabiliyetlerine göre, herkesin ihtiyacına göre.”

Marx 1850 yıllarında en gelişmiş kapitalist ülkelerdeki toplum durumundan hareket ederek o zamanlar göze çarpan gelişme çizgilerini geleceğe doğru uzatarak bir kehanete varmak istemiştir. Marx, büyük işletmenin küçük işletmeye, makine ile üretimin küçük sanatların üretim tarzına üstünlüğünü açıkça görmüştür. Marx, bundan, işletmeler arasındaki rekabet kavgasının böylece sürüp gideceği ve işin sonunda gittikçe artan bir ölçüde büyük işletmelerin zaferi, küçük ve orta işletmelerin yenilmesine yol açacağı sonucunu çıkardı. Marx buna “Sermayenin bir elde toplamına temayülü” diyordu. Ona göre sayıları gittikçe azalan kapitalistler, karşılarında artan bir işçi kalabalığı bulacaktı. Marx’a göre kapitalist ekonomik sistemi o şekilde kurulmuştu ki, gün geçtikçe toplum, ister istemez daha açık bir

şekilde iki ana sınıfa ayrılacaktı. Bunlardan biri endüstri sistemi için en önemli üretim araçlarına sahip olanlar (yani müteşebbisler) sınıfı, öbürü bu araçlardan yoksun olup, bütün geçimi yaptığı işten ibaret olan işçi sınıfı. Endüstri sistemi geliştikçe bu ikilik daha çok ortaya çıkar. Bu iki sınıf arasında bir üçüncüsünün olmasına imkan yoktur. Bu iki sınıf arasındaki zıtlık büyüyerek şiddetlenecektir ve bu iki sınıfın sosyal menfaatleri birbirine taban tabana zıt olduğu için aralarında bir sınıf çatışmasının çıkmaması mümkün değildir. Marx bu anlaşmazlığın devrim yoluyla, yani müteşebbislerin elinden üretim araçlarının alınarak devletleştirilmesiyle çözüleceğine inanmaktadır. (Freyer,1954;27...29).

Marx'ın iktisadi öğretisinin temel noktası, kapitalist sistemin emeğin sömürülmesine dayandığıdır. Marx'a göre kapitalist toplumda işçi tıpkı, feodal toplumdaki serf gibi sömürülüyordu. Bunu da artık değer teorisiyle ispatlamaya çalışmaktadır. Bu teoriye göre malların değeri onları üretmek için gerekli emek toplamına eşittir. Kapitalist sistem satış için mal, yani meta üretimi üzerine kuruludur. Bir metanın değeri üretimi için toplumsal olarak gerekli emek süresi tarafından belirlenir. İşçi üretim araçlarına sahip değildir. Yaşamak için sahip olduğu tek metayı, iş-gücünün değeri başka metaların değerinde olduğu gibi, yeniden üretilmesi için gerekli toplamdır. Bu durumda, onu hayatta tutmak için gerekli toplamdır. Dolayısıyla işçiye verilen ücret sadece hayatını sürdürmesi için gerekli olana eşittir. İşçinin ücret olarak aldığıyla ürettiği metanın değeri arasındaki fark artık değerdir. Artık değer işverene –üretim araçlarının sahibine gider. (Huberman,1995;246-247).

Marx'a göre kapitalist sistem, parasal bir sermaye tarafından özgür emeğin satın alınarak ona ücret olarak verdiğinden daha fazla değer ürettirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Demek ki sistemin özgür yanı, varolabilmek, yaşamaya devam

edebilmek ve çoğalabilmek için, üreticiyle üretim araçları arasındaki (toprak, iş araçları) kopuştan sonra, kapitalistlerin eline düşen ücretli emek olgusu olmaktadır. Bu sürecin ikinci aşaması; işçinin emek gücünü satabilecek hale gelmesidir. Serflik bağlarının ve lonca hiyerarşisinin çözülmesi onu bu duruma getirmektedir. Bu çözümler onu özgür kılmakta ama aynı zamanda da onu bütün dayanışmaya dayalı güvencelerden mahrum etmektedir. İşçi yalnızca emeğini satma özgürlüğüne sahip değildir, aynı zamanda bundan başka bir olanağı da yoktur. Üçüncü aşama; kapitalist müteşebbis. Lonca ustalarınca ve feodal senyörlerin karşı koymalarına rağmen o da kendine bir yer sağlamak durumundadır. Fiili olarak, amaçlarına ulaşabilmek için dolaylı yolları benimsemek ve kendi yönünde yol açan bütün detaylardan karını artırma doğrultusunda yararlanmak zorundadır. (Baechler,1994;38).

Marx kapitalist sistemin ilk adımlarını incelemekten vazgeçtikten sonra bütün dikkatini manifaktür'un daha sonra da büyük endüstrinin ortaya çıkışına yöneltmiştir. İlk etapta kırsal nüfusun mülksüzleştirilmesi ve kapitalist çiftçinin ortaya çıkışının açıklanması sorununu ele almıştır. Bu olgu, şiddet, zorluluk, kanlı düzenlemeler ve devletin mülk sahipleri lehine müdahalesine dayanmaktadır. Marx'a göre önceden tüketim için üretim yapılırken şimdi Pazar için üretime geçilmiş ve artık köylünün ürettiği ürünler manifaktürlerde üretilmekteydi. Böylece köylülerin mülksüzleştirilmeleri onların ücretli işçiler haline getirilmeleri kırlardaki ev endüstrilerinin yok olmalarına ve tarımın her türden manüfaktürden kopmasına yol açmıştır. Aslında bu kopma büyük endüstrinin ortaya çıkışıyla tamamlanmıştır. Marx endüstriyel sermayenin oluşumu konusunda da, başlangıçta bir tefeci sermaye bir de ticari sermayenin olduğundan bahsediyor. Bu sermayeler daha sonra endüstriyel sermaye haline gelmektedirler. Amerika'nın keşfi, buradan getirilen değerli

madenler, bu Kıta'nın yerleşime açılması, köle ticareti, daha sonra da ticari çıkarlardan kaynaklanan savaşlar sermaye birikiminin ikinci kaynağı olmuşlardır. Marx bunların dışında devletin gücünün de farkına varmış ancak bu sadece bir farkına varışla kalmış ve onu geliştirememiştir. Bununda temel nedeni, bütünsel bir felsefe olan ve her şeyi ekonomik temele dayandıran marksist sistem, insan faaliyetlerinin çeşitli boyutlarının, özellikle siyasi boyuttan özerk olduğunun düşünülmesini yasaklamasıdır. (Baechler,1994;40...43).

Marx'ın kuramı pek çok açıdan eleştiriye açık bir kuramdır. Her şeyden önce Marx her uygarlığın ekonomisi, hukuku, politikası, dini birbirine bağımlıdır diyor. Ancak Marx'a göre bu güçlerin en önemlisi ekonomidir, temel etmen odur. Kemerini ayakta tutan kenet taşı üretici olarak insanlar arasında yer alan ilişkilerdir. İnsanların nasıl yaşadığını insanların geçimlerini sağlama yolu belirler. (Huberman,1995;251). Oysaki insan sadece iktisadi menfaat değil, iktidar, boş zaman, macera, devamlı tecrübe ve emniyet de arar. Kendi ailesiyle, yaşadığı bölgenin ve milli kültürün değerleriyle uğraşır ve dostlarıyla bir arada bulunmaktan hoşlanır. İnsan davranışı bir kar artırma faaliyeti değildir. (Rostow,1970;127). İnsan aynı zamanda sosyal bir varlıktır da ve davranışlarını sadece iktisadi menfaatleri çerçevesinde yönlendirmez. Dini inançları, toplumsal değerleri iktisadi çıkarlarının önüne geçip davranışlarını yönlendirebilir. Bu açıdan Marx'ın felsefesinin bu yönü önemli yanlışlıklarla doludur. Ayrıca Marx insanlık tarihi bir sınıf çatışmasına indirgemekle de büyük bir hata yapmıştır. İnsanlık tarihinde sınıf çatışmalarının olduğu doğrudur, ancak uzlaşmanın çatışmadan her zaman fazla olduğu gerçeğini görememiştir. Zaten bu uzlaşma sayesinde Marx'ın belirttiği proleterya devrimi olmamış ve sınıflar arasındaki çatışma yerini uzlaşmaya ve kapitalizm ise refah topluma bırakmıştır.

1.3.2.2.5.Dahrendorf'un Sanayileşme Kuramı

Dahrendorf'un kuramı Marx'ın eleştirisel bir tartışmasıdır. Dahrendorf kuramında “endüstriyel toplum” kavramını kullanmaktadır. Bu kuramın batı toplumlarının anlaşılması için kapsamlı bir terim olduğunu söyler. Dahrendorf “endüstriyel üretim tarihte günübirlik misafir değildir, belki şu veya bu biçimde sonsuza dek bizimle kalacaktır” der. Onun kullandığı manada “sanayileşme” bizi malların fabrikalardan veya benzeri yerlerde makine aracılığıyla üretilmesine götürmektedir. Sanayi toplumu ise endüstrileşmenin egemen bir ekonomik bir kurumlaşma biçimi olduğu bir toplumdur. (Giddens,1998:40).

Dahrendorf sanayileşmenin çağdaş toplumların kalkınmasında etkili belli başlı bir olgu olduğunu söyler ve kapitalizmin sanayi toplumunun kurumlaşmasında kullanılan modellerden yalnızca biri olduğunu ve bunun da 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında Batı Avrupa toplumlarına özgü geçici bir model oluşturduğunu belirtiyor. Ona göre kapitalist toplum hem üretim araçlarının sahibinin ve bu işletmelerin yöneticisinin aynı kişi olduğu bir toplumdur. Bu ise kısa süreli bir durumdur. Marx sermayenin özel kişilerde toplanmasının kapitalizmin en belirgin özelliği olduğunu söylemiştir. Ama Dahrendorf'a göre burada yanılmıştır. Kapitalizmin geçici olduğu görülmüştür. Kapitalist toplum aslında sanayi toplumunun gelişmesinde yalnızca bir aşama olmasından ötürü, sanayi toplumunun bir alt türüdür ancak. (Giddens,1998:40-41).

Bu konuda Marx'ın ve Dahrendorf'un anlaştığını görüyoruz. İkisi de kapitalizmin bir başka toplum tarafından alaşağı edilecek bir toplum türü olduğu belirmişlerdir. Ancak bu süreci yorumlama biçimleri farklıdır.

Dahrendorf 19.yy'dan bu yana sanayi toplumlarında meydana gelen değişimleri ele alarak Marx'ın kuramını reddetmiştir. Dahrendorf'a göre bu

değişmelerin en önemlileri: (1)sermayenin ayrışması, (2) emeğin parçalanması, (3) yeni orta sınıfın ortaya çıkışıdır. Marx kapitalizm üzerine yazdığı sıralarda üretim araçlarının mülkiyeti ve kontrolleri aynı bireylerin elindeydi. Sanayici veya burjuvazi kapitalist işletmenin sahibi ve yöneticisi konumundaydı. Proleterya ise, yaşamak için bu sisteme bağımlı konumdaydı. Dahrendorf'a göre Marx 20.yüzyılda üretim araçlarının mülkiyetinin ve kontrolünün birbirinden ayrılacağını öngöremedi. Birçok hissedarın hiçbirinin tek başına kontrol edemediği büyük şirketlerin ortaya çıkışı, Dahrendorf'un sermayenin ayrışması dediği sürece iyi bir örnektir. Bu sayede Marx'ın belirttiği burjuvazinin belirlenmesi zorlaşmaktadır. Yalnızca sermaye değil emeğinde parçalanması söz konusudur. Proleterya artık homojen bir grup değildir. 19.yy'ın sonlarından itibaren işçi sınıfı katmanlaşmaya uğramış, kalifiye işçilerin tepede ve kalifiye olmayanların altta yer aldığı bir hiyerarşi oluşmuştur. Gerek sermayenin gerek emeğin ayrışması ve dolayısıyla da orta sınıfın genişlemesi Marx tarafından öngörülmemiştir. Bu Marx'ın sınıfsal bir devriminin gerçekleşmesi öngörüsünü başarısızlığa götürmede etkili olmuştur. Dahrendorf'a göre Marxsist bir devrimin olmamasının en kuramsal nedeni, çatışmaların kurumlaşma aracılığıyla düzenlenmesidir. Bu düzenlenme ya da kurumlaşma, toplumsal hareketliliği kolaylaştıran ve işçi-işveren ilişkilerini düzenleyen sendikaların ortaya çıkışı ile görülmektedir.(Dahrendorf,1993:116...118).

1.3.3.Sanayileşmenin Sonuçları :

Kapitalizm,sonuçları itibariyle dünya tarihinde en büyük ve en köklü değişimleri yaratan sistemdir. Ekonomik alandaki temel değişiklikleri ifade eden sanayileşme, sonuçları açısından ekonomik hayatın yanında diğer bütün sosyal kurumları neredeyse kökünden değiştiren bir dizi etki yapmıştır. Bu anlamda sanayileşme meydana geldiği ve etkilediği coğrafyalar için, bugüne kadar meydana

gelmiş ve bütün toplumu en küçük biriminden en büyük kurumuna kadar kökünden etkilemiş ve değiştirmiştir.

Karmaşık bir etkileşim sistemi ile, ilim anlayışında değişme, zihniyette değişme, teknik buluşlar ve geniş boyutlu teknolojiye dayalı üretim meydana gelmiştir. Sanayileşmenin toplumsal sonuçları söz konusu olunca mutlak fabrika sisteminin kuruluşu, işçi yığınlarının oluşması, sanayi kentlerinin ortaya çıkması, geniş nüfus hareketi akla gelmektedir. (Atalay,1983;22).

Sanayileşme, binlerce yıl süren tarımsal toplumlara özgü ilişkileri 14. yüzyıllardan itibaren tepeden tırnağa değiştirilecektir. Binlerce yıl süren tarıma dayalı insan –insan ve insan- doğa ilişkilerinin tepeden tırnağa değişmesi anlamına geliyordu. Doğayı dönüştürmede kullanılan teknolojinin, yani üretim güçlerinde gözlemlenen büyük değişim sosyal yapının diğer kurumlarını da etkiliyordu. Tarımda da aynı şekilde yeni gelişmeler kaydedilmiş ve bir bütün olarak toplumda üretkenlikte büyük artışlar yaşanmıştır. Eski tip mülkiyet ilişkilerinin yerine yeni tip bir mülkiyet doğmuştur. Yeni mülkiyet ilişkileri esas olarak kentsel alanlarda gerçekleşmiştir. (Ercan,1998;94...96).

Sanayileşme sonucunda endüstrinin mevcut yapısı değişmiştir. Yeni üretim metotları üretimde yer almakta, yeni mallar tüketilmekte, yeni organizasyon şekilleri ortaya çıkmakta, yeni hammaddeler elde olunmakta, alış-veriş için yeni yollar, ulaştırma sistemleri ve yeni pazarlar kurulmaktadır. Endüstriyel üretimdeki bu periyodik değişmeler, iş hayatına özel karakterini veren bir nitelik taşımaktadır, konjüktürün iniş devresine rastlayan bölümleri varsa da genel olarak refah hüküm sürebilmektedir. (Schumpeter,1966;100).

İlk devrede sanayileşmenin en önemli sonuçlarından biri toplumdaki sosyal hareketliliği artmasıdır. Bu hareketlilik ayrıca sanayileşmeyi hızlandırmıştır. Nüfus

hareketleri ve kentleşme diğer bütün sosyal kurumları da etkilemiştir. (Atalay,1983;28). Dünya nüfus sanayileşmenin ilk dönemlerinde daha önce görülmemiş bir patlama meydana gelmiştir. En büyük artış, ekonomik bakımdan en gelişmiş bölgelerde meydana gelmiştir. Ekonomik devrimin dışsal bir nedeni olmaktan çok bir sonucu olarak görmemiz gerekse de, nüfusta ortaya çıkan bu artışın sanayiye büyük ölçüde uyarması doğaldır; çünkü o olmadan, böyle hızlı bir nüfus artışı, ancak sınırlı bir süre devam edebilirdi. Nüfusun büyümesi, daha fazla emek, hepsinden önce de daha fazla genç emek ve daha fazla üretici demektir. (Hobsbawm,1998a;185-186). Sanayileşme nüfus artışına sebep olduğu gibi sadece nüfus artışının sanayi için gerekli emeği karşılamayacağı açıktır. Sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan başka bir olguda göç'tür. Kırsal alandan sanayi kentlerine olan göç sermayenin istediği emeği sağlamaktadır. Sanayi merkezleri olan kentlere akan insan yığınları bir yandan fabrikalar için gerekli olan göç'ü sağlarken bir yandan da şehirlerin büyüüp gelişmelerini sağlıyordu.

Sanayileşmenin sonuçlarına genel başlıklar halinde bakacak olursak; üretimde tezgahattan fabrikaya geçiş, kitle üretimi, mülkiyet ve yönetim fonksiyonlarının farklılaşması, nüfusun şehirliği niteliği, tarım dışı faal nüfusun ve verimliliğin artışı, kitle eğitime geçiş, toplumun eğitim yoluyla kazanılan statüye kavuşması, sosyal tabakalaşmanın “eğitim-meslek-statü” sürecine göre şekillenmesini, sanayi sektörünün geniş istihdam imkanları yaratması, ortak iş bölümü ve ihtisaslaşmayı ve endüstri ilişkilerini ortaya çıkarmıştır. Sanayileşme sonucunda sanayi toplumları, dünyanın birçok yöresinde ürettikleri mal ve hizmetlere geniş pazarlar bularak dış ticaret fazlasına sahip olmuşlardır. Sanayi toplumu artan milli gelir, sosyal refah ve güvenlik, sanayi sektöründeki nitelik ve nicelik farklılaşması ve birçok alanda sosyal ve ekonomik gelişmişlik göstergelerine göre büyük başarılar sağlamıştır.

Ancak, bunların yanı sıra, çevre sorunları, çalışma hayatında ve toplumda yabancılaşma, fert ve gruplar arasında sosyal hastalıklar (içe kapanma, alkol ve uyuşturucu bağımlılığı. Anomi, yüksek intihar ve boşanma oranları, çeşitli sapma davranışlar, yalnızlaşma, sosyolojik anlamada cemaatleşme ve dayanışma eksikliği) ile insanlardaki aşınma gibi olumsuz sonuçlarda vermiştir. (Erkal,1998,49).

Sanayi inkılabı, üretim ilişkilerini de kökünden etkilemiştir. Geleneksel toplumlardaki lonca düzeni değişmiş yerini fabrika düzeni almıştır. Üretimin fabrikalarda yapılması insan emeğinin yerini makine emeğinin alması ve üretimin pazar için ve çok miktarda yapılmasını ve maliyetinin düşmesine neden olmuştur. Bu durumda tüketimi artıran önemli bir etkidir. İş bölümünün önemi de giderek artmış ve eski sınıf yapıları da değişmiş mesleki iş bölümüne ve kişisel başarıya dayalı tabakalaşma sistemi ağırlık kazanmıştır. Orta sınıfın önemi gittikçe artmış ve toplumların gelişmişlik düzeyleri orta sınıf mensuplarının çokluğu ile ölçülür olmuştur. Sanayileşme sosyal değişmeyi hızlandırmış demokratik ve hür düşüncenin topluma yerleşmesini sağlamıştır. Kısacası sanayileşme geliştiği ülkelerin sosyal yapısını kökünden sarsmış ve değiştirmiştir.

1.4. SOSYAL SINIF

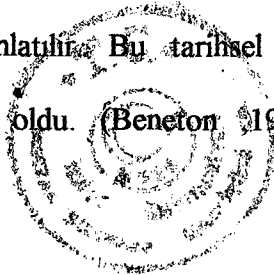
Henüz ittifak edilmiş bir tanımı yapılmamış olan sosyal sınıf kavramı, sosyologların toplumsal ilişkileri tanımlamakta kullandıkları kavramlar arasında en belirsiz olanıdır. (Scase,2000:9). “Sınıf” sözcüğü (classe) Fransızca’ya 14. İngilizce’ye 16. yüzyılda girdi. Her ikisi de Latince “classis” sözcüğünden gelir, “classis” sözcüğü ise yurttaşları, sahip oldukları servete göre ayıran çeşitli kategorileri belirtir. Zamanla sözcük toplumsal farklılıkları belirtmekte kullanılmaya başladı. Hem kişileri, hem de şeyleri sıralamada-düzenlemede kullanılıyordu. Toplumsal gerçekliğe uygulandığında ise, aynı anlam öbekleri içinde diğerlerinden

pek farkı yoktu, hatta daha önemsizdi ve toplumsal örgütlenme ya da hiyerarşi konusunda özgün bir anlam taşımıyordu. Fakat 18. ve 19. yüzyılda “Sınıf” sözcüğü az ya da çok açık bir şekilde, bir anlamda kendi özerkliğini kazanırken, önceki terimlerden başka şeyleri ifade etmeye başladı, toplumsal ayırım ve ilişkileri farklı düşünmenin bir anlatım şekli oldu.(Beneton,1991:11).

Özellikle Avrupa’da Endüstri Devriminden sonra sosyoloji literatüründe geniş bir yer tutmaya başlayan “sosyal sınıf” kavramı zamanla kazandığı aktüel öneme paralel olarak sosyal bilim uğraşlarının ağırlık merkezi haline geldi. Bununla birlikte, sınıf terimi gerek çağdaş politik ve sosyal sistemlerde gerekse günlük dilde sık sık kullanıldığı halde açık seçik olmaktan uzak bir terimdir.(Sencer,1964-1966:124). Sınıf teriminin kullanımında terminolojik belirsizlik ve kavramsal şaşkınlığın bir kaynağı, bu terimin çoğu zaman hem ekonomik “kategoriye” hem de netleştirilebilir bir sosyal gruplar kümesine işaret etmek için kullanılmış olmasıdır. (Giddens ,1999:133).

Toplumun iktisadi ölçütlere göre bölündüğünü ve “sınıf” terimleriyle ifade edildiği bir kuramı ilk ortaya koyanlar Quesnay ve onu izleyen Fizyokrat Okulun üyeleri idi. Quesnay “Ekonomik Gösterge” adlı eserinde toplumu üç sınıfa ayırır: Üretici sınıf , mülk sahipleri sınıfı ve yararsız sınıf . Quesnay’a göre sınıf gelir düzeyine, çalışma koşullarına göre değil, ama zenginliklerin üretimi süreci içindeki yeriyle daha soyut bir şekilde tanımlanır. Fizyokratlara göre zenginliğin kaynağı ise sadece ve sadece topraktır. Bu anlamda, sınıf terimi sadece ekonomik alana özgü bir kullanım sunmaktadır.

Kavramın ikinci önemli aşaması 19.yüzyıl liberal tarihçilerine aittir. Dönemin koşullarına uygun olarak Fransız tarihi sınıflar mücadelesinin tarihiymiş gibi anlatılır. Bu tarihsel incelemeler, Marksist sınıf kavramının oluşmasına yardımcı oldu. (Beneton ,1991:17-18). Sınıf kavramına

sosyolojik bir anlam ve içerik Marx'la girmiştir. Sınıf terimi bu şekilde Marx'ın damgasını yemiştir. (Doğan,1998:166). Ancak bazı yazarların belirttiği gibi sınıf konusu ile bilimsel bir görüş içinde uğraşan yazarın Marx olduğunu, bu nedenle sosyal sınıfların incelenmesinin babası olarak Marx'ın gösterilmesinin hata olmayacağını belirtmişlerdir. Ancak bu konuda Marx'tan önce gelen yazarlar vardır. A.Smith, Ricardo sosyal sınıf kavramından bir millet içindeki servet kaynaklarını ve milli geliri bölüşen büyük grupları anlamakta idiler. Tocqueville, Guizot ise sosyal sınıflar teorisini aristokrasi ile orta sınıf arasındaki çatışmaya bağlamışlardı. (Dönmezer,1994:300).

Toplum üyelerinin çeşitli mevkileri işgal ettikleri ve bu mevkilerin prestij, gelir ve kudret bakımından bir eşitsizlik hiyerarşisi içinde oldukları bir gerçektir. Bu manada kişi, toplum içinde bir sosyal sınıfın üyesidir. Her kişi, doğumdan itibaren belirli bir sosyal sınıfın mensubudur. Böylece sosyal sınıflar, toplum içinde, kendilerini talih, şans ve âkıbet bakımından aynı durumda bulunan kişilerin bütününden meydana gelirler. Sınıf, insanın bütün hayat biçimlerini, tarzlarını etkisi altında bulunduran sosyal olgudur. (Dönmezer,1994:299).

Sosyal sınıflar modern sanayi cemiyetlerine has gruplar mıdır, yoksa bilinen bütün cemiyetlerde de mevcut olmuş mudur? Marksistler tarihin kaydettiği bütün cemiyetlerde sosyal sınıfların bulunduğunu söylüyorlar. Schumpeter de öyle düşünüyor. Diğer sosyologlar, mesela Gurvitch , sosyal sınıfların sadece çağdaş cemiyetlerde, yani iktisadi faaliyetlerin hakim olduğu ve sanayileşmenin bütün varlık şartlarını gitgide daha çok değiştirmekte bulunduğu cemiyetlerde ortaya çıktığı kanaatindedirler. (Aron ,1992:69...70). Sosyal sınıf kavramının önemli olmasının başlıca sebebi, sınıfın endüstriyel kapitalist bir toplumun işleyiş ve gelişme şekilleri üzerinde çok büyük etkisi olduğunun düşünülmesidir. Sınıf'ın modern sözcük anlamı

da endüstri devrimini takiben toplumun tamamıyla yeniden örgütlenmesiyle yakından ilintilidir.(Edgel,1998:9...11).

Farklı görüşler altında sınıf tanımlarına bakacak olursak : “Marshall’a göre; birbirinden farklı olan fertlerin grup oluşturmalarını sağlayan farklılıkların harekete geçirdiği güce sınıf denir”. “Sınıf, ferdin “ego”sunun bir parçası ve mensubiyet duygusunun doğurduğu psikolojik bir fenomendir. (Erkal,1998:200).

Maciver-Page’e göre sosyal sınıf “sosyal statüleri marifetiyle(yani sosyal mevkilerin, işgal edenlerine sağladığı saygı, prestij, nüfus, eğitim, statü derecesi) toplumun diğer kısımlarından ayrılan bölümüdür. Bir sosyal sınıflar sistemi veya yapısı, ilk önce statü gruplarının hiyerarşisini, aşağı ve yukarı tabakalaşmayı ve yapının belirli derece devamlılığını gerektirir”. (Dönmezer,1994:300-301).

Qugburn ve Nimkoff’a göre sosyal sınıflar; “toplumun üyeleri tarafından yukarı ve aşağı mevkiler olarak derecelendirilmiş iki veya daha fazla geniş gruplardır”. Talcott Parsons’a göre ise “Sosyal sınıflar, mensuplarının yaklaşık olarak eşit statülere sahip bulundukları çok sayıda hısımlık üniteleridir”.(Dönmezer, 1994:301).

Dahrendorf’a göre ise; birer sosyal grup olan sosyal sınıfları oluşturan üç ana faktör vardır. Bunlar, benzer sosyal şartlar içinde bulunmak, benzer statüye sahip olmak ve benzer değer hükümleri taşımak. Marx’a göre ise, aynı iktisadi hayat şartları içinde yaşayan , aynı hayat tarzlarını süren, aynı menfaatleri güden, aynı öğretim ve terbiyeden geçen ve bunlarla beraber bu dört şart bakımından bir ve beraber olmayanlara hasmane bir tutum takınanların; aynı sınıfa mensup olma şuuru taşıyanların birliğine sınıf denir. (Erkal,2000:200-201).

Marksist teoriye göre sosyal sınıfları üretim ilişkileri tayin eder. Üretim ilişkilerinde işgal ettiği yere nispetle sosyal sınıflar belirlenir. Üretim araçlarına sahip

olanlar, emeğe tasarruf eden, emeği sömüren bir sosyal sınıfı oluştururlar.(Dönmezer, 1994:302). Üretim araçlarına sahip olmayıp tek geçim kaynakları emekleri olan işçi sınıfı ise diğer sosyal sınıfı oluşturmaktadır. Marx'ın teorisi sınıfı tanımlarken ekonomik temel üzerinde yoğunlaşmıştır. Marx'ın eleştirildiği temel noktada budur.bir çok düşünür sosyal sınıfları belirleyen ölçütün tek olmadığını, ekonomik temelin yanında, yaşam tarzı, toplumda sahip bulundukları statü gibi sosyal şartlarında önemli etkiye sahip olduğunu belirtmiştir.

Bütün bunların ışığında sosyal sınıfı şu şekilde tanımlayabiliriz: İnsanların toplum içindeki statülerine bağlı olarak, benzer statülere sahip olan insanlar aynı grup içinde düşünülmektedir. Bu gruplara sosyal sınıf denir. Bu grupların aşağı ve yukarı diye hiyerarşik bir şekilde sıralanması ise tabakalaşmayı oluşturur.

1.4.1.Şösyal Sınıfları Belirleyen Ölcütler

Sosyal sınıfları belirleyen ölçütler ; 1)Toplumda oynanan rol 2)Hayat tarzı 3)Psikolojik davranış ve müşterek şuur'dur. (Laroque,1969:11...19).

1) Toplumda Oynanan Rol: Herkesin toplum içerisinde oynadığı rol daima sınıf ayrımının esaslı bir unsuru olmuştur. Öncelikle kişilerin kamu hayatında oynadıkları rol bütün eski ayrımların esasını teşkil eder. Siyaset, askerlik, din işleri bunlarla uğraşanlara ve onların mensup oldukları gruplara toplum içerisinde özel bir yer sağlar. Feodal toplumda asilin veya senyörün köylüye üstünlüğü oynadığı askeri rolden, Hint toplumundaki brahmanlar kastının üstünlüğü din işlerinin bu kastın elinde bulunmasından doğar. Gelişmiş toplumlarda bir takım kamu faaliyetlerinin bunları yapanlara prestij sağladığı ve bunun da sosyal sınıf tayininde önemli bir unsur olduğu bir gerçektir.

Ekonomik rol, her dönemde sosyal sınıflandırma bakımından aynı önemde olmamıştır. Geçmişte olduğu gibi bugünde toprak mülkiyeti sosyal prestijin esaslı bir

unsurudur. Ancak ilkel toplumlardan beri ananevi esaslar üzerine dayanan bir faaliyet hiyerarşisi kurulmuştur. Burada her meslek belirli bir sosyal gruba verilmiştir. Modern toplumda son derece çeşitli mesleki faaliyetler içerisinde herkesin bulunduğu yer, onun sosyal sınıfını tayin eder.

Birçok toplumda kişilerin kamu hayatında oynadıkları rol veya ekonomik rol yeterli gelmez. Onlara tanınan sosyal rolde oldukça önemlidir. İsim, doğum, ailevi bağlar bazen toplumda bazı şahıslara özel bir yer verir. Genellikle bunlar ailelerin kamu hayatında ve ekonomik hayatta rol oynadıkları devirlerin kalıntılarıdır. Bu faktörün önemi modern toplumlarda giderek azalmaktadır. Bununla beraber birçok toplumda yine de ihmal edilebilecek değildir.

2) Hayat Tarzı: Bir sosyal sınıfa mensubiyet diğer sınıflarinkinden farklı bir hayat tarzında kendini gösterir. Bu hayat tarzı herkesin gelirinin miktarı ile alakalıdır. Ferdi ve ailevi gelirler de toplum içerisinde yapılan işe sıkıca bağlıdır. Bir yandan her işin belirli bir geliri vardır. Diğer yandan belirli bir gelire sahip olmak prestij sağlayan rollere erişmenin bir vasıtasıdır. Ferdi veya ailevi gelir, belirli bir hayat seviyesi, bir çeşit hayat tarzı sağlar. Hayat seviyesi aynı olanlar arasında bir kısım bağlar ortaya çıkar ve bu müşterek hayat seviyesi onları daha aşağı veya daha üstün hayat seviyesinden ayırır. Ancak farklı gelirlere sahip şahıs ve aileler de aynı hayat tarzı görülebilir.

Fakat esas mesele eğitim tarzındadır. Bu da belki eğitim tarzının cemiyet içerisinde oynanacak rolü, gelir miktarını, bu gelirden istifade şeklini geniş ölçüde tayin edilmesinden gelmektedir. Herkesin tahsil derecesi, devam ettiği okullar ekseriyatla sosyal sınıflandırmada en esaslı unsurları teşkil eder.

3) Psikolojik Davranış ve Müşterek Şuur: Hayat tarzlarının farklılığı, tabii psikolojik davranış farklılığında da görülür. Bir sosyal sınıfa mensubiyet belirli bir

şekilde düşünmek, bazı meseleler karşısında aynı psikolojik tepkiyi göstermek şeklinde belli olur. Siyasi davranışlar, şu veya bu partiyi tutma, seçimlerde verilen oylar ile sosyal sınıf arasında tam bir uygunluk yoksa da geniş ilgiler vardır. Eğitim tarzı, tabii olarak, şu değil de bu fikirleri benimsemeye, daha doğrusu belirli bir entelektüel davranışa doğru insanları sevk eder.

Aynı şekilde her sınıfın kendine has inançları, yapılabilir, yapamaz dediği şeylere verdiği mana, ahlaki ve sosyal telâkkileri vardır. Her sınıfın, birbirine zıt prensipleri için duyduğu bu derin sempati, sınıf çekişmelerinin başlıca faktörlerinden biridir.

Bu psikolojik tutumlar bir nevi müşterek sınıf şuuru, belirli bir hayat tarzına sahip olanların duygusu ve aynı sosyal gruba mensup olanların müşterek psikolojik davranışlarında birleşir. Sınıf şuuru aynı zamanda bir sınıf dayanışması hissinde de kendini gösterir. Bu his bilhassa menfi bir histir ve diğer sınıfların baskılarına karşı dayanışma şeklinde ortaya çıkar. Bununla beraber bazı hallerde bu, müşkül onlarda karşılıklı yardımlaşma şeklinde müspet bir dayanışma da olabilir. Sosyal ayrımların psikolojik kıstasları konusunda şunu unutmamak lazımdır ki, genel olarak, inanılanlar gerçek olanlardan daha önemlidir. İnanılanlar yani herkesin kendisinin olduğuna inandığı ve diğerlerinin de buna kani olduğu hususlar, müşterek fikirle birleşen müşterek şuur.

1.4.2.Tarihsel Süreç Açısından Sosyal Sınıflar

Tarihsel süreç açısından baktığımızda dört önemli tabakalaşma sistemi ve bu sistemi oluşturan sınıfları görüyoruz. Bunlar; kölelik, kast sistemi, feodal zümreler ve sosyal sınıflar.

1.4.2.1.Kölelik

L.T.Hobhouse köleyi “hukuka ve göreneğe göre bir başkasının malı olan

kimse, en uç örnekleriyle, hiçbir hakka sahip olmayan tam bir meta” olarak tanımlamaktadır. Kölelik görüldüğü gibi eşitsizliğin en aşırı ucunu oluşturmakta ve kölelikte belirli gruptan olanlar tamamen ya da ona yakın derecede, tüm haklardan yoksun tutulmaktadırlar. Kölelik, değişik yerlerde ve değişik zamanlarda görülmüşse de, başlıca iki örneği bulunmaktadır; köleliğe dayanan ancient dünyanın toplumları (özellikle Grek ve Roma toplumları) ve A.B.D’nin Güney eyaletlerinde 18. ve 19. yüzyılda görülen köleci toplumlar . Kölelikte, efendinin köle üzerindeki tasarruf hakkı sınırsızdı. Efendi ile köle arasındaki ilişki, kölenin birinin “mülkiyeti” ya da “sahibiyyetinde” oluşu ile ifade edilmektedir. Köleler, özgür insanlara oranla daha düşük koşullarda yaşıyorlardı. Kölenin hiçbir siyasi hakkı yoktu, toplumsal bakımdan yok sayılmaktadır. Köle denince akla angarya gelmektedir. Köle çalışmaya koşumluydu. (Bottomore, 1984:205-206).

Kölelik daima ekonomik bir temele dayanmıştır, bir çalışma ve çalıştırma sistemi olmuştur. Köleliğin ortaya çıkışı ile birlikte, daima, bir aristokrasi oluşmuş; bu ikincisi birincilerin emekleriyle yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Köleliğin ortadan kalkmasında ise iki neden etkili olmuştur. Birincisi, köleliğin kendi verimsizliğinin etkisi, ikincisi köleyi mülkiyet hakları arasında yer alan bir obje sayanlarla, ona bazı haklara sahip bir beşeri varlık sayanlar arasındaki çatışma. (Bottomore,1984:206-207).

1.4.2.2.Kast

Hindistan ve Seylan’da binlerce yıldır devam etmekte olan, son derece katı bir sosyal tabakalaşma şeklidir. Kast sisteminde sosyal tabakalar, hiç değişmeyen bir üstünlük ve aşağılık sıralamasına göre düzenlenmiş kapalı sosyal zümrelerden ibarettir. Belli bir kast içinde doğan kişi, ömür boyunca orada kalmak zorundadır. Bundan ötürü kast’a değişmez statü zümresi olarak bakılır. Statü doğuştan kazanılır,

sosyal hareketlilik bulunmadığı için fert ne yükselir nede düşer. Kastlarda “endogam” (içerden evlilik) olduğu için, evlenme ile bile kast değiştirilemez. Bunun tek istisnası sıkı kontroller altında kadının kocasının kastına yükselmesidir. (Eröz,1998:88).

Kast, bireylerin içinde doğdukları sosyal gruplar veya sınıflar içerisinde sonsuz kalmalarını gerektiren kapalı sosyal bölünmedir. Hindistan’daki kastların hepsinin ayrı isimleri vardır ve kişinin içine doğduğu kast onun hayatındaki rolünü belirlemektedir. Kast kişinin gündelik hayatını, evleneceği kişiye kadar bütün ayrıntıları ile düzenlenmektedir ve veraset aynı kast içinde evlenmeler yolu ile sürüp gitmektedir. Kast sistemi ancak sıkı ve tutucu dini inançlarla sürdürülebilmektedir. (Dönmezer,1994:310).

Pür bir kast sistemi, dini düzen içinde kök salmıştır. Kastlar arasındaki ritüel mesafelerle, hareketlilik engellenmekte ve mevkiler tespit edilmektedir. Hindistan’daki klasik Hindu sistemi üçbin yıldan beri vardır ve hala devam etmektedir. Esaslı şekilde o, Hinduizme bağlıdır. Teoride bütün Hindular, dört ana gruptan birine mensuptur. Başlangıçta basamaklar şöyle idi: Kshatriya’lar (savaşçılar zümresi), Brahman’lar (rahipler zümresi), Valshya’lar (tüccar ve imalatçılar) ve Sudra’lar (hizmetçiler ve esirler). Daha sonra Brahman’lar, Kshatriya’ların baş mevkilerini aldı. Bu dört ana kastın dışında, “kast dışı” denilen, elli milyonun üzerinde insan vardır. İmtiyaz merdiveninin en dibinde olan ve meslek itibarları en düşük olan insanlardır (Paryalar). Kast üyelerini, köle statüsünde görmek yanlış olur. Kast sistemi, herkesçe kabul edilen normlara göre, cemiyetin belli bir gaye yönünde tabakalaşmasını ifade eden, fonksiyonel bir sistemdir. (Eröz,1982:88-89).

“Bottomore’e göre kast sisteminin genel özelliği ekonomik farklılaştırılmışlıkla sıkı sıkıya bağıntılı oluşudur. Etkin kast grupları (jati) toplumda iş bölümü, kabileler

arası işbirliği ve daha önemsizde olsa dindeki yenileşmeler gibi etmenler önem kazandıkça sayıca artış göstermişler, geleneksel kast sisteminin temel birimlerini meydana getirmişlerdir. Modern Hindistan'da belli başlı bölgelerin her birinde Jatilerin sayısı 2500'e varmaktadır. Jati endogam bir gruptur ve bireyin temel izafiyet grubudur. Her grup özeldir ve diğer Jatilerinkinden farklılaştırılmış bir yaşam biçimi içermekte; bugün için göreneksel müeyyideler alanında daha önceki dönemlerde ise hukuksal müeyyideler alanında özel kurallara bağlılıkla varlığını sürdürmüş ve sürdürmektedir. Jati grubun ekonomik yanı açıktır; büyük oranda birer meslek ve iş gruplarıdır.”(Bottomore,1984:210).

Bottomore göre kast sistemi iki nedene bağlı olarak açıklanabilir. Birinci neden tarihsel açıklamadır. Hutton'a göre Hindistan'ı işgal eden ilk kavim olan Aryanların kendi toplumlarındaki mertebelenme sisteminin etkisiyle zaten yiyeceklerde uygulanan tabularla, ayrı ayrı kabile gruplarına bölünmüş bulunan Hint toplumunda, kendi kavimleri ile Hint halkı arasında belirli bir mesafe tutmak için, toplumsal tabakalanma ilkesine sarıldıklarını; bu amaçla, bu tabuları benimseyip kullandıklarını ileri sürmektedir. Böylelikle, tabakalara ayrılmış gruplardan oluşan bir toplum anlayışını pekiştirmişlerdir, önce kendilerine tabu olan başka tabakaların yiyeceklerinden yemenin kirlenme olacağını söyleyen dinsel ve büyüsel bir doktrin görünümünde güçlü bir müeyyideler sistemi oluşturmuşlardır. Tabulanmış yiyeceklerden kirlenmeden başka, daha sonraları, işi, değişik kastlardan insanlar arasında temastan kirlenmeye kadar vardırmışlardır. Kast sisteminin ikinci bir açıklaması ise, kast sistemde büyüsel ve dinsel düşüncenin rolünü vurgulamasıdır. Bu konuda dinsel edebiyattan şu örneği verebiliriz; “bir Hindu'ya kendisinin üyesi olduğu alt-kastta bulunmasının nedeninin, bireyin ancak bu alt-kastta doğmaya lâyık oluşu” ile açıklandığını ve bunun kast sisteminin içeriği olan hiyerarşi fikrini

güçlendirmekte büyük katkısı olduğu gerçektir. Srinivas'a göre, kirlenme kavramı "kast sisteminin temeli" durumundadır ve her tipten kast sistemi bununla yönetilmektedir. Panikkar ise kast sisteminin Hindu dininde hiçbir temeli olmadığını ileri sürmektedir. Kast sisteminin, daha çok Hindistan tarihinin büyük bölümünde merkezi siyasi otoritenin güçsüzlüğünü ve geleneksel Hindu hukukunun bir sonucu olduğu görüşünü savunmaktadır. Aslında bu görüş temel niteliği yönünden, Hindu dininin yeni bir yorumlanışından ibarettir. Geleneksel hukuku yönetende Hindu dini olmuştur. Kast sisteminin varlığının sürdürülmesinde hem dinsel hem de hukuksal yapı etkili olmuştur. (Bottomore, 1984:211-212).

Hindistan hükümeti 1949 yılında sisteme resmen son verdi. Ancak yapılan araştırmalarda sistemin hâla devam ettiği görülmektedir. Birçok araştırmada sistemde önemli değişikliklerin olduğu saptanmıştır. Alt kaslardaki kimselere eğitim ve zenginleşme olanakları açılmıştır. Zenginleşme eğitim ve kişisel yeteneklerin gelişebilmesiyle alt kastan olan bireyler ile prestij ve güç kazanabilmektedirler. Fakat bu değişimler (kırsal yörelere) dışsal güçlerin etkileri ile oluşmaktadır. Ancak bütün bunlara rağmen kast sistemi bugünde köyde güçlü durumdadır ve bugünde toplumsal hareketliliği önlemekte, dinsel yanı bakımından ise geleneksel hiyerarşiyi korumakta ve sürdürmektedir. Kentlerde ise ekonomik gelişme fazla olduğu için sistemin buralarda daha önemli değişimler geçirdiği ileri sürülebilir. Kentlerdeki gelişme tabiki daha üst düzeydedir. Ancak kentlerde de kast sisteminin hâle devam ettiği görülmektedir. (Bottomore,1984:213).

Bottomore göre gücü, etkinliği ve bireylerin kastı ile bağıntıları konusunda ne denirse densin, geleneksel kast sisteminin çok önemli değişiklikler geçirdiği söylenebilir. Bilinen her kast sisteminde her kastın belirlenmiş bir yeri vardır. Her kast geleneksel bir ekonomi ve dinsel kurallar ve pratikler içinde diğer kastlarla

birlikte işlevlenmektedir. Kuşkusuz, kastlar arasında her zaman bir rekabet olmuş; prestij, hiyerarşisinde bazı değişmelere her zaman rastlanmış; fakat kastlar arasında genel bir rekabet hiçbir zaman ortaya çıkmamıştır. (Bottomore,1984:216).

1.4.2.3.Feodal Zümreler

Romalılar zamanından Fransız İhtilaline kadar Batıda görülen sosyal ve ekonomik yapıya “Feodalizm” denir. Feodal cemiyetlerde sosyal yapı, toprak kullanılması ile ilgili çeşitli şekiller çevresinde teşekkül eder. Toprak, askeri hizmet şartı ile elde tutulur ve insanın sosyal mevkii onun toprakla olan münasebetine bağlıdır. (Eröz,1982:90). Toprak, feodal düzenin mihver unsuru, askeri, yasal, idari ve siyasal sistemin temelini oluşturuyordu. (Polanyi,2000:116). Temel üretkenlik kaynağı tarım ve dolayısıyla mülkiyete temellik eden en önemli unsurda tarımsal topraklardır. Feodalizm bu anlamda tarımın egemen, üretici güçlerin ve piyasa için üretimin düşük bir düzeyinin tanımladığı , sosyo-ekonomik bir sistem olarak tanımlanabilir. (Ercan,1998;91). Feodal yapıdaki tabakalanma ise yarı kapalı bir tabakalanma sistemi olup, zümrelerden oluşuyordu. Feodal toplumdaki zümreler sistemi ; karmaşık, türlüleşmiş, ayrıca katılaşmış bir sistemdi. (Bottomore,1984:208). Bu zümreler, asiller, köylüler,rahipler ve ilerleyen dönemlerde tüccarlar olmuştur.

Feodal üretim tarzı, emeğin ve emek ürünlerinin meta olmadığı, doğal ekonomi temeline dayanan bir üretim tarzıydı. Başlıca iktisadi faaliyet tarım, başlıca üretim aracıda topraktı. Doğrudan üreticiler olan köylüler bir miktar toprağı da tasarruflarında bulunduruyorlardı ve özgül bir toplumsal ilişkiyle toprağı bağlanmışlardı. Toprağın mülkiyeti askeri nitelikli aristokratik bir sınıf olan feodal senyörlerin elindeydi. Köylülerin ürettikleri ürüne feodal soyluluk tarafından siyasi-hukuki bir zor mekanizması aracılığıyla el konuluyordu. Serf olarak adlandırılan köylüler, işledikleri toprağın sahibi olan senyörün aynı zamanda siyasi-hukuki

otoritesine tâbi idiler. Böylece manor olarak adlandırılan ve özgül bir üretim örgütlenmesine sahip olan senyör işletmeleri hakim sınıfın üreticiler üzerindeki siyasi-hukuki egemenliğini yürütmesine dayanıyordu.(Somçağ,1994:9).

Feodal zümreler sistemi, kanunlar ve örflerle kurulmuş olan ve birbirinden büyük sosyal mesafelerle ayrılmış katı hiyerarşik tabakalardan oluşmuştu. Tabakaların en yukarısında toprakların sahibi olan kral ailesi bulunur; bundan sonra irsi askeri aristokrasi, ruhban, tüccar ve zanaatkârlar gelir. Geniş tabanda hür köylüler ve hür olmayan serfler yer alır. Her tabakanın açıkça belirtilmiş olan hak ve vazifeleri, irsi olarak babadan oğula geçer. Çok seyrek olarak belli şartlar altında kişiler hukuki olarak tabaka değiştirebilir. O nedenle bu sistem kast sistemine göre daha yumuşaktır. Fakat durgun bir ziraat ekonomisine dayandığından, oldukça statiktir. Sosyal hareketlilik, hukuki sınırlar içinde mümkün ise de, güç ve sınırlıdır. (Eröz, 1982:90). Hukuk temeline dayanan sınıflama ya da sıralama sistemi onur ve prestij ölçülerine göre tesis edilmiş bir gruplar hiyerarşisini belirlemekte idi. Bu sınıflar içindeki rütbe dağılımı doğuma dayanıyordu. Bu sistem toprak ve tarıma dayanan bir ekonomi içinde yürümüş, işlemiş ve asalet sınıfları topraksız köylüleri kendilerine bağlamış ve toprakları üzerine kamu hizmetlerini yerine getirmişlerdir. (Dönmezer,1994:309...310).

Bu tabakalaşma tipinde, toplum üç temel zümreden oluşmaktaydı. Soylular, rahipler(din adamları), köylüler. Soylular, iktidarı elinde bulunduran, yönetim sorumluluğuna sahip zümredir. Ülke savunması dahil her türlü toplumsal ve siyasal tasarruf hakkı soylularındır. Rahipler halkın dini ihtiyaçlarını karşılayan zümredir. Köylüler alt tabakayı oluşturmakta ve bütün işlevleri soylulara rahiplere hizmet etmektir.(Doğan, 1998:163).

Bloch'a göre senyörlüğün ortaya çıkışı Karolenjler döneminde olmuştur. Karolenjler devletlerinde düzen istiyorlardı ve egemenliklerini uzaklara yaymak amacındaydılar. Ancak eski kurumlar bunları yerine getiremezdi. Krallığın güvenilmez az sayıda memuru vardı. Ayrıca, ekonomik koşullar, geniş bir ücretli memurlar sistemini engellemekteydi. Haberleşme yavaş, rahatsız ve güvensizdi. Merkezi yönetimin bu durumda karşılaştığı başlıca güçlük, bireylere ulaşarak, onlardan hizmet istemek ve üzerinde gereken yaptırımları uygulamaktı. Bu durumda, hükümet amaçları doğrultusunda zaten güçlü bir biçimde var olan kişisel bağımlılık ilişkileri ağına kullanmak fikri ortaya çıktı. Hiyerarşinin her derecesinde, senyör “adamı” yerine sorumlu olacak ve onu görevini yapmaya zorlayacaktı. Bu düşünce tarzında tedbirlerden en acili hiç kuşkusuz vassalite ilişkilerini yasa kapsamına almak ve bu sayede de onları gerçek birer destek haline getirecek olan sabitleşmelerini sağlamaktı. Bu amaçla adamlarına toprak dağıttılar. Gerekli destekleri sağlamak ve bir ordu kurabilmek için. Bu şekilde hükümdarın özel “bağımlılığı” altına girmiş sayılıyorlardı. Karolenj devrinin dağılmasından sonra bağımlılığa olan ihtiyaç daha da arttı, ancak bu bağımlılık ilişkisi kralın lehine olmaktan çıktı. Bundan sonra özel biatler giderek artmaya başladı. Senyörler kendi kalelerini korumak için vassalleri toplamaya uğraştılar. Bu artık kendiliğinden oluşmaya başlayan oluşumla toplumun yukarıdan aşağıya tüm basamaklarında bağımlılık ilişkisi yayılmaktaydı. (Bloch,1997:257...262).

Block'a göre, “bir başka adamın adamı olmak”, feodal terminolojide bundan daha yaygın ve daha anlamlı bir kelime bileşkesi yoktur. Bireysel tâbiyeti ifade etmek için kullanılıyordu. Bu insana tâbiyet ilişkisi, bütün toplumsal yaşamı damgalıyor ve büründüğü biçimler büyük bir çeşitlilik gösteriyordu. Bu tâbiyet

ilişkisi yaşam boyu devam ediyordu, ileride bu ilişki irsi hale dönüşecekti.(Bloch ,1997: 241...244).

Başlangıçtan itibaren, bağımlılık ilişkileri tek kelimeyle ekonomik bir görüntüye sahip oldu. Senyör tâbiyetine aldığı adamı evinde barındırıp masraflarını kendi karşılayabilirdi ya da ona bir toprak vererek kendi geçimini kendisinin görmesini sağlayabilirdi. Ancak senyörlerin dağıttığı mallar bir ödül olmaktan çok bir maaş niteliğindeydi. (Bloch,1997:265-266).

Feodalizmde soylular katmanları birbirine vassalite ilişkisiyle bağlı olan hiyerarşik bir piramit şeklinde örgütlenmişlerdi. Böylece bir soylu bir yandan kendisine bağlı vassallerin süzereni iken aynı zamanda başka bir senyörün vassaliydi. Feodal dönemde vassalle süzeren arasındaki ilişkinin ana eksenini olarak askeri hizmet yükümlülüğü sürüyordu. En tepede kraldan en alttaki şövalyeye dek uzanan bir zincir boyunca aynı toprak parçasının birkaç kez temlik edilmesiyle zincirin halkaları arasında feodalizm için ayırt edici önemde olan bir haklar ve yükümlülükler ağı kuruluyordu. Feodalizmde soyluların topraklarında “manor” denilen bir üretim örgütlenmesi uygulanıyordu. Manor rezerv ya da efendi toprağı köylü çiftliklerinden oluşuyordu. Köylüler ürününün tamamı senyöre ait olan rezervi işliyorlar, ayrıca kendi çiftliklerinin ürününden de aynî ve nakdi ödemeler yapıyorlardı. (Somçağ,1994:9...11).

Senyör sınıfı toprak sahibi bir sınıftır ve gelirlerinin ana bölümünü topraktan elde etmekteydi. Soylu her şeyden önce bir senyördü. Aslında soylu sıfatını taşıyan herkes senyörlük sahibi olma şansına erişmediyse de senyör olan herkes aynı zamanda toplumun üst tabakasında yer almaktaydı. (Bloch,1997:447).

Feodal sistemin bir parçası da Kilise idi. Kilise mensupları senyörler gibi tabakanın üst kısmında yer alıyordu. Kilise, bütün Hristiyanlık dünyasına yayılmış

bir örgüttü. Dindar bir çağdı ve Kilisenin de muazzam manevi gücü ve prestiji vardı. Aynı zamanda feodal çağın en büyük toprak sahibi Kiliseydi. (Huberman,1995:22). Kilisede geçimini senyörler gibi serflerin elinden kazanıyordu. Sahip oldukları toprakları kendileri işleyemedikleri için bunları yine köylülere işlemeleri için karşılığını da alarak- veriyorlardı. Aynı zamanda Kiliseye yapılan bağışlar ve Kilisenin aldığı bazı ödentilerle muazzam bir servet elde etmişlerdi. Kilise mensuplarının üst tabakada yer almalarının bir başka nedeni de, okuyup-yazabilen tek sınıf olmalarıydı. Bu onlara güç ve prestij sağlıyordu.

Serf latince “köle” anlamı taşıyan “servus” tan gelme bir kelimedir. Ancak köle derken düşünülen anlamda köle değildi serfler. Köle, her yerde ve her zaman alınıp satılabilecek bir maldı ama serf topraktan ayrı olarak satılamazdı. Serf ailesinin bir evi ve küçük bir toprağı kullanma hakkı vardı. (Huberman,1995:15). Fransız İhtilaline kadar Avrupa köylüsü yalnızca belli egemen sınıfları besleyen bir araç olarak görülüyordu. Köylüler, hizmetleri ve vergi ödemeleriyle, toprağın son hakimi ve çok kere köylünün bedeni üstünde de hak sahibi olan toprak ağalarını desteklemeye mahkumdu. Köylünün ayrıca toprağın vergilerini siyasal efendisine ödemek ve orduya asker vermek gibi yükümlülükleri de vardı.(Weber,1998:440). Serflerin başlıca yükümlülüğü senyörün toprağını ekip biçmekti. Bunun için her köylü haftanın birkaç gününü senyörün kendi toprağında çalışmaya ayırırdı. Bunun dışında senyörün istediğı zaman yerine getirme zorunda olduğu belli sayıda yükümlülüğü vardır.(Somçağ,1994:12). Bunun dışında kalan zamanlarda senyör tarafından kedine verilen toprağı ekip biçerdi. Ayrıca senyöre çeşitli vergiler vermekte serfin yükümlülükleri arasındaydı.

Feodalizmin erken döneminde ellerinde serbest çiftlikler bulunan bağımsız köylüler bir yana bırakıldığında, bir senyöre ait bir araziye tasarruf etmekten dolayı

bağımlılık ilişkisi içinde olan köylüler hukuken üçe ayrılıyorlardı: Özgür olanlar, bağımlılar ve köle kökenli bağımlılar. Feodalizmin yerleşmesinden kısa bir süre sonra bu ayrım ortadan kalkarak bağımlılar ve köle kökenli bağımlılar birleşerek serf sınıfı ortaya çıkmıştır. (Somçağ,1994:13-14). Özgür olanlar ise ayrıcalıkları daha fazla, beye karşı yükümlülükleri daha azdı. Ayrıca yükümlülükleri serflerinkine oranla daha sabittir. Kimileri senyöre hiç hizmet sunmaz, ürünlerinin bir kısmını verirdi ya da nakdi ödeme yaparlardı.(Huberman,1995:16).

Bottomore göre Ortaçağ Avrupa'sının feodal zümrelerinin önemli üç karakteristiği vardı. Birincisi, hukuken tanımlanmışlardı; her zümrenin belirli bir statüsü vardı. Haklar, görevler, ayrıcalıklar ve yükümlülükler olarak hukuksal bir kompleksi bu statüler. İkincisi, zümreler geniş bir işbölümünü temsil etmekte ve o çağın düşüncesine göre belirli işlevlere sahip bulunmaktaydılar. Herkesi korumak soylulara, herkes için dua etmek din adamlarına, herkes için yiyecek üretmek de serflerin göreviydi. Üçüncüsü feodal zümreler siyasal gruplar durumundaydılar. Stubbs, "İngiltere'nin Anayasal Tarihi" adlı eserinde şöyle yazmaktadır. "Zümreler meclisi bir çok tabakadan, zümrelerden ya da siyasal iktidara sahip sayılan insanların meydana getirdiği topluluklardan oluşan örgütlenmiş bir toplumdur". Bu açıdan bakıldığından seflerin bir zümre sayılmadığı görülmektedir. Klasik feodalizmde sadece iki zümre tanınmıştı; soylular ve kilise görevlileri. Avrupa feodalizminin gerilemesi üçüncü bir zümrenin hukuksal varlık kazanmasıyla paralel bir olgu olarak başlamış ve sürmüştür. Bu zümre burjuva zümresidir.(Bottomore,1984:208).

Her zaman tüccar ve zanaatkârlar var olmuşlardır, ancak grup olarak önem taşımamışlardır. 11.yüzyılın sonundan itibaren, zanaatkârlar sınıfı ve tüccar sınıfı, hem sayıca büyüdüklerinden, hem de herkesin yaşamı için vazgeçilmez hale geldiklerinden kentsel kadro içinde gittikçe daha güçlü bir konum kazanıyorlardı.

Herkesten önce, tüccar sınıfı, büyük bir güç kazanıyordu. Çünkü Orta Çağ ekonomisi bu belirleyici yılların büyük yenileştirme hareketine tanık olmaya başladığı andan itibaren üretici tarafından değil, tüccar tarafından yönlendirilmiştir.(Bloch,1997: 138-139).

Şehirlerde ticaretin gelişmesi ve sonucunda özgürlüğün artması sınıf temelli farklılıkları ortadan kaldırdı- en azından özgürlük ve esaret arasında bir ayrıma dayanan farklılıklar-. Orta Çağ sınıfları açısından bir ayrım azalırken, sonuçta yeni bir statü farklılaşması kendisini göstermekte, diğer şehir halkına göre ekonomik bağımsızlıkları ve güçleri sayesinde memuriyet makamlarını tekellerine alan aristokratik ailelerin doğuşuna tanıklık edilmekteydi. Orta Çağın sonuna doğru kentsel aristokrasi ekonomik kazançlar elde etmiş ve yerel yönetimlerde loncalarla birlikte yer almıştır.(Weber,2000:109). Ticaretin gittikçe artması, ticaretle uğraşan insanların -burjuvaların- daha çok önem kazanmasına neden olmuştur. Bu önem onlara da bazı ayrıcalıklar getirmişti. Böylece tüccarlar, yalnızca özgür değil, aynı zamanda ayrıcalıklı insanlar olarak görünüyordular.

1.4.2.4.Sosyal Sınıflar

“Sosyal sınıflar, de facto (yasal ya da dinsel tanımlanmaya, müeyyidelenmeye gereksinmeyen) gruplardır; kapalı değil, göreceli olarak açık gruplardır. Dayandıkları temel, tartışmasız, ekonomik bir temeldir. Ama toplumsal gruplar ekonomik grup olma özelliğini de aşan özelliktedirler. Sosyal sınıflar 17.yüzyıldan itibaren gelişip ortaya çıkan sınıfların karakteristik gruplarıdır. Bir sınıflı toplumunda, bir üst sınıf (toplumda ekonomik kaynakların büyük ve önemli bölümünü elinde tutanlar), bir işçi sınıfı (özellikle sanayide ücretli çalışanlar), bir orta sınıf (çoğu kez, bu sınıflardan sonra kalanlardan oluşan, çoğu “beyaz yakalıları” ve serbest meslek

sahiplerini kapsayan bir sınıf). Bazı toplumlarda dördüncü bir sınıfın, köylü sınıfının da varlığı kabul edilmektedir.”(Bottomore,1984:216-217).

Fransız devriminden sonra iki olay Avrupa ülkelerinde sınıf problemini değiştirmiştir. Bir kere, kanunlarla, bazı sınıfların ayrıcalıkları kaldırılmıştır. İkinci olarak sanayi inkılabı sosyal yapıda proletarya ve burjuva sınıflarını ortaya çıkarmıştır. Ancak, Avrupa'daki gelişme orta sınıfın önemini büyük ölçüde arttırmış ve bilinçli politika uygulamaları teknik-bürokratik sınıfların önemini büyük ölçüde arttırmıştır. Halk demokrasisi denilen rejimlerde, siyasal güce iştirak ölçülerine dayanan bir tabakalaşmanın kendisini gösterdiği görülmekte idi. (Dönmezer,1994:312).

1- Üst Sınıf

Yeni-Maksistler, sömürüyü ima eden “kapitalist sınıflar” ve/veya politik gücün ekonomik güçle aynı anlama geldiğini gösteren “yönetici sınıflar terimini kullanmaktadırlar. Diğer yandan Yeni-Weberciler, ekonomik gücün doğrudan politik güç getirdiğini kabul etmemekte, bundan ötürüde ekonomik güce sahip olanlar ile politik güce sahip olanlar arasında ayırım yapmaktadırlar. Yalnızca mesleki temele dayanan bir sınıf modeliyle çalışan sosyologlar, en zengin sınıfı üst sınıf olarak anmaktadırlar.(Edgel,1998:64).

Her toplumda politika, idare, ekonomi, edebiyat, sanat sahalarında yönetici bir rol oynayan birtakım aileler, bir sosyal grup oluştururlar. Eğer bunlar kâfi derecede homojen ve nispeten kapalı bir grup teşkil ediyorsa bu bir sosyal sınıf olur. Bu gruba mensup olanların ortak vasfı, yönetici bir rol oynamalarındadır. Bütün toplumlarda, ülkenin, gelişme derecesi yükseldikçe karışıklaşan çeşitli fiili ve hukuki hiyerarşiler vardır. bu kişiler ve aileleri bir grup teşkil ederler. Bu sosyal grup mensuplarının meslekleri aynı olmasa da genel olarak, belirli bir tip eğitim görmüşlerdir. Bu sadece

müşterek bir kültür seviyesine sahip olmakta değil, fakat birtakım ahlaki, sosyal ve estetik telakkilere bağlanmakta kendini gösterir. Bu gruba mensubiyet genellikle mesken, giyinme, eğlence çeşitleri, genel olarak nispeten yüksek kazancın kullanılışı konularında birtakım davranışları, adetleri benimsemeyi icap ettirir. Modern toplumlarda yönetici grup nispeten gevşektir; yani arasına girilebilir. Servet durumlarında meydana gelen değişmelerle olduğu kadar, diğer sosyal sınıflar mensuplarının, gittikçe artan ölçüde siyasi hayatta ve yüksek memuriyetlere geçmeleriyle de bu grup durmadan yeni elemanlar kazanır.(Laroque,1969:54).

Sanayileşen toplumlardaki üst sınıfların kökenlerini ortaçağdaki burjuva sınıfında aramak gerekmektedir. Ortaçağın örfi ve hukuksal yapısı içinde kendine bir yer edinemeyen burjuva, ticaretin gelişmesi ile birlikte elde ettikleri muazzam gelirler ile dikkat çekmişlerdir. Sayıları gittikçe artan bu tüccarlar bir yandan servetlerini arttırırken bir yandan da çeşitli ayrıcalıklar elde etmişlerdir. Elde ettikleri bu ayrıcalıklar onlara toplumda da bir ayrıcalık sağlamıştır.

Sombart'a göre bu tüccarlar yalnızca ticaret hayatında yükselmekle kalmayıp, aynı zamanda toplumsal hiyerarşide de yükselmiştir. Bilhassa 1600 ile 1800 yılları arasında iki yüzyıl boyunca eski soyluluk ile yeni parasal zenginlikten, çekirdeği yeni bir zenginlik, kabuğu ise öncelikle feodal yaşam biçimi olan, yepyeni bir toplumsal tabaka oluşmuştur. Tüccarların büyük bir bölümü soyluluk mertebesine yükselmiştir. Bu yükseliş çeşitli yollardan gerçekleşmiştir: Soylulaşmak için belirli bir miktarda paranın ödenmesiyle, kalıtsal soyluluğun bağlı olduğu gayri menkullerin satın alınmasıyla. (Sombart,1998:19-20). Tüccarların bu şekilde elde ettikleri mevkiiler sanayileşme ile birlikte burjuva sınıfının bu yeni toplum yapısı içinde üst sınıfı oluşturmaya neden olmuştur.

Sanayi toplumunda üst sınıfı meydana getiren tabiki servet bakımından en zengin olanlar olmamıştır. Bunun yanında, artan sosyal hareketliliğin sonucu olarak kişisel yetenek ve başarı ile birlikte siyasi alanda yönetimde üst basamaklarda yer alanlar, ekonomik alanda şirketlerin yönetim kadrolarında yer alanlar, sanat alanında başarılı olan insanlar üst sınıfı oluşturmaktadır.

2- Orta Sınıf

Sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan işbölümü sonuçta; üretimin büyük boyutlara varmasına ve piyasaya sunulan metanın hacminin muazzam ölçülere varmasına yol açmıştır. Bu gelişmelerin doğal sonuçlarından biri, üretim yapan büyük iş yerlerinin gelişmesidir. Bu iş yerlerinde artan işbölümü, işyerlerinde üretim sürecinin denetlenmesinden sorumlu, üretilen ürünlerin dolaşımından sorumlu olan personel, muhasebe işlerinden sorumlu olan bir kesimin gelişmesidir. Bunun yanında parasal ekonominin gelişmesi, mal ve para hareketlerinin kontrolünü üstlenecek yeni bir dizi kesimi, muhasebecilerin, bankacıların, borsacıların varlığına neden olacaktır. Literatürde “beyaz yakalılar” olarak tanımlanan bu kesim iş bölümünün sonuçlarından biridir.(Ercan, 1998:78-79). Teknolojik değişimler üretici kol işçileri yerine, çeşitli “destek” hizmetleri sağlayan kesimlere duyulan ihtiyacı arttırmıştır. Bu türden hizmet sağlayanlar, emeklerinin artı değer yaratması anlamında dolaysız üretici değildirler, fakat yine de, birikim süreci açısından vazgeçilmez önem taşırlar. Bu anlamda orta sınıflar tartışmalı bir konumda yer almışlardır. Öncelikle bu sınıflar denetim görevini yerine getirmektedirler ama çalışma şartlarının sınırları yöneticilerle denetlenir. Ayrıca yüksek olan maaşlarına ve kol işçilerine göre daha iyi olan çalışma koşullarına rağmen, mülkiyet fonksiyonundan dışlanmışlardır. (Scase,2000:31). Bu açıdan, orta sınıflar üst ve işçi sınıfından çeşitli özellikleri ile ayrılmaktadır.

Geçen yüzyılda Batı toplumlarının sınıf düzeninde meydana gelen en belirgin ve en çok tartışılan değişiklikler, “el emeğine dayalı” ya da “mavi yakalı” emek gücünün tersine “el emeğine dayanmayan” ya da “beyaz yakalı” işgücünün görece olarak gelişmesidir.(Giddens,1998:68-69). Orta sınıfları teşkil eden çeşitli grupların yegâne müşterek özelliği, hem yönetici grubun ve hem de işçi sınıfının dışında kalmalarıdır. Orta sınıfların mensupları yönetici sınıftan ayrılırlar.; zira siyasi, iktisadi, idari ve fikri hayatın idaresine katılmazlar. Şüphesiz bu, orta sınıfların mensupları sadece direktifleri icra ederler demek değildir. Onlarında inisiyatifleri ve sorumlulukları vardır. Fakat faaliyetleri, yüksek kademelerin tespit ettiği belirli bir yönde, belirli bir çerçevede cereyan eder. Orta sınıflar, işçi sınıfından, yedek dayanaklara sahip olmalarıyla ayrılırlar. Bu dayanaklar ya menkul, gayrimenkul mallar şeklinde maddi veya tahsil, formasyon, nüfuslu dostlar gibi gayri maddi olabilir. Bunlarda orta sınıfların, işçi sınıfında ekseriya görülen güvensizlik duygusundan ayrılmasını temin eder.(Laroque,1969:55).

Meslekleri ile bir yer işgal eden bu orta sınıf mensupları; doktorlar, avukatlar, muhasebeciler, zanaatçılar olmuştur. Sanayi firması artık tek bir patrondan birkaç muhasebeciden, birkaç ustabaşından ve çalışan geniş bir işçi kalabalığından oluşmuyordu. Karmaşıklaşan bu dev yapı, eskisinin yerini almıştı: Satış ve ilan müdürleri, bilgisayar işlemcileri, denetleyiciler ortaya çıkmıştı. Avukatlar, bankerler, halkla ilişkiler müdürleri, bütün bunlar işçilerle mal sahipleri arasında oldukça kalın bir tabaka oluşturmuşlardı. Sayısı gittikçe artan memurlarda bunlara katılınca, sanayileşmiş ülkelerde bu tabakalar, makineleri çalıştıranların sayısını çok aşmıştır. Sanayi kentinin hizmetlerini yerine getiren işçi sınıfı, sayısı artan zanaatçı, memur, teknik personel ve müdürlerin oluşturduğu dağın altına kalmıştır. (Galbraith,1989:238).

Orta sınıf mensubiyetinin başlıca kıstası, genel olarak icra edilen meslektir. Zanaatkârların özel durumu bir yana bırakılırsa, orta sınıflarda beden işçisi bulunmaz. Orta sınıfların işçi sınıflarına üstünlüğü de hassaten bedeni işlerin aksine, bedeni olmayan işlere verilen üstün sosyal değerden ileri gelmektedir. Bu grupta olan fert ve ailelerin davranışlarında büyük ölçüde bu üstünlüğü gösterme arzusu hakimdir. Bu da mesken, giyinme, yemek tarzı, eğitim şekli gibi dış görünüşlerde ifadesini bulur. Yine orta sınıfların davranışlarında son derece ferdiyetçilik vardır. Bunun ilk tezahür şekli, gruptaki dayanışma duygusunun zayıflığıdır. Orta sınıflar az teşkilatlanmıştır. Zayıf ve dağınık olan bu sınıflara has grupların bütün derdi, müspet ve yapıcı bir iş görmekten ziyade, kendilerini işçi sınıfının artan nüfusuna karşı savunmaktır. (Laroque,1969:57-58).

3- İşçi Sınıfı

19.yüzyılın Sanayi İnkılabı ve iktisadi değişimlerden meydana çıkmış olan işçiler gerçekten belirleyici bazı özelliklere sahip gerçek bir sosyal sınıf oluşturmaktadırlar. İşçi sınıfına mensup olanlar işverenin emirlerine göre çalışır ve onların sağladıkları madde ve aletleri kullanırlar. Bu durum işçileri işverenlere hukuken, teknik yönden ve ekonomik bakımdan tâbi kılar. İşçiler aynı zamanda ücretlidirler ve bu yüzden onlar için işleri, bir zorunluluk karakteri taşımaktadır. Bu hal işçilerde bir teminatsızlık duygusu oluşturmakta ve işçilerin tutum ve tepkilerini belirlemektedir. (Dönmezer,1994:308).

Bütün sosyal sınıflar içerisinde işçi sınıfı, en bariz şekilde ferdiyet kazanmış olanıdır. Sanayi inkılabı ve onun getirdiği ekonomik ve sosyal değişimlerden doğan bu sınıf, aynı zamanda modern toplumun özelliğini teşkil eder. İşçi sınıfının ilk özelliği, otorite ve insiyatife dayanan icra fiillerini yapmasıdır. Bu da işçileri işletme yöneticilerine tâbi duruma sokar. Bu tabilik gittikçe genişleyen işbölümü ile daha da

artmıştır. Teknik ve hukuki bağımlılığa birde ekonomik bağımlılık eklenir. İşçi sınıfı mensupları daima bir ücret karşılığında, başkası için çalışır. Çalışma onlar için elzemdir. Zira bu, yaşayabilmelerinin şartıdır. Bu insanlar varlıklarını devam ettirebilmek için daimi olarak işverene tabi durumdadırlar. Onların tutum ve tepkilerine geniş ölçüde hakim olan güvensizlik hali de işte bundan doğmaktadır. (Laroque,1969:44-45).

İşçi sınıfı, fabrika işçilerini ve ticari işletmeler müstahdemlerini içerisine alır. Üstün derecede kalifiye işçiler, ustabaşılar, üst dereceli müstahdemler duruma göre işçi sınıfı veya orta sınıflar içerisine sokulabilirler. Onların seviyesinde, işçi sınıfının sınırları kesinliğini kaybetmektedir. Sınırlarının kesinliğine rağmen, varlığı modern devletlerin politik,ekonomik ve sosyal hayatının esaslı faktörlerinden birini teşkil eden işçi sınıfı genel olarak birleşik büyük bir gruba oluşturur. İşçi sınıfının durum ve davranışı yukarıda sayılan genel özelliklerin etkisi altındadır. İşçi sınıfının psikolojik davranışı çeşitli unsurlara dayanır. Evvela işçi sınıfına bir aşağılık kompleksi hakimdir. Bunun da iki sebebi vardır:Biri ast ve tabi durumda olduklarına, devamlı olan bu durum dolayısıyla sosyal merdivenin en alt basamağında kaldıklarına ve toplumda sadece pasif bir rol oynamaya mahkum olduklarına dair oluşan kanaattir. Diğeri de işçinin her türlü teşebbüsüne, her türlü tahminine set çeken, şahsiyet üzerinde gerçek bir durgunluk hasıl eden güvensizlik duygusudur. Bu aşağılık duygusu genellikle, derin bir duygu olan dayanışma ile bir bakıma telafi edilmiş olur.(Laroque,1969:46-47).

1.4.3.Sosyal Sınıf Sosyal Yapı İlişkisi

Sınıf ayrımının çeşitli ölçütlerinin rolü toplumların gelişme derecesine göre değişik ölçülerdedir. Böylece her ülkenin sosyal yapısı o ülkenin tarihi, siyasi ve ekonomik özelliklerine bağlı olarak çok çeşitli şekiller alır.(Laroque,1969:19).

Tarihte çeşitli dönemlerde ve çeşitli toplumlarda değişik tabakalaşma ve sınıf oluşumu gözlenmiştir. Bu farklılaşmanın temel nedeni ise sosyal yapıdaki farklılıklardır. Çünkü her toplumun farklı bir sosyal yapısı olduğu gibi, bir toplumun tarihin değişik dönemlerindeki yapıları da birbirinden farklıdır. İşte bu yapılar toplumların sınıf yapılaşmasını belirlemektedir.

İlkel toplumlarda sosyal yapı esas itibari ile birlikçi karakterdedir. Bu , aile birliğine, köy birliğine veya az ya da çok sayıda aileleri ihtiva eden kabile birliğine dayanır. Burada kelimenin modern manası ile gerçek sınıflar görülmez. Bu toplumlarda sınıf problemi ekseriyatla, ilk defa Avrupa medeniyetinin oraya girmesi ile ortaya çıkar. Toplamlar siyasi ve hukuki etkilerle çok çabuk farklılaşmaya doğru yönelirler. Hür insanlarla kölenin ayrılması şüphesiz bu farklılaşmanın en eski şeklidir. Başlangıçta basit, sonradan mükemmel siyasi yapıların ortaya çıkması birlik üyeleri arasında, onların toplum hayatında oynayacakları rollere göre farklılıklar yaratır. Bu farklılaşmanın menşei karışıktır ve toplumdan topluma farklılık arz eder. Bazen farklılaşma fetih ile ortaya çıkar. Fetheden ulus yönetici sınıfı, fethedilenler de aşağı sınıfı teşkil eder.(Laroque,1969:19-20). Kölelik fetih sonucu ortaya çıkmıştır. Ayrıntılarda çok farklılıklar gösterebilir de, köle sınıfı tüm dünyada temel noktalarda benzerlik göstermiştir. Ortaya çıktıkları her yerde köleler esas olarak ekonomik amaçla kullanılmışlardır.(Weber,2000:256).

Müşterek savunma lüzumu da toplumu kendiliğinden farklılaşmaya doğru götürür. Halkın savunmasını sağlayacak ailelerden kurulu bir askeri asiller sınıfının teşkili ile farklılaşma ortaya çıkar. Bu askeri sınıf, halkın savunmasına karşılık olarak toplumda üstün bir rol alır. Geniş kısmı itibari ile derebeylik böyle kurulmuştur. Köylü aileleri iç ve dış tehlikelere karşı korunmak imkanına sahip derebeyler etrafında toplanmışlar ve derebeylik ortaya çıkmıştır. Bundan hemen sonra, sosyal

hiyerarşi tayininde ekonomik faktörler siyasi faktörlerle birleşir. İşte bu sebepten toprak mülkiyeti ekseriya siyasi ve askeri sahada sorumluluk almada, dolayısıyla sosyal farklılaşmada esas teşkil eder. Bu gelişimden doğan hiyerarşi esas itibariyle, herkesin yaptığı iş üzerine kurulmuştur. Buradaki hiyerarşi bir hukuk nizamının ve siyasi teşkilatın ayrılmaz bir unsurudur. Şehirlere yerleşmenin artması bir tacir ve sermayedar sınıfının ortaya çıkmasına yol açar. Siyasi ve ekonomik gelişmenin bu safhasında bu tüccar ve sermayedarlar da evvelce mevcut siyasi ve hukuki hiyerarşi içerisine dahil olurlar. Kamu hayatında gördükleri iş esası üzerinden, bu yenileri de içerisine almak üzere hiyerarşi bir parça yumuşar. Yalnız her yumuşama derhal olmadığı gibi her zaman tesirlide olmaz. Mevcut yapı, ekonomik gelişme tarafından yıkılincaya kadar bu gelişmeye mukavemet etmiştir. Sosyal yapı demek ki nispeten serttir. Fakat bu, böyle bir toplumda, bir sınıftan diğerine geçilmez demek değildir. Mesela toprak mülkiyetine sahip olmak ekseriyatla yönetici aristokratik sınıfa geçmeyi sağlar. Fakat sınıflar iyice ayırt edilmiş, açıkça birbirinden ayrılmıştır. Bazı defa kast esasına dayanan toplumlarda olduğu gibi, bir sosyal gruba mensubiyet, dini ve medeni kaideler icabı olarak bir takım faaliyet icrasına bağlıdır.(Laroque,1969: 20...22).

Erken Ortaçağın hakim yapısı tarımsal üretimin yapıldığı ve ilişkilerin geleneksel bir tutum izlediği ve bu ilişkilerin kanunlarla desteklendiği bir yapıydı. Üretim toprağa bağımlıydı ve bu bağımlılık sınıfların oluşumunda da etken olmuştur. Toprak sahibi asiller sınıfı ve ona bağımlı ve toprağı işleyen bir köylü sınıfı. Böylece insanların toprakla olan münasebetleri onların toplum içindeki statülerini de belirlemekteydi. Fakat tek etken tabi ki toprağa bağımlılık ve üretimdeki konum değildi. Bunun yanında bu ilişkilerin gelenekselleşmesi ve kanunlarla da desteklenmesi söz konusuydu. Bu geleneksellik statünün kuşaktan kuşağa geçişine

neden olmuştur. Bu durum hukukende desteklenince mevcut sosyal yapı içinde sınıflar oluşmuştur. ancak ticaretin gelişmesi ve yaygınlaşması sosyal yapıyı da değiştirmiştir. Ticaretle uğraşan insanların elde ettikleri servet ve ticaretin önem kazanması tüccarları toplumda ayrıcalıklı konuma getirmiştir. Mevcut yapının gelenekselliği biraz olsun kırılmış, kan bağına dayanan statülerin yerine kişisel beceri ve başarının etkin olduğu statü kazanma şekilleri yavaş yavaş yerleşmeye başlamıştır.

Modern toplumların başlangıcında, iki olay sınıf problemini alt üst etmiştir. Birincisi; hukuki ve siyasi temelli Fransız İnkılabı, ikincisi ise ekonomik temelli Sanayi İnkılabıdır. (Laroque,1969:23). Bu iki dinamik; demokratik ya da eşitlikçi düşünme dinamiği ile teknik ve ekonomik ilerleme dinamiği modern toplumu ve toplumsal yapıyı adeta biçimlendirmişlerdir. (Beneton ,1991:95). Fransız İhtilali ile birlikte, eşitlik , demokrasi gibi kavramlar yerleşmiş ve insanlar arasındaki eşitsizlikler kalıcı olmaktan çıkarılmıştır. Sanayi İnkılabı ile birlikte ekonomik yapı yeniden şekillenmiş ve buna bağlı olarak sınıfsal ilişkiler değişmiştir.

1789 Fransız İhtilalinin sonucunda hukuki sınıf ve asalet farklılıkları kalkmıştır. Sosyal sınıflar hukuki müesseseler veya siyasi teşkilatın resmi unsurları olmaktan çıkmışlardır. Hukukta fertler arasında eşitlik vardır. Nesiller değiştikçe veya aynı nesil içinde bir sınıftan diğerine geçmeye hiçbir hukuki engel yoktur. Modern toplumların başlangıcında sosyal yapıyı değiştiren olay Sanayi İnkılabıdır. Sanayi İnkılabı 18.yüzyılın ikinci yarısında İngiltere’de başlamış ve Avrupa’nın hemen hemen her tarafına yayılmıştır. Sanayi inkılabı ananevî el sanatları ve aile ekonomisinden, büyük ticari, sınai ve mali teşebbüslere kadar yer veren toplu bir bileşik ekonomiye geçiş şeklinde olmuştur. 1789’da Fransa’da çıkan siyasi ve hukuki ihtilalle sanayi inkılabının birleşmesi sınıf ayrımını siyasi ve hukuki olmaktan

çıkarmış, geniş ölçüde, ekonomik esasa oturtmuştur. Bu, büyük değişim, sosyal ayırımdaki sertliği azaltmıştır. Ayırım, belirli hukuki kaidelerine, bir siyasi teşkilata hatta dini prensiplere dayanır olmaktan çıkınca, bizzat ekonomik hayatın kendisi gibi daha yumuşak, daha kararsız bir özellik almıştır. Sosyal sınıflar arasındaki sınırlar daha belirsiz, bir sınıftan diğerine geçmek daha kolay hale gelmiştir. (Laroque,1969:24...26). Feodal yapının hakim olduğu toplumlarda yapıyı şekillendiren unsurlar toprak mülkiyetinin hakimliği, siyasi ve askeri sahadaki konum olmuştur. Ancak Sanayi İnkılabı ile birlikte yapıyı şekillendiren esas unsur, ekonomik hayatta oynanan rol ne konumdur. Bu yapı içerisinde insanlar da ekonomik hayatta oynadıkları rollere göre belirli bir sosyal sınıfa mensup olmaktadır.

Sanayi İnkılabı ile olan gelişme hemen çabucak olmadı. Sanayileşmenin ilk evresinde eski sosyal yapı devam etmiştir. Bu dönemde, bu sosyal yapının kenarında bir işçi sınıfı, işleri yöneten bir sanayici ve sermayedar sınıfı gibi yeni sosyal sınıflar ortaya çıkmıştır. Eski yapıya ait unsurlar yavaş yavaş ortadan kaybolmuş ve yerlerini yeni üretim ve mübadele teşkilatının tamamen hakim olduğu bir topluma bırakmıştır. Modern toplumlarda, kapitalist ve ücretli sınıflar arasındaki aracı durumda olan orta sınıflar gittikçe artan bir önem kazanmıştır. gelirlerin yükselmesi, sanayi sektörü yanında, üçüncü sektör denen faaliyetlerin armasına, bedeni çalışma yapmayan ve tam işçi sınıfının özelliklerini taşımayan sosyal sınıfların gelişmesini teşvik etmiştir. Böylece, üst sınıf, orta sınıf ve işçi sınıfı şeklindeki üçlü ayırım en gelişmiş toplum yapısının özelliğini teşkil etmiştir.(Laroque, 1969:26-27).

Topluların tarihine baktığımızda toplumsal yapı zamanla değişmekte, dönüşüme uğramaktadır. Yapıyı belirleyen unsurlar olan maddi ve manevi kültür öğelerinin değişmesi yapıyı da değiştirmektedir. İlkel toplumlarda, kast sisteminde ve feodal sistemde yapıyı oluşturan unsurlar; siyasi, hukuki ve dini faktörlerdir. Buna

bağlı olarak da sosyal sınıflar bu yapı şartlarının etkisiyle oluşmuş ve sınıflar arası ilişkiler de yapının etkisiyle oluşmaktadır. Sanayi İnkılabının etkisiyle eski toplumsal yapı dönüşüme uğramış ve değişmiştir. Sanayi İnkılabının sonrasında yapıyı belirleyen hakim unsur ekonomik faktör olmuştur. Tabi ki bu, yapıyı belirleyen tek unsurun ekonomik faktör olduğu anlamına gelmemektedir. Toplumsal yapı diğer faktörlerin de etkisi altındadır, fakat ekonomik etken daha ağırlıklı bir durumdadır. Sosyal sınıflar da değişen sosyal yapının etkisiyle eskisinden farklı olarak yeni temel üzerinde şekillenmiştir. Kısaca, sosyal yapıyı belirleyen etmen sosyal yapıdır. Sosyal yapının değişmesi sınıfları ve sınıflar arası ilişkileri şekillendirmektedir.

II.BÖLÜM

SINIFLI YAPININ DEĞİŞMESİNDE SANAYİLEŞMENİN RÖLÜ

1. SANAYİLEŞMENİN SOSYAL YAPI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

En geniş anlamı ile değişim, bir durumdan başka bir duruma geçişi ifade eder. Sosyal değişim ise; toplumsal kurumlarda ve insan ilişkilerinde değişim olarak tanımlanabilir. Sosyal yapıda meydana gelen köklü değişimler çok sık olan bir durum değildir ve ancak büyük etkiye sahip olayların sonucunda meydana gelirler. Mesela Tarım İnkılabı ve Sanayi İnkılabı bu türden değişimi ifade eder. Yaptığı etki göz önüne alındığında dünya tarihinde en büyük değişimi sağlayan olay ise Sanayi İnkılabıdır. Sanayi İnkılabı yarattığı etki ile toplumsal yapıyı kökünden değiştirmiştir.

İnsanların az bulunan kaynakları üretim için nasıl kullandıkları, bunları nasıl dağıttıkları ve tüketim için malları nasıl değiştirdikleri, ekonominin uğraştığı ana konulardır. İktisatçılar şüphesiz toplumsal hayatın siyasal, hukuki ve sair yönlerinin ekonomik hayatı etkilediğini bilmektedirler, fakat bu etkenlerin ekonomik analizler yönünden sabit olduğunu ve ekonomik süreci değiştirmedığını farz etmektedirler. Oysa ekonomi, siyasal yapının alt sistemlerinden birisidir ve toplumun diğer alt sistemleri ile sıkı bağlantı halindedirler. Ekonomik olaylar, sosyal olayların bütünü içindedir. (Dönmezer,1994;322). 19. yüzyılda Batı Avrupa’da özellikle İngiltere’de yoğunlaşan sanayi dallarında meydana gelen teknik ilerlemeler Sanayi İnkılabının da temel biçimleriyle ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Nitekim, bu büyük değişme sadece bilimde, teknolojiye, toplumun maddi ve manevi enerjinin kullanılmasından meydana gelen bir gelişme değildir. Teknolojideki gelişmeler sosyal müesseselerde de değişmelere yol açıyor, buna karşılık müesseselerdeki değişmelerde teknolojiye

değişiklik yaratıyor. Son derece karmaşık bir sosyal ilişkiler dünyasında bu değişmelerden birinin diğerini meydana getirdiğini söylemek güçtür, ancak bunlar karşılıklı ilişki halindedir ve her iki yön birlikte değişmektedir. (Türkdoğan,1981 ;141).

1.1.Ekonomik Yapıdaki Değişim

Ortaçağ toplumsal yapısı toprağa dayalıdır. Ekonomi çok büyük oranda tarıma bağlı ve ekonomik yapının neredeyse tek kaynağı topraktır. Bunun yanında kişilerin statüsünü, kişiler arası ilişkileri ve toplumsal kurumların temel belirleyicisiydi. Bundan dolayı Sanayi İnkılabının ilk etkisi toprak ve tarım üzerinde olmuştur.

Sanayi, eski zirai ekonomi üzerinde bozucu bir tesir yapmıştır. Büyük sanayiinin meydana gelişi, zirai dönüşümünün tamamlanmasını kolaylaştırmıştır. (See,2000;163-164). Sanayi İnkılabı ile toprakta bir dizi değişimler meydana gelmiştir. İlk önce toprak ticarileşmiştir, bu sayede topraktan elde edilen feodal gelirler yatırıma yönelmiştir. İkinci olarak yiyecek ve organik hammadde üretimin ulusal düzeyde hızla büyüyen sanayi nüfusunun ihtiyaçlarına hizmet etme amacıyla arttırılması, üçüncü olarak da, bu artık üretim sisteminin dış ülkelere ve sömürge bölgelerine yayılmasıydı. Bu son adımla, toprak ve ürünü nihayet, kendi kurallarına göre işleyen bir dünya piyasası düzeni içine yerleşiyordu. Toprağın ticarileşmesi serfliğin kaldırılmasının ve feodalizmin ortadan kalkmasının başka bir adıydı. İnsanı topraktan ayırmak, ekonomik bünyeyi, her unsurun en yararlı olacağı yerde kullanılabilmesini sağlayacak biçimde, çeşitli unsurlarına ayrıştırmak anlamına geliyordu. Sanayi sistemi ilk kez özümsemeye uğraştığı eski sistemin yanı başında, hala kapitalizmin öncesi bağlarla kısıtlı toprak üzerinde bir güç elde ederek kuruldu. Daha sonra nüfusun 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra sanayi şehirlerinde

yoğunlaşması, durumu, önce ulusal düzeyde sonra da dünya düzeyinde bütünüyle değiştirdi. Serbest ticaretin gerçek anlamı bu değişikliği gerçekleştirmiş olmaktı. Emegın, sanayi ve tarım iş bölümü yeryüzüne yayıldı. (Polanyi,2000;250...253).

Dünyanın geleneksel tarım sistemlerinin ve kırsal toplumsal ilişkilerin büyük donmuş buzul tabakası, ekonomik büyümenin verimli toprağını örtmekteydi. Kâr peşinde koşan özel girişim güçlerinin toprağı sürebilmesi için bu buz tabakasının her ne pahasına olursa olsun eritilmesi gerekiyordu. Bu da üç tür değişikliğin yapılması demektir. Birincisi; toprak, mülk sahiplerinin elinde, onlar tarafından serbestçe alınıp satılabilecek ticari bir mal haline gelmeliydi. İkincisi; Pazar için üretken kaynaklar bulmak isteyen insanların oluşturduğu bir sınıfın mülkiyetine geçirilmesi ve akıllıca idare edilmesi gerekiyordu. Üçüncüsü; büyük kır nüfusunun, ekonominin büyümekte olan tarım dışı sektörü için bir biçimde, en azından kısmen özgürce hareket edebilen ücretli işçilere dönüştürülmesi zorunluydu. (Hobsbawm,1998a;163-164). Sanayi İnkılabı toprak üzerinde bu dönüşümü gerçekleştirdi. Öncelikle toprağın feodal yapı ile olan bağlarını kopararak onu alınıp satılabilecek bir mal haline getirdi. Ardından topraktan elde edilebilecek en yüksek kârı elde etmek isteyen müteşebbisler tarafından işlenen toprakta, en düşük maliyetle en yüksek kar elde etmek amacıyla istihdam fazlası köylü açıkta kaldı. Bu durum ise onların sanayi sektörü ve fabrika için ücretli işçi durumuna düşürdü.

Ortaklaşa sahip olunan toprakların kapatılması ve eldeki değerlerin merkezileşmesi gibi süreçler yoluyla, köylülüğün yerini giderek kapitalist çiftçiliğın ve ücretli işçiliğın alması süreci yaşandı. Bu süreçlerin bir arada bulunduğu yerlerde kapitalist gelişmenin önündeki feodal ve kırsal kısıtlamalar ortadan kalktı. Burada işleyen asıl mekanizma, emegın metalaşmasına olanak veren ve ekonomik etkinliğın temelini ticari etkinlikten, gizli olmayan bir sermaye birikim sürecine dönüştüren

emek hareketliliği üzerindeki kısıtlamaların azalmasıdır. Tarımsal üretimin toplumsal ilişkilerinde böyle değişimler olmasaydı, Avrupa toplumunun kentsel ekonomik temeli “feodalizm” ile tutarlı olan ticaret ve rant etkinlikleriyle sınırlandırılmış olurdu. (Holton,1999;120). Sanayileşme tarımın aleyhine gelişmedi aksine, dağlık toprakların büyük kesimleri 18. yüzyıl boyunca ev endüstrisine canlandırıldı. Atıl topraklar tarıma açılırken buralarda yerleşim sağlandı. Halihazırda işlenen topraklar daha iyi kullanılabilir hale getirildi. (Braun,1998;62).

Tarımın giderek daha büyük bir bölümünün endüstriyel dünya ekonomisine bağımlı hale gelmesi,bütün dünyada tarımın ortak özelliği idi. Endüstri dünyasının talepleri, gerek ulusal, gerekse uluslararası olarak tarımsal ürünlerin ticari pazarlarının büyümesine yol açtı. Tarıma kapitalist ya da en azından büyük ölçekli ticari bir görüntü kazandırılmasından sonra meydana gelen toplumsal sarsıntılar, özellikle hiçbir parçasına sahip olmadıklarını ya da yaşamlarını sürdürmeye yetmediğini gördüklerinde, insanların baba toprağıyla olan geleneksel bağlarını gevşetti. Aynı zamanda, yeni endüstrilerin doymak bilmez talepleri ile kentin sunduğu iş olanakları; geri ve karanlık taşra ile gelişen kent ve endüstriyel yerleşimler, insanları geleneksel bağlardan iyice uzaklaştırmaktaydı. Bu dönemde tarımsal üretimde bir artış, tarımsal kullanıma açılan bölgelerde büyüme ve topraktan kaçış yaşanmıştır. Kapitalist ekonominin büyümesi, yarattığı muazzam taleple tarımı dönüştürdü. (Hobsbawm,1998d;192...197). Tarımı dönüştüren ve tarımsal yapıdaki değişimi yaratan ana etken ekonomik gelişme ve sanayi inkılabıydı.

Ortaçağın sosyal yapısını dönüştüren Sanayi İnkılabı üretim tarzı ve üretim ilişkilerinde de köklü bir değişiklik yaratmıştır. Tarım arazilerinin meta haline getirilmesi ve buraların rasyonel bir şekilde kullanıma açılması insanların toprakla

olan geleneksel bağlarının kopmasına yol açmıştır. Ortaçağın ekonomisi geçimlilik ekonomisiydi. İnsanlar tüketebilecekleri kadar üretiyorlardı. Ancak Sanayi İnkılabından sonra üretim ekonomisine geçildi. Üretim artmıştı ve üretim maliyeti de oldukça düşmüştü. Bu üretimi yapanda fabrikaydı.

Teknik ilerlemeler, yeni icatlar ve ulaşım imkanlarının artması, ürünlerin daha kısa zamanda, daha az maliyetle üretilmesi ve daha hızlı bir şekilde insanlara ulaştırılmasını sağlıyordu. Topraktan bağları kopan köylüler, artık fabrikalarda ücretli işçi olmuşlardı. Sanayi İnkılabı yeni bir üretim birimi ortaya çıkarmıştı.

Fabrika pazar için üretim yapıyordu. Gerek ulusal, gerekse de uluslar arası pazar içindi bu üretim. Fabrikada yapılan üretim kitlesel üretimdi. Çok sayıda işçi aynı çatı altında, belli bir iş disiplini içinde, belli kurallar çerçevesinde üretim yapıyorlardı.

Sanayi İnkılabı teknolojsi büsbütün yeni bir düzeye çıkardı. Her yanı dev elektro-mekanik makineler, taşıma kayışları, hortumlar, göstergeler vb. ile donattı. Bu yeni araçlar sadece kasların gücünü artırmakla kalmıyordu. Sanayi İnkılabı insanlardan daha iyi işiten, gören, dokunan makineler yaratarak, teknolojiye duyu organları, yeni makineler yapacak makineler icat etmekle de, doğurma yeteneği verdi. Daha önemlisi, bütün bu makineleri birbirine bağlı tesisler halinde aynı çatı altında toplayarak fabrikayı ve fabrika içinde de montaj hattını yarattı. (Toffler,1996a;47-48).

Fabrika sisteminin yarattığı bir önemli sonuçta teknik iş bölümüdür. Feodal toplumlarda, uzmanlaşma becerilerin farklılığına dayanmakta idi. Her zanaatkar bir malın meydana getirilişindeki ayrı ayrı aşamaların tümünü sırf kendisi gerçekleştirmekte idi; fakat kitle üretimi yöntemlerinin gelişmesi ile beraber uzmanlaşma, gittikçe daha fazla olarak, becerilere göre değil, fakat işlere göre

organize edilmiştir. Böylece meydana çıkan şey, teknik işbölümü, işin olduğu kısımlara ayrılmasıdır. Bu tip doğa üstü uzmanlaşmış, işbölümüne dayanan üretim, yürüyen kayış yanında, önüne gelen parçaları birleştirerek çalışan işçinin, fazla miktarda yeterlik ve beceri sahibi olmasını gerektirmeyen bir ekonomi tipini oluşturmaktadır. İşbölümünün çağdaş toplumda, endüstrileşme sonucunda aldığı bu büyük gelişme böylece geniş uzmanlığa sahip teknisyen işçi ile özel bir becerisi olmayan işçi ayırımını ortaya çıkarmıştır. (Dönmezer,1994;322-323).

Modern Sanayi, farklılaşmayı ve ihtisaslaşmayı son haddine kadar çıkarmıştır. Farklılaşmamış işin yerini, farklılaşmış işler, meslekler aldı. Üretim tekniği çok ince ve çeşitli üretim amelyelerine bölünmüş ve çok ileri bir iş bölümü doğurmuştur. (Eröz,1982;197). İşbölümü sayesinde oldukça hızlı ve etkin bir üretim sağlanmıştır.

1.2. Ailede Meydana Gelen Değişmeler

Sanayi İnkılabının önemli etkilerinden biride aile üzerinde olmuştur. Sanayi İnkılabı bütün sosyal yapıyı etkilediği gibi aile üzerinde de tesirli olmuştur. Öncelikle feodal yapıdaki aile yapısını sarsmış ve değiştirmiştir. Feodal sistemlerdeki aile yapısı geniş aile yapısıydı. Kendi üreten ve ürettiğini tüketen geniş aile toprağa bağımlıydı. Anne, baba, evlenmiş çocuklar ve birinci dereceden akrabalarından oluşan geniş aile pek çok fonksiyonu içinde barındırıyordu. Öncelikle aile bir üretim birimidir ve aile içinde ekonomik bir işbölümü vardır. Ayrıca ortak bir mülkiyet anlayışı vardır. Eğitim ve din fonksiyonunu da yerine getiren geniş aile, üyelerinin sosyal statüsünü de belirlemekteydi. Sanayileşme ile birlikte ise yapısal bir dönüşüme uğramıştır. Sanayi İnkılabı öncelikle geniş aileyi parçalamıştır ve çekirdek ailenin gelişmesinde büyük faktördür. Sanayi toplumu eş ve evlenmemiş çocuklardan oluşan çekirdek aileyi oluşturmuştur.

Sanayileşmenin aile üzerindeki etkileri, doğrudan ve dolaylı olarak görülmektedir. Doğrudan etki olarak, çalışma şartları ve belirli mesleki normları ve davranışlar, aile hayatındaki yapıyı değiştirebilmekte aileyi daraltmakta ve etkileyebilmektedir. (Erkal,1998;107). Sanayileşme açık bir toplum şekli ortaya koyar ve böyle bir toplumda geniş aile tipine yer yoktur; çünkü geniş aile sınıai hareketliliği engeller. Modern aile daha geniş ve daha hareketli bir iş gücü sağlar. Sanayi toplumunda ailenin fonksiyonu daralmış, azalmıştır. Üretime katılma çok azdır, eğitim ve öğretim büyük oranda aile dışına bırakılmıştır. Aile işletmeleri de yerini profesyonel sevk ve idareye bırakmıştır. İktisadi büyüme ile kadınların ev işlerinden çalışma hayatına transferi beraber cereyan etmektedir. Sanayi toplumundaki çekirdek aile, geniş bir işgücü kaynağı olup, ev harcamaları ve tasarrufları hakkında karar veren bir organ ve kültür faaliyetleri birimidir. (Keer, vd,1983;70). Sanayi İnkılabı ile birlikte çocuklarla ana baba arasındaki ilişkiler değişti ve yeni bir mülkiyet anlayışı getirdi. Üretimin ağırlık merkezi tarladan fabrikaya kaydığundan, artık aile bir birim olarak birlikte çalışmıyordu. İşçiyi eski bağlarından kurtarıp fabrikaya hazırlamak için, ailenin temel işlevleri kendisinden alınarak yeni ve bu konularda uzmanlaşmış kurumlara verildi. Çocukların eğitimi okullara bırakıldı. Yaşlıların bakımını huzurevleri üstlendi. (Toffler,1996a;50).

Sanayileşme toplumda sosyal hareketliliği doğurmuş, eski yapılar değişime uğramıştır. Ailedeki değişme ilk önce göçlerle başlamıştır. Köylerden sanayi bölgelerine iş bulmaya giden genç erkekler büyük oranda geri dönmemişler, evlilerse eş ve çocuklarını da geniş aileden parçalayarak kente götürmüşlerdir. Geniş ailenin ilk defa parçalanması bu şekilde başlamıştır. Ailenin ekonomik birlik olmaktan çıkması, ücretli iş gibi faktörler, çekirdek aileyi zorlamıştır. Bu gelişmede sosyal hareketlilik temel faktördür. Sosyal hareketlilik ise sanayileşmenin sonucudur. Aileyi

parçalayan bu hareketlilik hem coğrafi hem de meslekidir. Coğrafi bağlılık yok, akraba bağı sınırlı, aile ekonomik birim olmaktan çıkmış, kadın çalışmaktadır. Büyük aile dayanışmasına dayalı hizmetlerin bir kısmı –sağlık, emniyet, çocuk bakımı için tesis vb. işsizlik sigortası vb.- devlete geçmiştir. Büyük kentlerde ailenin dini, eğitim ve koruma görevleri evden tamamen uzaklaşmıştır. (Atalay,1983;33...35).

Aile yapısını oluşturan temel unsurlar olarak, kadın ve kocanın rolleri, statüleri, otorite ve prestijleri çağdaş toplumlarda çalışma hayatında artan işbölümü ve ihtisaslaşma ile farklılaşmaktadır. Karar katılma yönünde kadın daha fazla alan genişletmektedir. (Erkal,1998;107). Kadının iş hayatındaki yeri gittikçe artmaktadır. Bu da kadının ev hayatındaki geleneksel rolünün değişmesine yol açmıştır.

Kadın istihdamının artışına imkan tanıyan faktörler arasında şunlar sayılabilir; (Erkal,1998;109).

1. Emek arzındaki yetersizlik dolayısıyla kadın işgücü emek piyasasına girmektedir.
2. Eğitim ve öğretim faaliyetleri arasında kadınlar için daha uygun mesleklerin bulunması daha çok kadın istihdamına sebep olmaktadır.
3. Gelişmiş ülkelerdeki düşük doğum oranları, emek arzını daraltmakta, kadın istihdam imkanlarını çoğaltmaktadır.
4. Kadının ev işleri dışında yarım gün veya saatli çalışması eğilimi. Bu eğilim hayat şartlarının zorlaşması ve ek gelir isteğinden doğmaktadır.
5. Kadının, toplumdaki yerinin değişmesi ve erkeklerle fırsat eşitliği konusunda elde ettikleri hak ve görevler.
6. Mesleki hareketlilik yoluyla kadının toplumda eşinden ayrı bir statü kazanması
7. Diğer hükümlerindeki değişmelerin kadınların açılabilirliğini göstermesi

Ailede meydana gelen değişmeler genel olarak şunlardır: Öncelikle geniş ailenin yerini çekirdek aile almış, geniş ailenin birçok fonksiyonunu da toplumda başka kurumlar üstlenmiştir. Aile üretim birimi olmaktan çıkmış, tüketim birimi haline gelmiştir. Akrabalık bağları zayıflamıştır. Toplumsal hareketliliğe bağlı olarak kadının iş hayatındaki yeri ve etkinliği artmıştır.

Aile de meydana gelen değişmeler Sanayi İnkılabı'nın yaptığı etki ile meydana gelmiştir. Ancak, ailenin yapısında meydana gelen bu değişmeler sanayileşme sürecini de etkilemiştir. Öncelikle ailenin bir üretim birimi olmaktan çıkması ailenin üyelerini sanayi için bir işgücü haline getirmiştir. Kadınların statülerinin yükselmesi, onların çalışma hayatında daha fazla yer almalarına neden olmuştur. Toplumsal hareketliliğe imkan veren sanayileşme ile birlikte aile statü sembolü olmaktan çıkmıştır. Kuşaktan kuşağa geçen asalet ve statünün öneminin azalması statünün belirlenmesinde ailenin rolünü azaltmıştır.

Çekirdek ailenin sınai mobilitayı artırması sanayileşme üzerinde olumlu etki yapmıştır. Ailenin coğrafi ve toprakla olan bağlarının kopması onlara hareket serbestliği sağlamış, bu şekilde ailelerin sınai bölgelerine iş bulmak amacıyla gidiş daha kolaylaşmıştır. Ailenin fonksiyonlarının bir çoğunu başka kurumlara devretmesi ve ailenin üretici konumdan tüketici konuma geçmesi, aile üyelerinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çalışmasını gerekli kılmıştır. Kadının da çalışma hayatında yer alması ailede meydana gelen değişmelerin sanayileşmeyi etkilediği başka bir yön olarak ortaya çıkmaktadır.

Ailenin yapısında meydana gelen değişmelerin diğer bir etkisi de sosyal tabakalaşma üzerinde olmuştur. Eski yapıda kişinin sosyal statüsünü belirleyen en önemli etkenlerden biri ailesiydi. Sanayileşme ile birlikte aile bu fonksiyonunu kaybetmiş, kişiler toplum içindeki mevkilerini ailelerinden değil de kendi çabaları

sonucu kazanır hale gelmiştir. Çekirdek aile ile birlikte kadının çalışma hayatında yer alması tabakalaşmada kocasından ayrı bir yer tutmasını sağlamıştır.

1.3. Eğitim Kurumunda Meydana Gelen Değişmeler

Sanayi İnkılabı eğitimin yapısında önemli değişiklikler yaratmıştır. Sanayileşmeden önceki dönemin eğitim yapısını tamamen değiştirmiş ve yeniden düzenlemiştir. Sanayi öncesi dönemde, kitlelerin eğitimini sağlayan ayrı bir kurumun varlığından bahsedemeyiz. Eğitim üst sınıfın sahip olduğu bir ayrıcalık durumundaydı. Rahipler sınıfı okuyup yazabilen tek sınıftır ve bu onlara bir ayrıcalık kazandırmıştır. Eğitim, ailede verilen bir olguydu. Geniş ailenin hakim olduğu bu yapıda, ailenin fonksiyonlarından biri de üyelerinin eğitimini sağlamaktı. Bu eğitimin niteliği ise, aile üyelerini hayata hazırlayan ve temel bazı özellikler kazandıran türdendi. Ancak Sanayi İnkılabından sonra eğitimin yapısında önemli değişiklikler olmuştur. Her şeyden önce sanayi eğitilmiş insanlara ihtiyaç duyar. Bu eğitimi verebilecek kurum tabii ki aile değildir. Bu yüzden yeni bir yapılanmaya ihtiyaç duyuldu.

Her toplumun geçmişe, şimdiye ve geleceğe karşı kendine özgü bir tutumu vardır. Bu zamansal eğilim, değişim hızına gösterilen tepkilere göre oluşan, çoğunlukla gözden kaçan , ancak sosyal davranışın en güçlü belirleyicisi olan bir sürattir. Söz konusu olgu, toplumun gençlerini yetiştirme biçimine açıkça yansır. Durgun toplumlarda en uygun yöntem, çocuğu geçmişin becerileri ile donatmaktır. Çünkü aynı becerilere gelecekte de ihtiyaç duyacaktır. Böylece baba, tüm uygulanabilir teknikleri geleneksel değerlerle birlikte oğluna geçirirdi. Bilgi, okulda uzmanlar aracılığıyla değil; aile, dinsel kurumlar ve çıraklık kurumuyla iletilirdi. Sanayi İnkılabı bu sistemin tümünü yıktı; çünkü sanayileşme yeni bir çeşit insana

gerek duyuyordu. Ne ailenin, ne de kilisenin tek başına sağlayamayacağı becerilere gerek vardı. Bunu ise ancak, kitleleri eğiterek sağlayabilirdi. (Toffler,1996b;310).

Girift bir işbölümünün varlığı insanları işlerine hazırlamak amacıyla resmi bir eğitim sistemini gerektirir. Çıraklık gereğinden fazla muhafazakar, yavaş ve hantaldır. Netice olarak, genç bir insan tarlada babasının yanında yürümek, yerine okula giderek kendini hayata hazırlar. Sanayi toplumunda eğitimdeki değişimin en net ifadesi bu olabilir. Çağdaş toplumlarda işle eğitim ilişkisi güçlüdür. Devlet gerekli eğitim kurumlarını hazırlar, önceleri belirli zümrelere mahsus olan eğitim yaygınlaştırılır. Çünkü yeni teknik işgücü istemektedir, bu maharet ise okullarda elde edilir. Eğitim sistemi de belli mesleklere eleman yetiştirmeyi hedef alır. Sanayi toplumlarında yüksek eğitim görenler yüksek ücret alır. Eğitim vasıfları artırarak ferdin kompleks ve değişen endüstriyel-bürokratik sisteme uyumu da sağlanmaktadır. (Atalay,1983;36).

Tarla ya da ev işleri olmaktan çıkınca, çocuklarında fabrika yaşamına uyacak şekilde hazırlanması gerekir. Çocukların daha önceden sanayi sistemine uyacak şekilde yetiştirilmesi durumunda, endüstrinin gerektirdiği disiplini sağlamak büyük ölçüde kolaylaşır. Bunun sonucunda Sanayi İnkılabı sanayi toplumlarında kitle eğitimini başlatmıştır. Böylece 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sanayileşme ülkeden ülkeye yayıldıkça, eğitimin de, daha küçük yaşlardan başlatılıp zorunlu eğitim yılları uzatılarak yaygınlaştırıldığı görülmektedir. (Toffler,1996 b;51-52).

Sanayileşme, kendi teknolojisinin icap ettirdiği meslek ve hünelerle fonksiyonel olarak irtibatlı bir eğitim sistemi ister. (Keer, vd.,1983;71) Genel mesleki ve teknik eğitim modelleri içinde belirli bir metot dahilinde ve eğitim planlamasından geçerek, ülke kalkınması için çeşitli safhalarda farklı vasıflarda yetişmiş insan gücünün sağlandığı saha eğitimidir. (Erkal,1998;124). Cemiyetlerin

maddi varlığını, iktisadi gücünü yaratan insandır. İktisadi gelişme, insan gayretinin eseridir. Sermayeyi seferber etmek, tabii kaynakları kullanmak, pazarlar kurup, ticaret yapmak insanların işidir. Bu nedenle gelişme halkın yetişme seviyesine bağlıdır. Onun için, kalkınmayı eğitimden ayrı düşünmeye imkan yoktur. (Eröz,1982;376).

Sanayi toplumu yüksek öğretim kurumlarına ihtiyaç duymaktadır. Daha çok tabii bilimlere, mühendisliğe, tıbbı, yönetim bilimlerine ve idari hukuka önem ve öncelik verir. Bununla beraber devamlı suretle kendini yani ortaya çıkan disiplinlere ve ihtisas sahalarına adapte etmeye çalışır. Edebi bilimlere ve sanata çok az yer verilirken, sosyal bilimlerde de sanayi ve idare için yetiştirilmesi gereken teknik ve yönetici kadronun eğitimi ile ilgili sahalarda ağırlık tanınır. Ama şu da var ki, sınızmin artan boş zamanı, halkın edebiyatta ve sanatla daha fazla ilgilenmesi imkanlarını da doğurur. Yüksek öğrenimin büyük bir kısmı sanayi toplumunun talep ettiğı meslek adamlarını, teknik elemanları ve yöneticileri yetiştirmeyi amaçlar. Sanayi toplumu, sadece iş gücündeki bilgi teçhizatını sağlamak için değil, artan gelirle birlikte halkın merakının artması ve dikey hareketliliğı sağlamada temel unsur olması bakımından da seviyesi gittikçe artan bir genel eğitimi sağlamak eğilimindedir. Sanayi toplumu, sanayi-öncesi toplumun eğitim sistemini köklü bir şekilde değiştirmektedir. (Keer,vd.,1983;71).

Sanayileşme-eğitim etkileşimi bilimsel sahada da gelişmeye, teknolojiye yeni buluşlara yol açmaktadır. Yeni üniversiteler, araştırma enstitüleri kurulmakta, bunlar, sanayi kuruluşları ile yoğun işbirliği yürütmektedir. Bilimsel kuruluşların üretime direkt katkıları olmaktadır. Böylece eğitim ve bilim kesimi güç kazanmaktadır. Sonuç olarak sanayi toplumunda resmi eğitim önem kazanmış ve mahiyet değiştirmiştir. Teknik eğitim tercih edilir olmuştur. Aynı zamanda, yeni eğitim şekli

ve kurumları önemli toplumsal fonksiyonlar ve ekinlikler yüklenmişlerdir. (Atalay,1983;37-38). Bilimsel sahada meydana gelen değişmeler ve yeni buluşlar sanayileşmenin hız kazanmasına neden olurken eğitim kurumlarının fonksiyonları; hem sanayi için nitelikli işgücünü yetiştirmek hem de sanayiinin ihtiyaç duyduğu bilimsel ve teknik gelişmeleri sağlamak olmuştur.

Eğitimin belirli zümrelere tanınan bir hak olmaktan çıkıp, toplumun geneline yayılan bir olgu olması, insanların toplum içindeki mevkilerini belirlemede eğitimi etkin bir hale getirmiştir. Sanayileşme ile beraber insanların toplum içindeki statülerini belirleyen en büyük etken aldıkları eğitim ve buna bağlı olarak sağladıkları başarıdır. Bu şekilde eğitim kurumu, sosyal hareketliliğe yol açmış ve eskinin tabakalar arasında aşılması güç duvarlarını yıkmıştır. Eğitim, sosyal hareketliliğe yol açarak kişilerin statülerini değiştirmelerine imkan sağlamıştır.

1.4. Siyasi Yapıda Meydana Gelen Değişmeler

Her toplumda, iç ve dış koşullardaki çeşitli değişmelere yanıt olarak sürekli bir siyasal değişme olmaktadır. Yeni bir teknoloji, ticaret veya savaşlar, kültürel ve düşünsel hareketler gibi sebepler oldukça önemli siyasal değişmelere neden olabilir. (Bottomore,1987:46). Gelişmiş toplumların geçirmiş olduğu siyasal aşamalara baktığımızda bugün geline son noktada değişimde en büyük etkiyi Sanayi İnkılabının yaptığı görülmektedir.

Sanayi İnkılabının siyasi yaşam üzerinde yaptığı en büyük etki toplumların demokratik sisteme geçişleri olmuştur. Bu demokratik hareket önce feodal kısıtlamalardan ve aristokrasinin yönetiminden kurtulmaya çalışan burjuvazinin, sonra da burjuvazinin egemenliğinden kurtulmaya çalışan işçi sınıfının hareketleri olmak üzere büyük ölçüde bir sınıf hareketi olarak anlaşılmalıdır. Böylece hareketin iki farklı aşaması ayrırtelebilmektedir, piyasa ekonomisinin yanı sıra rekabetçi bir

siyasal sistemin ortaya çıktığı liberal demokrasi evresi ve sayıca daha kalabalık sınıfın-işçi sınıfının- siyasal egemenliği ve piyasa ekonomisinin sosyalist bir ekonomiye dönüşümü fikrinin dile getirdiği toplumsal bir demokrasi evresi. (Bottomore,1987:15).

Feodal sistemde, siyasi yapı bölünmüş bir nitelik taşıyordu, merkezde bir hükümdar vardı, ancak gücü ve otoritesi kısıtlıydı. Senyörler bulundukları yerlerde aynı zamanda siyasi otorite idiler. Ancak ticaretin gelişmesi ve burjuvanın ortaya çıkması siyasi yapıda da değişikliğe neden oldu. Feodal yapının siyasi özellikleri burjuvanın ideolojisine ters düşüyordu. Burjuva kısıtlamalardan kurtulmak istiyordu. Siyasi yapıdaki bu bölünmüşlük kralında istediği bir şey değildi, o otorite kurmak istiyordu, bu amaçla burjuva ile güçlerini birleştirdiler. Feodal sistemin çözülmesi ile de siyasi alanda merkezi otorite güçlendi. Ancak zamanla ulus devletlerin kurulması ve sanayileşmenin etkisini arttırması ile demokratik bir yapıya geçildi.

Sanayileşmiş ülkeler merkezileşmeyi bir sanat haline getirdiler. Kilise ve feodal sistemin siyasi yapısı iktidarı ne şekilde ellerinde toplayabileceklerini biliyorlardı. Ama onlar nispeten daha az karmaşık toplumlarla uğraşıyorlardı. Sanayi toplumları güçlü bir merkezi hükümete, sadece askeri ve dış politika nedeniyle değil, ekonomik kalkınma içinde ihtiyaç duyuyorlardı. (Toffler,1996a: 90-91). Sanayi toplumları, ekonomik birimlerine uygun siyasal birimler geliştirmek zorundaydılar. Ulus devletler bu dönemde bu ihtiyaca cevap verecek şekilde geliştiller. Ulus devletler sanayileşmenin bir olgusuydu. Bütünleşmiş tek bir ekonomi üzerine oturtulmuş ya da onunla birleşmiş tek bir siyasal otorite. Kendi kendine yeten ve başkalarıyla aralarında hemen hemen hiçbir bağ bulunmayan ekonomilerin bölük pörçük bir şekilde bir araya getirilmesiyle bir ulus oluşturulamaz. Eğer yerel ekonomilerin geliştiği güzel bir şekilde bir araya getirilmesi üzerine oturtulmuşsa iyiden iyiye

bütünleştirilmiş bir siyasal sistemde çağdaş anlamda bir ulus oluşturamaz. Çağdaş ulusu meydana getiren bu ikisinin, yani birleştirilmiş bir siyasal sistemle birleştirilmiş bir ekonominin birbiriyle kaynaştırılmasıdır. (Toffler, 1996a:123).

Liberalizme özgü siyasal örgütlenme biçimi, seçilmiş meclisler aracılığıyla toplumsal çıkarları ya da toplulukları değil, yasal olarak eşit statüye sahip bireyler toplamını temsil eden temsili bir yönetimdir. (Hobsbawm,1998d:115). Ancak 1860'larda halk baskısının canlanması, halkın siyasal yaşamın dışında tutulmasını olanaksız hale getirdi. Genel oy, artık devrimden sonra ortaya çıkan rejimlerin bir ayrıcalığı olmaktan çıkmaktaydı. Bu dönemde, pek az devlet oy hakkını az çok genişletmekten kaçabildi. Temsili yönetim yönündeki bu ilerlemeler, siyasal yaşamda tamamen farklı iki sorun ortaya çıkardı. Üst ve orta sınıf seçkinlerle, siyasal yaşamın resmi süreçlerinin büyük ölçüde dışında kalmaya devam eden yoksullar sorunu. Eski toprak sahibi ve kalıtsal aristokrasinin de, yeni burjuvazinin de sayısal olarak gücü yoktu; fakat aristokrasiden farklı olarak burjuvazi böyle bir gücün ihtiyacını duyuyordu. Tarihin bu döneminde burjuvazi başarılı oldu. Temsili siyasal sistemlerde liberaller genel olarak ya iktidardaydı ya da zaman zaman kesintiye uğramakla birlikte, hükümette. (Hobsbawm,1998d:119-120).

1870'ten sonra devletlerin siyasal yaşamının demokratikleşmesinin kaçınılmaz olduğu giderek netlik kazandı. Egemenlerin hoşuna gitsin gitmesin, kitleler siyaset sahnesine çıkacaktı. Gerçekte de olan buydu. 1870'lerde Fransa'da, Almanya'da, İsviçre'de, ve Danimarka'da geniş oya, bazen de (teoride de olsa) erkeklere tanınan genel oy hakkına dayanan seçim sistemleri vardı. 1880-1914 arasında batılı devletlerin çoğu demokratikleşmeye boyun eğmek zorunda kaldı. Demokratik siyasetin ertelenmesi mümkün değildi. Bundan böyle sorun, onun nasıl yönetileceğiydi. 1905'ten sonra bir takım kısıtlamalara rağmen batı dünyasının,

sıradan insanların baskın olduğu gittikçe genişleyen seçmen kitlesine dayanan bir siyasi sisteme doğru ilerlediği açıktı. Bu tür sistemlerin mantıksal sonucu, seçimler için ve seçimler aracılığıyla ulusal hükümetler üzerinde baskı oluşturma amacıyla kitlelerin siyasal açıdan seferber edilmesi idi. (Hobsbawm, 1998c:99...101).

Demokratikleşme, gelişme kaydetmekle beraber siyasal yaşamı daha yeni yeni dönüştürmeye başlamıştı. Ancak demokrasi ortaya ciddi sorunlar ortaya çıkarmıştır. Ulusal hareketlerle karşı karşıya kalan çok uluslu devletlerin siyasal yaşamında, bir süredir acil hale gelen, devletin bütünlüğünü, hatta varlığını koruma sorunu vardı. 1880'lerde ve sonrasında ansızın ortaya çıkan kitlesel emek hareketleri ve sosyalist hareketler birçok hükümeti ve yönetici sınıfı bazı açmazlara soktu. Sınırlı bir anayasaya veya kısıtlı oy hakkına sahip çoğu Avrupa devletinde yüzyılın ortasında liberal burjuvazinin elde ettiği siyasal üstünlük 1870'lerde yıkıldı. Ancak bu durumun kalıcı olması beklenemezdi. Nitekim hükümetler siyasal yaşamda uzlaşılması olanaksız gibi görülen güçlerin yükselişiyle karşı karşıya kaldıklarında, ilk tepkileri onları bastırmak oldu. Sosyalizmin bir kitle hareketi olarak ortaya çıktığı 1890'lar bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde yeni bir siyasal stratejiler çağı başladı. (Hobsbawm, 1998c:110...114).

İşçi sınıfının hoşnutsuzluklarının artması yeni stratejilerin geliştirilmesine yol açmıştır. Sosyal reform ve refah programlarının geliştirilmesi bu hoşnutsuzluğun bir nebze törpülenmesine yol açmıştır. Ancak sorun bununla da kalmamaktaydı. Devletin ve hakim sınıfların rejimlerine, demokratik biçimde seferber edilen kitlelerin zihninde yeni bir meşruiyet kazandırılabilir miydi? Bu acil bir görevdi; çünkü, eski toplumsal itaat aygıtlarının çoğu zaman işlemediği açıktı. Böylece siyasal yaşamın, gerek açık gerekse bilinç altına seslenen sembollerle ve halkın

ilgisini çekecek unsurlarla doldurulduğu, törenselleştiği görüldü. Bu şekilde itaat ve bağlılık sağlanmaya çalışıldı. (Hobsbawm,1998c:118...121).

1880-1914 arasında hakim sınıflar, korkularına rağmen, parlamenter demokrasinin kapitalist rejimlerin siyasi ve ekonomik istikrarıyla çok iyi uyuştuğunu keşfettiler. Bu buluş, sistemin kendisi gibi yeniydi. Oysa sosyal devrimciler için hüsrana olacaktı. Çünkü Marx ve Engels demokratik cumhuriyeti, bir sınıf olarak proletaryanın ve proletaryanın önderliğinde ezilmiş kitlelerin siyasi olarak hareketlenmesine olanak tanıdığı, hatta bunu cesaretlendirdiği için sosyalizme açılan bir ara bölme olarak görmüşlerdir. (Hobsbawm,1998c:126).

Bütün kuramında olduğu gibi siyaset incelemesinde de Marx çatışmayı esas almıştır. Marx'ın gelecekte umduğu siyaset sistemi, kurumsallaşmış demokrasi değil, anarşiydi. Marx'a göre işbölümünün kaldırılması çatışmayı da ortadan kaldıracaktı. Bu sayede Komünist toplum kurulacaktır. Marx'ın teorisi komünizm de demokrasiye yer verilmez. Bu teoride biri olunca diğerinin olamayacağı iki toplum tipi vardır; çatışma toplumuyla (demokratik toplum) uyum toplumu (komünist toplum). Marx'a göre birinci tip insan haysiyetine özünden karşıdır, dolayısıyla yok edilmelidir. İkincide ise, çatışmanın kaynakları kurutulmuş, dolayısıyla demokratik kurumlara gerek kalmamıştır. (Lipset,1986:4...7).

Marx'a göre Batı demokrasisi, burjuvazinin feodaliteye karşı kazandığı zaferden sonra kurduğu bir rejimdir. Bu yanıyla bir aşamadır aslında. Çünkü, nasıl ki kapitalist üretim biçimi, feodal üretim biçimine oranla daha ileri bir aşamayı temsil ediyorsa, Batı demokrasisi de monarşiye oranla daha ileri ve üstün bir nitelik taşır. Ancak burjuva- işçi sınıfı çatışması içinde Batı demokrasisinin anlamı ve görevi başkadır. Bu yeni aşamada demokrasi burjuvanın çıkarlarını savunmak amacını taşır. Böylece batı demokrasisinde gerçek özgürlük yoktur. Özgürlük sadece burjuva

içindir ve demokraside biçimsel bir demokrasidir. Gerçek demokrasiyi ise işçi sınıfı kuracaktır ve bunu yapacak olanda sosyalizmdir. (Tanilli, 1993:49).

Marx'a göre demokratik siyasal devrimler, ticari ve endüstriyel kapitalizmin gelişim süreci içinde oluşan yeni bir sınıf-burjuvazi- tarafından yürütülmektedir. Demokrasinin geleceği de burjuvazi ile proletarya arasındaki ilişki belirleyecektir. Burada Marx ve onun etkisinde kalanlar için ana sorun, hem demokratik hem de kapitalist olan toplumlardaki işçi sınıfının durumu, çıkarları ve savaşlarıdır. Böylece demokrasi sorunu, daha geniş bir toplumsal bağlama oturtulmakta olup, burada başat öge sınıf çatışmasına giren toplumsal sınıfların çıkarları ve siyasi yönelimleridir. (Bottomore,1987:11).

Sanayi inkılabının siyasal yapıya yaptığı etki, kendisine uyan bir siyasi yapıyı oluşturmak olmuştur. Feodaliteye karşı güçlenmek isteyen ve bunun içinde paraya ihtiyaç duyan monarşilerin ilk baş vurdukları kişiler tüccarlar olmuştur. Bu güç birliği, feodalitenin de yıkılmasına neden olmuştur. Daha sonra monarşilerin yıkılmasını sağlayıp demokrasinin gelişmesine imkan sağlamıştır. Ancak demokrasinin kısıtlı bir kesime hitap etmesi ve toplumdaki pek çok ana unsuru sistemin dışına itmesi demokrasi içinde çekişmelere ve çatışmalara neden olmuştur. En büyük mücadeleyi veren işçi sınıfı bu bağlamda demokratik bir mücadeleye girerek bazı haklar elde etmişlerdir. Ayrıca uygulanan sosyal politikalar, oy hakkının genişletilmesi gibi demokratik gelişmeler toplumda çatışma yerine uzlaşma ve katılımın gelişmesine neden olmuştur.

Siyasi yapıda meydana değişiklikler sanayileşmenin de hız kazanmasına yol açmıştır. Sanayi toplumunun yapısına uygun bir siyasi sistem, onun önündeki engelleri kaldıracak ve onun yolunu açacak düzenlemeleri ve kuralları içerir. Feodal dönemin siyasi yapısı, feodalitenin devamlılığını sağlayan en büyük etken olmuştur.

Ancak bu siyasi yapı gelişmenin önünde bir engeldi ve yeni yapının ihtiyaçlarını karşılamıyordu. Siyasi yapıda meydana gelen değişimler, gelişmenin de önünü açmış ve sanayinin ihtiyaç duyduğu düzenlemeleri getirmiştir. Siyasi yapıda merkezileşmenin sağlanması, gelişmenin bir devlet politikası haline gelmesi siyasi yönetimin ekonomik gelişmenin önündeki engelleri kaldırmasına neden olmuştur. Bu açıdan, etki karşılıklı olmuş, Sanayi İnkılabı siyasi yapıyı değiştirirken siyasi yapıda ekonomik gelişmenin önünü açmıştır.

1.5. Hukuk Kurumunda Meydana Gelen Değişmeler

Hukuk kuralları her toplumda karşı konulması kesinlikle yasaklanmış, nesnel bir biçimde örgütlenmiş ve devlet yaptırımına bağlanmış kurallardır. Endüstrileşmiş toplumlarda örf ve adetlerin pratikte güçlü yaptırımlarla desteklenmemesi ve toplumsal düzeni korumadaki yetersizliği, hukuk kurallarının önem ve ağırlığını artırmıştır. (Soyer,1996;61). Sanayileşme ile birlikte yeni yapının getirdiği ihtiyaçlara cevap veremeyen feodal yapının hukuksal normları zamanla değişmiş ve yerini yeni normlara bırakmıştır. Sanayi İnkılabının oluşturduğu yeni yapıdaki ilişkiler, yeni düzenlemelere, yeni normlara ihtiyaç duymuştur.

Batı'da 18. yüzyılda hukuksal alandaki değişimler oldukça hız kazanmıştır. Bunda sosyal ve siyasal etkenlerin önemi büyüktür. 18. yüzyıl, Batı'da Orta Çağın sonlarından beri gelişmekte olan yeni bir sınıfın, yani "burjuvazi"nin, toplumda üstün güç haline geldikten sonra, hak ve özgürlüklerini mutlak otoriteye karşı güvence altına almak amacıyla giriştikleri mücadelenin yüzyılıdır. Bu mücadele açıkça "sınıfsal" bir temeldedir. İlerici bir nitelik taşıyan bu hareketler ile, güçlenen burjuvazi, iktidara katılmak için mücadele etmiştir. (Tanilli,1993;113-114). Ortaçağın yerleşik kuralları içinde kendine hareket alanı bulamayan burjuvazi, kuralları kendi yapısına uygun olarak değiştirmek çabası içindedir.

Fransız İhtilalinin ardından Kurucu Meclis tarafından kaleme alınan İnsan Hakları Bildirgesi'nin 2. maddesi, hükümetin insanlara garanti etmek zorunda olduğu doğal ve zaman aşımına uğramayan hakları saymaktadır. Eşitlik, özgürlük, güvenlik ve mülkiyet. Bir süre sonra kaleme alınan Medeni Kanunun başlıca amacı ise, mülkiyet ilke ve haklarını düzenlemektir. Bu yasanın 544. maddesi mülkiyeti, “yasalar ve tüzükler tarafından yasaklanmamış olması koşuluyla, nesnelerden en mutlak şekilde yararlanma ve sahip olma hakkı” olarak tanımlamıştır. Burjuvazi, ortaya çıktığı andan itibaren önce kentte, sonra da civardaki kırsal alanda, gayri menkullerin mülkiyetini elde etmeye uğraşmıştır. Öte yandan bu kazanımlar insanla toprak arasındaki ilişkileri içeren yeni bir kavrama ulaşmanın uzağında kalamazlardı. Bunlar bir yandan burjuvanın güvenlik isteğini açığa çıkartırlarken, aynı zamanda burjuvazinin senyörlük malikanesine vurduğu damgayı da, kısa bir süre sonra belli edeceklerdir. Feodal senyör belli bir toprak parçası üzerinde oturmaktadır ve oturmak zorundadır. Burjuva ise almakta ve satmaktadır; toprakla bağı örf değil de, sahiplenme ve bir süre sonrada verim olacaktır. Burjuva mülkiyeti, senyörlük mülkiyetini ancak Medeni Kanunla veya 1827 tarihli Orman Yasasıyla devre dışı bırakabilmiştir. Tam ve kapsamlı hale gelen mülkiyet, kullanım hakkını devre dışı bırakmıştır. Kaynağını Roma Hukukundan alan Medeni Kanun tarafından böyle tanımlanan toprak mülkiyeti artık bireysel, mutlak ve tüm ticari nesneler gibi, alış-satış yasalarına tabi kılınmış durumdaydı. Medeni Kanun kırsal dünyanın çehresini yeniden biçimlendirmiştir. (Pernoud,1991;98...102).

Fransız İhtilali; hukuk ve siyasi bir olay olarak, etkisi bakımından Sanayi İnkılabı ile birlikte dönemin yapısını şekillendirmiştir. Düşünce ve hukuk alanında etkili olan Fransız İhtilali, dönemin hukuki ve siyasi yapısı üzerinde en önemli etkiye sahiptir. Fransız İhtilali ile birlikte haklar alanında önemli gelişmeler kaydedilmiştir.

1789 tarihli Fransız “İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi” on yedi maddeden oluşmaktadır. Bu bildiride, “insanların doğal, başkalarına devredilemez, zamanaşımına uğramaz, kutsal” hakları olduğu ilan edilir ve özgürlük hakkı, mülkiyet hakkı, kişi güvenliği, düşünce, söz, yazı ve vicdan özgürlükleri gibi klasik hak ve özgürlükler sıralanır. Yine bu bildiride, bunların yanı sıra, bazı siyasi ilkeler ve anayasa esasları da yer almıştır. Bunlar arasında, özellikle milli egemenlik ilkesi, yurttaşların –doğrudan ya da temsilciler aracılığıyla- kanunların yapılmasına katılmaları esası, vergiye izin kuralı ve güçler ayrılığı ilkesi vardır. (Tanilli,1993;163). Fransız İhtilalinin sosyal sınıflar üzerinde de önemli etkisi olmuştur. Hukuki sınıf ve asalet farklılıklarını ortadan kaldırmıştır. Bu ya Fransa’da olduğu gibi eski hukuk nizamının toptan ve bir hamlede lağvı şeklinde olmuş veya İngiltere’de olduğu gibi tedrici gelişme yoluyla sosyal sınıflar hukuki müesseseler veya siyasi teşkilatın resmi unsurları olmaktan çıkmışlardır. (Laroque,1969;23).

Sanayileşme ile birlikte hukuksal alanda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Sanayileşmenin ilk dönemlerinde ortaya çıkan bazı olumsuzluklar daha sonra “Sosyal Devlet” anlayışı ile bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Millet meclislerinden işçi kitleleri lehine kanunlar çıkmış, sendika kurma hakkı, toplu sözleşme ve grev hakkı, asgari ücret tespiti, çocukların çalıştırılmaması, iş gününün 16 saatten 8-10 saate düşürülmesi, yaşlılık, ölüm sigortaları vb. sosyal güvenlik tedbirleri arttırılmıştır. (Eröz,1982;103). Sanayileşme ile birlikte hukukta ferdiyetçi bir karakter kazanmıştır. Devletin ekonomik hayata etkisi, ferdin ekonomik hayat ve faaliyet sahasındaki hak ve sorumluluklarına bekçilik edip, münasebetleri düzenlemek olmuştur. Ferdiyetçi hukuk sisteminin gelişmesiyle çalışma, anlaşma ve uzlaşma sahaslarındaki şahsi hürriyet gibi mülkiyet hürriyeti de önemli gelişmeler kaydetmiştir. (Çağatay,1987;57...59).

H.S. Maire “Ancient Hukuk” adlı eserinde “durgun toplumlar” la “ilerlemeci” toplumlar arasında bir ayırım yapmış ve “ilerlemeci toplumlarda gelişme hareketi bugüne dek statüden sözleşmeye doğru olmuştur” demiştir. Bu sözleriyle, “aile yerine, Medeni Hukukun zamanla kişiyi temel almaya yöneldiğini” belirtmiştir. Bu değişiklikler ise hukuk dışı etmenlerden oluşmuştur. (Bottomore,1984;278). Bunda en büyük etken ise ekonomik gelişmedir diyebiliriz. Batı toplumlarında bireyci ve Laissez Faire’ci anlayıştan bir tür kollektivizme geçiş arasında bağlantı vardır. (Bottomore,1984;284).

Marx’ın hukuka bakış açısı ise eleştirel nitelikte olmuştur. Hukukun başat egemen sınıfın çıkarlarını savunduğunu, sınıfsal farklılaşmaları belirsizleştirmeye çalıştığını ileri sürmüş ve ideolojik nitelikte bir değerlendirme yapmıştır. (Bottomore,1984;277).

T.H.Marshall 1960 yılında yayınlanan “Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar” adlı makalesinde yurttaşlığın gelişimini tarihsel açıdan ele alıp incelemiştir. Yurttaşlığın gelişimi ise birtakım hukuksal gelişim ve düzenlemelerle olmuştur.

T.H.Marshall yurttaşlığı tarihsel açıdan üç farklı eksenin bir araya gelmesiyle oluştuğunu belirtir. Bu eksenler sırasıyla medeni haklar, siyasal haklar ve sosyal haklardır. Medeni Haklar eksenini oluşturan unsurlar bireysel özgürlük, konuşma özgürlüğü, düşünce ve inanç özgürlüğü, mülk edinme ve sözleşme yapma özgürlüğü ve adalet hakkı gibi hak ve özgürlüklerdir. Adalet Hakkı, bireysel hakları, eşitlik ve hukuk temelinde güvence altına almayı amaçladığından, diğer haklardan farklıdır. Bu noktadan hareketle, medeni hakları doğrudan ilgilendiren kurumların hukuk mahkemeleri olduğu söylenebilir. Siyasal Haklar eksenini ise, siyasal karar alma sürecine seçmen ve seçilen olarak katılma hakkını ifade eder. Sosyal haklar eksenini ise, yaşadığımız toplumun standartları ölçüsünde ekonomik refah ve sosyal güvenlik

gibi haklara sahip olmaktan, çağdaş bir birey gibi yaşayabilme hakkına kadar uzanan geniş bir haklar dizinidir. Eğitim hakkı ve sosyal hizmetler bu çerçevede ele alınabilir. (Marshall,2000;21).

Marshall'a göre medeni hakların oluşumu 18. yüzyıla, siyasal hakların oluşumu 19. yüzyıla ve sosyal hakların oluşumu ise 20. yüzyıla rastlar. Medeni hakların oluşumunu sağlayan reformlar, zaman zaman bireysel özgürlüğü parlamentoya karşı savunan mahkemelerin bağımsız niteliğinin ürünüdür. Ekonomik anlamda temel medeni hakların başında çalışma hakkı gelir. Çalışma hakkının anlamı, bireyin istediği bir işte kendi isteğiyle yine kendi yetenekleri ölçüsünde istihdam edilme hakkına sahip olmasıdır. Ancak, bu hak zaman zaman Gelenek Hukuku ve yasalarla ihlal edilmiştir. Medeni hakların kabulü, ancak bazı temel düşünce ve davranış kalıplarının değişmesiyle mümkün olmuştur. Daha önce varolan yaygın düşünce, yerel tekellerin kamunun yararına olduğunu ileri sürmüş ve ticaretin düzen ve siyasal iktidar olmaksızın gerçekleştirilmeyeceğini savunmuştur. Yeni anlayış ise kendinden önceki anlayışın bireysel özgürlüğü kısıtladığını ve sosyal refahı tehdit ettiğini iddia etmiştir. (Marshall,2000;26-27). Feodal yapının hakim olduğu dönemde ekonomik hayat üzerinde en büyük etkiye sahip olan loncalar, çalışma hakkını engelleyen ve belirli kalıplar sunan bir kurumdur. Loncalar, ekonomik yapının bir unsuru olmasına karşın etkileri bakımından hukuksal bir işlevi de yerine getirmekte ve çalışmak koşulları için çeşitli kurallar koymaktaydı. Ancak Sanayi İnkılabı ile birlikte değişen yeni yapıda çalışma hakkının önündeki kısıtlamalar kaldırılmıştır.

19. yüzyılın başlarında, bu bireysel iktisadi özgürlük ilkesi peşin olarak kabul edilmiştir. Kölelik ve doğuştan köylülük statüsü artık önemlerini yitirmişlerdir.

Kölelikten işgücünün serbest kullanımına doğru bir değişim yaşanmıştır. (Marshall,2000;28).

Siyasal hakların ortaya çıkış dönemi ise, 19. yüzyılın başlarına rastlar. Siyasal hakları, herkesin sahip olduğu hakların genişletilmesi şeklinde değil, sivil toplumun yeni kesimlerine eski hakların verilmesi şeklinde tezahür etmiştir. 18. yüzyılda siyasal hakların demokratik yurttaşlık standartlarıyla uyum gösterdiği pek söylenemez. 1832 yasal düzenlemesi bu konuda az da olsa bir iyileştirme gerçekleştirilmiştir. Bu düzenlemeye rağmen, seçmen sayısı yetişkin erkek nüfusun beşte birini aşamamıştır. Seçim hakkı hala bir azınlığın elinde olmakla birlikte, daha sonraki süreçte 19. yüzyıl kapitalizm düşüncesine uygun olacak şekilde en azından yetişkin erkeklerin çoğunluğuna verilen bir hak olabilmıştır. Medeni haklar ve seçim reformu yurttaşlara iktisadi hareketlilik açısından avantaj sağlamıştır. (Marshall,2000;29-30).

Yoksulları Koruma Yasası, yurttaşlık kurumunu oluşturan eksenlerden biri olan sosyal haklar alanında öncü bir düzenleme haline gelmiştir. Daha sonraki dönemlerde ise, Yoksulları Koruma Yasasının öneminin azaldığını görürüz. 1834 yasal düzenlemesinin yürürlüğe girmesiyle birlikte, Yoksulları Koruma Yasası, ücret sistemine ve serbest piyasa düzenine müdahale edemez duruma gelmiştir. 19. yüzyılda açıkça anlaşılmıştır ki, siyasal demokrasi, eğitilmiş seçmene, endüstriyel üretim ise yine eğitilmiş işgücüne ve teknisyenlere ihtiyaç duymaktaydı. Bu nedenle, bireyin kendini geliştirmesi sadece bireysel bir ödev olmayıp, aynı zamanda kamusal bir ödevdir. 19. yüzyılda, temel eğitimin zorunlu hale getirilmesi, 20. yüzyılda sosyal hakların yurttaşlığın önemli bir bileşeni haline gelmesi için gerekli koşulları hazırlamıştır. (Marshall,2000;32...35).

Marshall'a göre, para girdilerindeki artış, toplumsal sınıflar arasındaki mesafenin büyümesine neden olan ekonomik farklılığın kısmen ortadan kaldırılmasına ve kalifiye işçi ile kalifiye olmayan işçi arasındaki farkın kapanmasına katkıda bulunurken, tasarruflarda gerçekleşen artış ise kapitalistlerle mülksüz işçi sınıfı arasındaki sınıfsal farkın azalmasına neden olmuştur. Kitlesele üretimdeki artış tüketim mallarına ilgiyi artırmış, zengin ile yoksul arasındaki maddi uygarlık farkının da kısmen ortadan kalkmasını sağlamıştır. Bütün bu faktörler yurttaşlık kurumunun farklı bir şekilde dönüşümüne yol açmıştır, maddi temeller üzerine oturtulmuştur. (Marshall,2000;53). Bu ise Sanayi İnkılabının bir sonucu olmuştur.

Hukuk alanında meydana gelen değişimler, sanayileşmeden önceki yapının geleneksel karakterini değiştirmiştir. Eşitliğe doğru giden eğilim, insanların, grupların ve sınıfların arasındaki mesafenin azalmasına neden olmuştur. Aşılmaz statü duvarlarının yıkılması sosyal hareketliliğe neden olurken, bazı siyasi hakların verilmesi önceden söz hakkı olmayan grupların etkinliğini ve gücünü arttırmıştır. Gerilimlerin azalması ve artan refah sosyal hareketliliğe neden olurken tabakalaşmanın katı sınırlarının gevşemesi, yeni bir tabakalaşmaya, açık sınıf tabakalaşmasına, neden olmuştur.

2. SANAYİLEŞME - SOSYAL SINIF İLİŞKİSİ

2.1. Yeni Sosyal Sınıflar

“İnsanların, tabaka ve sınıfların içine hayat boyu hapsedilebileceği hapishane olmadıklarını ortaya koyan sanayi toplumları olmuştur. Sanayileşme süreci ile batı toplumlarına has ikili tabakalaşma modeli çok sınıflı bir zemine oturmuş,bütün sanayi toplumunun gelir yaratıcı ve refahı yaygınlaştırıcı sosyal devlet anlayışı sağlamıştır. Ekonomide devlet müdahalesi, çalışanların menfaat farklılaşması ve satın alma güçlerinin çeşitli politikalarla arttırılması, taban fiyatların, asgari ücret ve

sosyal güvenliğin çeşitli baskı gruplarının sendikal teşkilatlanması, ekonomik ve siyasal katılma, sanayi toplumunun sınıf yapılarını değiştirmiştir.” (Erkal,1998;52). Sanayileşme ile birlikte değişen sosyal yapı, sınıf yapısının da değişmesine yol açmıştır. Eski sınıflar değişikliğe uğramış ve yeni sınıflar ortaya çıkmıştır. Eski yapının ikili sınıf yapısının yerini, sanayileşme ile çoklu sınıf yapısı almıştır. Yeni sınıflar ise; üst sınıf, orta sınıf ve işçi sınıfıdır.

2.1.1. Üst Sınıf

Sanayileşme ile birlikte toplumda bir üst sınıfın doğduğu görülmektedir. Bu sınıf feodal yapıdaki soylu sınıfından farklı özellikler taşımaktadır. Soylu sınıf öncelikle büyük toprak sahibi bir sınıfı ve üretici olmaktan çok tüketici bir sınıftı. Kan bağına dayanan soyluluk bu sınıfın statüsünü belirleyen diğer bir ölçüttü. Sanayileşme ile birlikte toprağın meta haline gelip rahatça alınıp satılması, onu bir statü aracı olmaktan çıkarmıştır. Soyluluğa dayanan statülere ise hukuksal olarak son verilmesi bu sınıfla sanayileşme sonucunda meydana gelen en önemli değişikliklerdir. Sanayi İnkılabı toplumun yapısını kökünden değiştirince yeni bir üst sınıf oluşmuştur.

Bu sınıfın en tipik unsuru, üretim vasıtalarına sahip olan ve devlet üzerinde hakim bir tesir icra eden kapitalistlerdi. (Aron,1992;109). Bunun yanında, toplumda, politika, idare,ekonomi, edebiyat, sanat sahalarında rol oynayanlar üst sınıfı oluştururlar. Bu sınıfı oluşturanların ortak vasfı, yönetici bir rol oynamalarındandır. Bu sınıfı, oluşturan insanların meslekleri aynı olmasa da genel olarak, belirli bir tip eğitim görmüşlerdir. (Laroque,1969;53-54). Aron’a göre, eski aristokrasinin kalıntıları, politikacılar, kapitalist üretim vasıtalarının sahipleri, anonim şirketlerde idarecilik yapan ve üretim vasıtalarını idare etmekle beraber hiçbir şeye sahip olmayan kimseler ve nihayet başarılı sanatkarlar veya entelektüeller ne dereceye

kadar gerçek bir cemaat teşkil ederler? Aron'a göre bunların hiçbir ortak tarafı yoktur demek doğru değildir. Şüphesiz ki bunlar en yüksek gelirleri elde eden ve hayat şartlarında birtakım benzerlikler bulunan kimselerdir. Ama her şeye rağmen, bir üretim vasıtaları sahibi ile bir tiyatro yazarının hayat tarzları arasındaki benzerlik, işçilerin hayat şartları arasındaki kadar büyük değildir. Başka bir ifade ile, üst sınıf, farklı sosyal ve tarihi köklere sahip olan, farklılaşmış fonksiyonlar ifa eden unsurlardan meydana gelmiştir. (Aron,1992;110-111).

Yeni Marxistler üst sınıf kavramı ile politik ve ekonomik güce sahip anlamına gelen “Yönetici Sınıflar” terimini kullanırken Yeni Weberciler ise ekonomik gücün doğrudan politik güç getirdiğini kabul etmeyerek, ekonomik güce sahip olanlar ile politik güce sahip olanlar arasında ayırım yaparlar. Mesleki temele dayanan bir sınıf modeliyle çalışan Sosyologlar ise en zengin sınıfı üst sınıf olarak tanımlarlar. (Edgel,1998;64). Bu ayırımların eksik yanlarının olduğu açıktır. Öncelikle politik ve ekonomik güce sahip olanların üst sınıfı oluşturdukları bir gerçektir. Ancak ekonomik güç her zaman politik güç getirmez. Ya da politik güce sahip olanların ekonomik güce de sahip olmaları beklenemez. Bu anlamda politik güç ve ekonomik güç ayırımı doğru bir tespittir. Sanayileşmenin getirdiği önemli sonuçlardan biri de -önceki yapıdan farklı olarak- politik ve ekonomik gücün birbirinden ayrılmasıdır. Feodal yapıda görülen, ekonomik güç sahibi sınıfların aynı zamanda politik güce sahip olma durumu sanayileşme ile son bulmuştur. Ayrıca en zengin sınıfın üst sınıf sayılması da kısmen eksik bir tutumdur. Zenginliğin toplumda statüyü belirlediği doğrudur, ancak toplumda onaylanmayan işlerle uğraşan kişiler zengin olsalar dahi üst sınıfta görülmezler.

Sanayileşmenin başlangıcında üretim araçlarının sahipliği ve kontrolü tek elde toplanmıştı. Ancak sanayileşmenin ileri aşamalarında üretim araçlarının

kontrolü ve mülkiyeti birbirinden ayrılmıştır. “Marx ve Weber’de üretim araçlarının kontrolünün ve mülkiyetinin birbirinden ayrılacağını belirtmişlerdir, fakat bunun sonuçlarının farklı olduğunu söylemişlerdir. Marx’a göre bunun sonucunda kapitalizmin lüzumsuz olduğu anlaşılabaktı. Weber’e göre ise, idari görevlere kârlılık açısından en kalifiye olanların seçilmesine geçit verdiğini söylemiştir. Modern toplumların sınıfsal yapısındaki bu değişim sosyolojik açıdan önemli iki temel görüşle ifade edilmektedir.” Bu görüşlerden biri olan yönetimler, yönetici kapitalizmin gelişmesinin sınıfsal yapıda dahil olmak üzere kapitalizmi dönüştürdüğünü iddia etmişlerdir. Yönetimci olmayanlar ise tersine, mülkiyet sahipliğinin kontrolden ayrılmasının kapitalist toplumun temel yapısını değiştirmedğini belirtmişlerdir. Yönetimci görüşe katkısı olanlar Aron, Berle ve Means, Burnham, Crassland, Dahrendorf ve Galbraith gibi düşünürlerdir. Bu sosyologlar modern şirketlerin yönetim kontrolünün kapitalist kontrolden iki yönüyle farklı olduğunu belirtmişlerdir. Öncelikle yönetim ve kontrolün ayrılması yönetim gücü toplumsal bakımdan daha sorunlu bir yönetim sınıfının oluştuğu ve bu şirketlerin son derece kar amaçlı aç gözlü bir şirket yerine kamu politikası temeline dayalı ve toplumdaki değişik grupların isteklerini dengeleyip her birine pay tahsis eden bir hale geldiğini iddia edilmiştir. Dahrendorf’ta yukarıdaki görüşlere katılarak, yönetim ve kontrolün birbirinden ayrılmasının, mesleki ehliyetlerine ve/veya örgütsel konumlarına dayanarak otoriteye sahip olan yeni bir yönetici sınıfın oluşmasına yol açtığını iddia etmektedir. Emek gücü artık homojen bir kapitalist sınıfla karşı karşıya kalmadığı için, bunu hala sınıf çatışması olarak tanımlanmasının kuşkuğu olduğu sonucuna varmaktadır.” (Edgel,1998;65-66).

Yönetimci olmayanlar şu veya bu ölçüde Marx’ın takipçisi olması bakımından, yönetimlerden daha az homojendirler. Yönetimci olmayanlar,

mülkiyet kontrolden ayrılmış olsa bile, kapitalist girişimlerin yapısındaki bu değişim endüstriyel kapitalizmin esas yapısını değiştirmedini, bunun kapitalist sınıfın ortadan kalkması anlamına gelmediğini iddia ederler. Scott “kapitalist sınıf nedir?” sorusuna; bu sınıfın avantajlarını mülk sahipliğinden ve özel mülkiyet kontrolünden alan, diğer sınıflarından ayrı ve bunlara zıt çıkarları olan, ekonomik bakımdan egemen bir sınıf olarak tanımlanabileceği olmuştur. Scott işletmelerin yapısındaki değişimlerin bu sınıfı, kişisel sermaye mülkiyetine dayanan bir sınıf olmaktan çıkarıp, giderek daha zor teşhis edilebilen gayri şahsi mülkiyete dayalı bir sınıfa dönüştürdüğünü söylemiştir. Scott egemen ekonomik sınıfın politik olarak da egemen olduğunu, yani devletin gücünü kullandığını belirtmektedir. Yönetimcilik karşıtları, kapitalizmin tanınmayacak ölçüde büyük bir dönüşüme uğramadığını iddia etmektedir. Mülkiyet kişisellikten çıkmış, ancak ortadan kaldırılmamıştır. Kapitalist gelişimin motoru olan kâr güdüsünün önemi azalmamıştır. Kapitalist sınıfın ekonomik gücü, uluslar arası işletmelerin büyümesi sonucu artmış, devamlılık da servet ile eğitim ayrıcalıkları tekelleşmesinin kombinasyonu ile sağlanmıştır. (Edgel,1998;70-71).

2.1.2. Orta Sınıf

19. yüzyılda sanayi toplumlarının sınıf düzeninde meydana gelen en belirgin ve en çok tartışılan değişiklikler, “el emeğine dayalı” ya da “mavi yakalı” emek gücünün tersine, “el emeğine dayanmayan” ya da “beyaz yakalı” iş gücünün göreceli olarak gelişmesidir. (Giddens,1998;48). Sanayileşme sonucunda ortaya çıkan işbölümü sonucunda, üretimin boyutlarında muazzam artışlar yaşanmıştır. Bu durum, üretim yapan büyük işyerlerinin gelişmesi sonucunu doğurdu ve buralardaki işbölümünün oldukça artmasına neden oldu. Bu gelişme ise, işyerlerinde üretim sürecinin denetlenmesinden sorumlu olan, üretilen ürünlerin dolaşımından sorumlu

olan personel, muhasebe işlerinden sorumlu olan bir kesimin gelişmesini sağladı. Diğer yandan gelişmeler iş bölümü açısından üretim merkezli bir dizi değişimin yanı sıra, üretim dışı etkinliklerinde artarak önem kazanmasına neden olmuştur. Üretilen malların ticaret kanalı ile hareketliliği ve buna karşılık parasal ekonominin gelişmesi, mal ve para hareketlerinin kontrolünü üstlenerek yeni bir dizi kesimin, muhasebecilerin, bankacıların, borsacıların varlığına neden olacaktır. Üretim, dağıtım ve tüketim faaliyetlerinde gözlenen farklılaşmaya paralel olarak gelişen ve literatürde “beyaz yakalılar” olarak tanımlanan bu kesim işbölümünün direkt sonuçlarından biridir. (Ercan,1998;78-79).

“Beyaz yakalılar” veya Orta sınıflar denilen bu sınıf sanayileşmenin sonucunda oluşmuştur. Orta Sınıfın içinde genellikle üç meslek kategorisi sıralanır. Bunlar; küçük tacirler ve sanayiciler, serbest meslek sahipleri (bir kısmı ücretli bir kısmı değil) ve sanayi kadrosunda el emeğini kullanmayan, büro işlerini yapanlar. Böylece orta sınıfa mensup olanlar bir taraftan üretim vasıtalarının sahipleri, bir taraftan da maaş ve ücret alanlar halinde tarif edilmektedir. (Aron,1992;111).

Sanayileşme ile birlikte artan işbölümü aynı zamanda hizmet sektörünü ortaya çıkarmıştır. Zamanla bu hizmet sınıfında çalışan kesimin sayısı ve önemi artmıştır. Sanayileşme toplumsal yapıyı ikili sınıf yapısından, çoğulcu bir sınıf yapısına dönüştürmüştür. Bu yapıdaki en önemli unsur da yeni eklenen orta sınıf olmuştur.

Orta sınıfları oluşturan çeşitli grupların ortak özelliği, hem yönetici sınıfın hem de işçi sınıfının dışında kalmalarıdır. Orta sınıf mensupları yönetici sınıftan ayrılırlar, çünkü siyasi, iktisadi, idari ve fikri hayatın idaresine katılmazlar. Ancak bu, orta sınıflar sadece direktifleri yerine getirirler anlamına gelmez, onlarında inisiyatif ve sorumlulukları vardır. Ancak faaliyetleri üst bir kademenin tespit ettiği

yönde, belirli bir çerçevede cereyan eder. Orta sınıfın işçi sınıfına üstünlüğü de bedeni işlerin aksine, bedeni olmayan işlere verilen üstün sosyal değerden ileri gelir. Zira orta sınıflarda beden işçisi bulunmaz. (Laroque,1969;55...58).

Endüstri öncesi dönemde mütevazı bir yükseliş gösteren orta sınıfları “başarılılar” arasına sokan ekonomik büyümenin yarattığı refah oldu. Bunun yanında bazı siyasi ve toplumsal gelişmeler bu sınıfın yükselişine zemin hazırlamıştır. Bunlardan biri siyasetin demokratikleşmesiydi. Diğeri, sınıflar arasındaki katı mesafelerin ve değerlerin gevşemesi olmuştur. Bir diğeri de, orta sınıfların sayısında görülen büyük artıştır. (Hobsbawn,1998c;186...188).

Sanayileşme ile birlikte değişen sosyal yapı, çok renkli sınıf durumlarının belirmesine neden olmuştur. İşçi sınıfının 1800-1900 yılları arasındaki kaydettiği hızlı artışın 1900’lerden sonra giderek yavaşladığını görmekteyiz. Bu dönemde, orta sınıfların ise sayılarında bir artış kaydedilmektedir. (Türkdoğan,1981;159). Şurası kesindir ki, modern büyük ölçekli fabrikanın ilk köklerinden hayata geçirilmesinden bu yana, beyaz yaka ve mavi yaka işlerin kendi aralarında içkin olarak bulunan bir uçurum meydana gelmiştir. Bu uçurum, bu terimlerin salt kendileriyle anlamlı olacağı gibi, iş bölümünde aldıkları görevler bakımından da “el emeği olan” ve “el emeği olmayan” terminolojisiyle anlamlı olabilir.” (Giddens,1999;234). Sayılara bakacak olursak da beyaz yakalı grupların genişlediğini görüyoruz. Örneğin Britanya’da 1911 ile 1981 arasında beyaz yakalı işçiler (profesyoneller, yöneticiler, denetçiler ve büro çalışanları) istihdam edilen nüfusun % 14’ün altından % 43’ün üzerine çıkmıştır. ABD’de de 1900 ile 1980 arasında beyaz yakalı işçilerin oranı % 17,5’ten % 52’nin üzerine çıkmıştır. (Edgel,1998;76-77).

“Marx’a göre beyaz yakalı işçiler, ücretli çalışanların daha iyi ücret alan bir sınıfa mensupturlar, büroda işbölümünün gelişmesi ve ulusal eğitimin

genelleşmesinden ötürü bu tip işçilerin arzı artacak, ücretleri de düşecektir. Weber ise Marx'ın "değer düşmesi" veya proleterleşme sürecinin aksine, karşıt yönelimin hakim olacağını düşünüyordu. Yönetimin giderek bürokratikleşmesinin, uzmanlık sınavlarının önemini artıracak ve buna bağlı olarak tüm alanlarda eğitim sertifikaları yaratmanın evrensel bir talep olmasının, bürolarda ve ofislerde ayrıcalıklı bir tabakanın oluşmasını amaçladığını iddia etmekteydi. Yani Marx ve Weber beyaz yakalı işçiler sınıfında ortaya çıkan büyümeyi kaydetmiş, ancak bu eğilimi farklı bir biçimde yorumlamışlardır." (Edgel,1998;76). Marx'a göre orta sınıflar ağırlıklı olarak "çalışan yığınların üzerine yaslanan esaslı bir yüküdür ve üst sınıftaki on binin sosyal güvenliğini ve gücünü artırır. (Giddens,1999;227). Marx'a göre orta sınıflar bir süre sonra proleterleşme sürecine girecek ve işçi sınıfına katılacaklardır. Böylece toplumda ikili bir sınıf yapısı –işçi sınıfı ve kapitalist sınıf- oluşacaktır. Ancak Marx'ın öngördüğü bu durum gerçekleşmemiş, hatta orta sınıf gittikçe büyüyerek sayı itibarıyla işçi sınıfını geçmiştir.

Sanayileşmiş ülkelerin büyük kısmında işgücü içinde, beyaz yakalıların, mavi yakalılara oranı yüksektir. Bu durum Marx'ın çizdiği kapitalist toplumlardaki muhtemel gelişme tablosuyla tamamen ters bir görünüm arz ediyordu. Çünkü Marx, nüfusun büyük çoğunluğunun alışılmış iş ve mesleklerde el işçisi haline gelmeye mahkum olduklarını; küçük sermayenin büyük ölçüde yok olacağını ve büyük kapitalistlerden oluşan ufacık bir sınıfın, emekçi kitlesiyle karşı karşıya geleceği inancındaydı. Marxsist olmayan pek çok kişi, aslında büro işlerinin yaygınlaşmasını, Marx'ın kapitalizmin sınıf yapısı çözümlemesini çürüten başlıca öge olarak ele almışlardır. Çeşitli ülkelerde yapılan araştırmalar, çoğunlukla büro işçilerinin ya da "yeni orta sınıf" diye adlandırılan grubun el işçilerine göre daha düşük oranda sendikalaşma eğilimi gösterdikleri ve aynı zamanda daha değişik değer yargıları ve

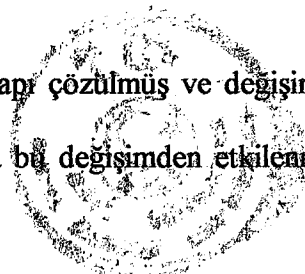
tutumları sergilediklerini ortaya koyuyor. Bazı yazarlara göre, büro işçiliğinin göreceli gelişmesi “orta sınıf toplumu” nun gelişinin belirtisidir. Marx birbiriyle çatışan iki sınıfa ayrılan bir toplumu öngörmüştür. Böyle olacağına, yeni orta sınıfın işçi sınıfını aşındırarak büyümesi bir istikrar faktörü olmuş, tam tersine işçi sınıfı orta sınıf içinde eritilmiştir. (Giddens,1998;68-69).

Sanayi İnkılabının sınıf yapısı üzerindeki en önemli etkilerinden biri “orta sınıfların” oluşumunu sağlaması olmuştur. Sanayileşme ile birlikte işbölümünün artması ve hizmet sektörünün ortaya çıkışı orta sınıfların oluşumundaki en önemli faktörlerdir.

2.1.3. İşçi Sınıfı

Sanayi toplumlarında diğer bir sınıf olarak işçi sınıfı görülmektedir. İşçilerin sayısının artmasında başlıca etken, esas olarak, hala insanların çoğunluğunu barındıran endüstri öncesi emeğin iki büyük havuzundan, el zanaatlarından ve tarımdan gerçekleşen transferlerdir. Sanayileşme ile beraber kentleşmenin artması önemli göç akışlarına neden olmuştur. Tarım dışı bir işten diğerine geçebilmeleri mümkündü ve öylede oldu. Tarım bölgelerinde modernleşmemiş tarım, köylerde sayıları durmadan artan köylülere yeterli toprak sağlayabilecek durumda değildi. Göç edenlerde oldu ve pek azı geri döndü, çoğunluk, inşaatları, çelik fabrikalarını, kant ve endüstri dünyasının ağır çalışma gerektiren işlerini doldurmak üzere kaldı. (Hobsbawm,1998c;129-130). Bunun yanında dokuma sanayiinde, kısmen kapitalist girişimcilere tabi olmak zorunda kalan zanaatkar sınıfı, ücretli işçi sınıfının oluşumuna yardım etti. Birçok köylü-işçi, şehir proletaryasının mevcudunu artırdı. (See,2000;170).

Sanayileşme ile birlikte feodal yapı çözülmüş ve değişime uğramıştır. Feodal yapının en önemli unsuru olan toprakta bu değişimden etkilenmiş ve bu durum pek

çok sonucu beraberinde getirmiştir. Öncelikle feodal yapının çözülmesi, beraberinde toprağın meta haline getirilmesini, çitlenmesini sağlamıştır. Bu durumda toprağa bağlı köylüler, feodal bağımlılık ilişkilerinden kurtulmuş ama geçimlerini sağladıkları topraktan da kopmuş oluyorlardı. Bu nedenle geçimlerini sağlamak için yeni işgücüne ihtiyaç duyan sanayiinin bir çalışanı haline gelmektedirler.

“Endüstriyel çalışma mekanikleşmediği ve özgül beceriler gerektirmediği sürece, çoğu tecrübesiz olan işçilerin endüstride çalışması mümkün olmakla kalmıyor, işin emek-yoğun olmasından dolayı üretim arttıkça bu tür işçilerin sayısı da artıyordu. (Hobsbawm,1998c;131).

“Bütün sosyal sınıflar içerisinde işçi sınıfı, en bariz şekilde ferdiyet kazanmış olanıdır. Sanayi İnkılabı ve onun getirdiği ekonomik ve sosyal değişimlerden doğan bu sınıf, aynı zamanda modern toplumun özelliğini teşkil eder” (Loroque,1969;44). Diğer sosyal sınıfların hiçbirisi işçi sınıfındaki ile kıyaslanabilecek bir basitlik, bir birlik ve cemaat hali arz etmez. (Aron,1992;110).

İşçi sınıfını diğer sınıflardan ayıran bazı özellikler vardır. Öncelikle; işçiler otorite ve inisiyatif dayalı fiiller icra ederler ve bu durumda onları işletme yöneticilerine tabii duruma sokar. Teknik ve hukuki bakımdan tabiliğe bir de ekonomik tabilik eklenir. İşçi sınıfı daima, bir ücret karşılığında, yaşamak için çalışırlar. Bu nedenlerden dolayı işçi sınıfında geniş ölçüde güvensizlik hali söz konusudur. (Laroque,1969;45). Orta sınıftan farklı olarak işçilerin durumu, yoksullardan ancak kıl payı daha iyiydi; dolayısıyla güvensizlik değişmez, reel bir olguydu. (Hobsbawm,1998d;241). İşçilerden tek bir sınıf olarak söz etmek olanaklı mıdır? Çevreleri, toplumsal kökenleri, formasyonları, ekonomik durumları, hatta zaman zaman dil ve töreleri açısından birbirinden oldukça uzak gruplar arasındaki

ortak nokta neydi? Aslında hepsini birleştiren, el emeğine ve sömürüye ilişkin bir sağduyuyu ve ücretli olmalarının getirdiği ortak yazgıydı. (Hobsbawm,1998d;243).

Laroque'ye göre işçi sınıfının psikolojik davranışı çeşitli unsurlara dayanır ki bunların birleşmesi oldukça belirli özellikte bir tip ortaya çıkarır. Öncelikle işçi sınıfında bir aşağılık kompleksi vardır. Ast ve tabi durumda olduklarından ve bu durumun devamlılığı nedeniyle sosyal merdivenin en alt basamağında kaldıklarından dolayısıdır bu kompleks. Aynı zamanda güvensizlik duygusu da bunda etkilidir. Bu duygu ise dayanışma ile telafi edilmeye çalışılır. Durumlarının müşterekliği genellikle sıkı bağlar meydana getirir. Bunlarda diğer sınıflar karşısında bir dayanışma, başka sosyal sınıflarda nadiren görülen bir yardımlaşma fikrinde ifadelerini bulurlar. İşçi dayanışması zamanla müşahhas bir şekil almıştır. Bunun sebebi de önemli sayıda işçi kitlelerinin aynı işletmeler ve aynı şehirlerde toplanmalarıdır. İşte bu, işçi sınıfına değeri ve müşterek kuvveti hakkında yeni bir duygu vermiştir. Eğitimin gelişmesi, işçi kitlelerinin kamu hayatına girişi, yeni fikirlerin yayılması, siyasi ve diğer propagandalar bu konuda etkili olmuştur. İşçiler yavaş yavaş, astlık, tabilik, güvensizlik durumlarının kati olmayıp müşterek bir hareketle değiştirilebileceğini idrak etmişlerdir. Böylece geniş ölçüde yerinde kalan aşağılık kompleksi, işçiye has yeni bir itibar duygusuyla birleşmiştir. Fakat asıl olan, işçilerin bu itibar ve bu kuvveti ancak kolektif bir hareket vasıtasıyla düşünmeleridir. Zira kütle dışında fert hiçbir şey değildir. İşçi dayanışması duygusu, 19. asrın ekonomik ve sosyal hayatına hakim olan liberal ferdiyetçiliğe esastan karşıt olması dolayısıyla daha da kuvvetlenmiş bulunur. (Laroque,1969;47...49).

Kollektif işçi hareketi ancak teşkilatlanarak kendini gösterebilir. İşçi sınıfının kuvvetini ve değerini göstermeye doğru ilerlemesi, kendi teşkilatlarının gelişmesinde ifadesini bulmuştur. Şüphesiz kolektif işçi hareketinin başlıca vasıtaları olan

sendikalar, partiler ve sosyal sınıfın çerçevesi dışında bulunurlar. Fakat işçi sendikaları ve işçi partileri, temellerinin işçiye dayanması ve işçi sınıfıyla olan bağları dolayısıyla, diğer parti ve sendikalardan ayrı ve onlara zıt özelliklere sahiptir. (Laroque,1969;49).

İhtilalci bir sınıf kimliğini almadan önce, işçilerin bütünüyle, muhafazakar eğilimler taşımakta oldukları görülür. Bunun nedeni ise, işçilerin yeniliklerin kendilerine ızdırap verdiğini düşünmeleridir. (See,2000;171-172). Sanayileşmenin ilk baş gösterdiği dönemde işçiler herhangi bir siyasi örgütlenme ve belirgin bir ideolojiden yoksun bir topluluk olarak tanımlanıyordu. 1840'lara gelindiğinde bu kitle, ifadesini sendikalar, kooperatifler, siyasi partilerde bulan karşılıklı yardım ahlakına sahip, bir sınıf haline gelmiştir. Kapitalist topluma ve kültürüne karşı kararlı bir meydan okuma ancak bu kaynakla temellenebilirdi. (Swingewood,1996;64).

Marx'ın teorisinde işçi sınıfının çok önemli bir yeri vardır. Marx'a göre kapitalist ekonomik girişim iki temel yapılanma ögesi içermektedir. Birincisi sermaye, diğeri ise emektir. Sermaye birikimi demek, "ücret karşılığı iş" demektir, bu da Marx'ın deyimiyle "üretim araçları ellerinden alınmış olan" işçiler anlamına gelir. Feodal toplumda, nüfusun büyük kitlesi hayatını küçük toprak parçalarını işleyerek kazanan köylülerdir. Kapitalizmin gelişmesi, bu insanları mecburen kentlere taşımış ve geçimlerini sağlayabilmek içinde sermaye sahiplerine bağımlı bir emek ordusu oluşturmuştur. Böylece Marx'a göre kapitalist ekonominin kurumlaşması sermaye ile emek arasındaki ilişkiye dayanan bir sınıf sistemini öngörüyordu. (Giddens,1998;45).

Marx, toplumun en üst kesimindeki, "servet birikimi"nin ve toplumun en alt kesimindeki "fakirlik birikimi"nin kapitalist gelişmenin bir kanunu olduğunu iddia etmiştir. Başka bir deyişle, kapitalist bir toplumda fakirlik zenginliğin kaynağıdır.

Dolayısıyla Marx, giderek zenginleşen bir kapitalist sınıf ile giderek fakirleşen bir işçi sınıfının geliştiğini düşünmüştür. (Edgel,1998;118). Marx'a göre, işçi sınıfı, emeğin kullanım değeri ve değişim değeri arasındaki fark olarak tanımlanabilecek artık değeri üretir. Burjuvazide bu artık değere sahip çıkmakta, yani işçi sınıfı ürettiği artık değeri diğer bir sınıfa kaptırmaktadır, yani sömürülmektedir. (Tolan,1996;262). Proletarya (işçi sınıfı), burjuvazinin zıttı olan sınıftır; burjuvazinin egemen olduğu üretim güçlerinin gelişmesinin sonucudur. Kapitalizm gelişmesi proletaryayı da geliştirir. Proletarya iş bulması şartı ile yaşayabilen bir sınıftır. (Dönmezer,1998;318). Marx işçi sınıfına özel bir önem vermiştir. Çünkü Marx'a göre kapitalist düzeni yıkacak olan, işçi sınıfıdır. kapitalizm kendini yıkacak süreçleri içinde barındırır. Çünkü Marx'a göre bir tarafta sömüren burjuva sınıfı, diğer tarafta ise sömürülen işçi sınıfı vardır ve bu ilişki çatışmayı doğuracaktır.

Endüstriyel kapitalizmin kendi kendine yok edici yapısı, önemli bir sosyal süreç olan ve Marx'ın işçi sınıfına atfettiği tarihsel devrimci rolü kolaylaştıran proleterleşme sürecinden kaynaklanmaktadır. Marx'a göre proleterleşme, özelde, serbest çalışan statüsünden istihdam edilen statüsüne geçmeyi ifade eder. Marx proleterleşmeyi üç anlamda ayırt etmiştir. Birincisi toplumun proleterleşmesi. İşçi sınıfı büyümüş ve şehirlerdeki fabrikalarda toplanmış ve yoksulluğu artmıştır. Ayrıca büyük sermaye küçük sermayeye yaşam hakkı tanımamış ve serbest çalışanlar ve küçük ölçekli iş sahipleri işlerini kaybederek, giderek fakirleşip ücretli emekçiler haline gelmektedir. İkincisi işgücünün proleterleşmesi. Ücretli emekçilik ortaya çıktıktan sonra, proletarya üretim süreci tarafından "köleleştirilmektedir." Marx kapitalizmde çalışanlara, piyasada mümkün olduğunca düşük fiyata alınıp satılacak herhangi bir mal gibi davranıldığını iddia etmektedir. İşbölümünün gelişmesi ve makineleşme nedeniyle de işçiler tüm bağımsızlıklarını ve bireyselliklerini

kaybederek geriler. Politik proleterleşme üçüncüsüdür. Bu aşama işçi sınıfının siyasi bilincinin gelişmesine işaret eder. Marx'a göre işçiler koşulları güçleştikçe kendilerini savunmak ve şartlarını iyileştirmek için birleşirler. Burjuvaziyle sınıfsal çatışma yaşamaya başlarlar. Çalışan sınıfların siyasi bilincinin, kapitalist sınıfın üstünlüğüne başarıyla meydan okuyacak noktaya ulaşması için, proletaryanın işte (sendika kurarak) ve iş dışında (siyasi parti kurarak) örgütlenmesi gerekmektedir. Sonuçta, karşılıklı olarak maddi çıkarlarını savunma ve/veya artırma girişimlerinde proletarya ile yönetimdeki kapitalist sınıf arasında yaşanan ihtilaf, devrim noktasına varacaktır. Marx bu aşamada proletaryanın galip geleceğinden, sömürü ve baskıdan arınmış bir toplumun , yani sınıfsız bir toplumun kurulacağından emindi. (Edgel,1998;15...17).

Ancak Marx'ın belirttiği devrim olmamıştır. Bunun temel nedenleri ise şunlardır; Marx tüm dikkatini bir sınıf üzerinde yoğunlaştırmıştır. Büyüyen orta sınıfın farkındaydı ancak orta sınıfın devrim döneminde proletaryaya katılacağını düşünmüştür. Ama orta sınıf oldukça büyümüş ve sayıcı işçi sınıfının üzerine çıkmıştır. Emek ve sermayenin ayrışması, çatışmanın kurumlaşması ve sanayileşmenin ilk dönemlerinde görülen açlık ve sefaletin yerini refaha bırakması Marxsist anlamda bir çatışmanın ve devrimin olmasını engellemiştir.

2.2. Sınıf Çatışması- Sınıf Çatışmasının Kurumlaşması

Çeşitli sosyal sınıfların bir arada bulunması, bir arada bulunma normal bir olay olarak kabul edilirse, hiçbir ihtilaf doğurmaz. Geleneksel yapısı çok eski zamanlardan beri kanun, ahlak veya dinin gereklerine göre şekillenmiş toplumlarda durum böyledir. Mesela, Hint toplumu böyledir. Yerleşmiş hiyerarşinin insanlarca kolaylıkla benimsendiği toplumlarda da durum bu şekildedir. Fakat gelişme, düşmanlık ve anlaşmazlıkları çoğaltmıştır. Sınıflar arası çatışmanın gelişmesi son iki

üç asrın en göze çarpan olaylarından biridir. Bunun iki sebebi sınıf farklarının hukuki ve siyasi sahadan ekonomik sahaya geçiren ekonomik değişimlerdir ki bu farkları halk için gittikçe çekilmez hale getirir. İdeolojik değişimlerinde sınıflar arası ihtilafların gelişmesinde rolü vardır. Halkı filli eşitsizliklere karşı tepki göstermeye itmiş, diğer yandan 19. asrın sanayileşmiş toplumlarında doğan Marksizm, bu çatışmalara mana vermiş, onlara doktrinal esas sağlamıştır. Sınıf teşkilatlarının, partilerin ve sendikaların ortaya çıkıp yayılması çatışmaları teşvik etmiştir. (Laroque,1969;40-41).

Ekonomik ve ideolojik değişimler 19. yüzyılın ortalarından beri sınıflar arası çekişmeleri açık şekilde ortaya çıkarmıştır. (Dönmezer,1998;312). Sınıf çatışması, en net şeklini Marksizm de bulmaktadır. Marksist kuramın temeli çatışmaya dayanmaktadır.

Marx için, toplumsal sınıfların temeli bir uzlaşımında değil, bir sınıfın diğer bir sınıfı sömürmesidir. Kapitalist toplum için, Marx, üretim araçlarına sahip olanların alt-işçi sınıfını ezen ve zor kullanarak kontrol altında tutan üst sınıfı temsil etmekte oldukları kanısındadır. Marx'a göre bu ikili sınıf modeli, sahip-köle-lord-self ya da burjuvazi proletarya ilişkileri olarak tarihte tekrar tekrar görülmüştür. Marx için, yalnızca çatışma değişmeye bir etki oluşturur ve yalnızca çatışma toplumsal düzeni sınıflı sömürü sisteminden sınıfsız topluma götürebilir. (Lenski,1993;131).

“Marx’ın sınıf teorisi; temelde dinamik bir sınıf anlayışı ve sosyal değişimi harekete geçiren şeyin de çatışma olduğunu belirten bir anlayıştır. Aslında Marx çatışmayı, sadece kapitalizmi açıklamak açısından değil tüm toplumların tarihini açıklamakta kullandığı bir olgudur. Feodalizmden kapitalizme geçişte şehir burjuvazisi ve orta sınıf devrimci rolü üstlenmiştir. Bu aşamadan sonra burjuvazi kapitalizmde yönetici sınıf haline gelmiştir. Marx kısa bir sürede ekonomik ve sosyal

yapıyı değiştiren burjuvaziyi başarılı bulmuştur. Burjuvazi, üretim araçlarını tamamen değiştirmiş, işçileri büyük şehirlerdeki fabrikalarda toplamış, bir dünya pazarı oluşturmuş ve o güne dek görülmemiş ucuzlukta ve miktarda mal üretmiştir. Ancak Marx'a göre kapitalizmin dezavantajları avantajlarını aşmıştır. Dezavantajları emek gücünün insafsızca sarfi, büyük sermayenin üstünlüğü, periyodik krizler, anarşik bir rekabet sistemidir. Ayrıca Marx kapitalizmin, kendi yıkılışında etkili olacak sınıfı yani proletaryayı yarattığını belirtmiştir. (Edgel,1998;14-15).

Marx'a göre toplumların temelinde çatışma vardır ve bu çatışma tarihteki bütün toplumlarda görülen bir olgudur. Feodal yapıda da burjuva sınıfı ile soylu sınıf arasında bir çatışma söz konusu olmuştur. Burjuva sınıfı bu çatışmadan başarı ile çıkmış ve feodal yapıyı değiştirmiştir. Üretim ilişkileri, mülkiyet ilişkileri, siyasi ilişkiler, hukuk kuralları ve diğer sosyal kurumlar köklü değişikliğe uğramıştır. İşçi sınıfı da kapitalist toplumda üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf ile çatışma halindedir. Marx'a göre bu sınıf çatışmasının galibi işçi sınıfı olacak ve özel mülkiyetin olmadığı, sınıfsız bir topluma geçiş sağlanacaktır.

Marx'ın kapitalizmde iki önemli sınıf olduğunu iddia etmesinin nedeni, artık ekonomik ilişkilerin temelini özel mülkiyet olmasından ötürüdür. Üretim araçlarına sahip olanla olmayan sınıf arasında başlangıçtan beri “düşmanca” olmasının sebebi, işverenin rekabetçi ekonomik koşullar içinde kâr elde etmek ve ayakta kalmak için çalışanı “sömürmek” mecburiyetinde olmasıdır. İşveren, maliyeti en aşağı seviyede tutmak ve kârı da en üst seviyede tutmak istemektedir. Bunun sonucunda kârlar ile ücretler ters orantılıdır ve sermayenin çıkarları ile emeğin çıkarları taban tabana zıttır. Marx hem burjuvazi, hem de proletaryanın rekabet sebebiyle kendi içlerinde bölündüklerini, ancak birbirlerine karşıda birleştiklerini düşünmüştür. Marx'a göre

kutuplaşmanın nihai sonucunun, devrime varan sınıf çatışması olacağını, çalışan sınıfların zaferinin kaçınılmaz olduğunu düşünmekteydi. (Edgel,1998;13-14).

Marx ve Edgels 1879 yılında Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin önderlerine yazdıkları genelgede o sıralarda partide yaygınlaşan ve işçi sınıfının radikal burjuva ve küçük burjuva önderliklerine tabi olmasını öngören görüşe şiddetle karşı çıkıp şu ifadeleri kullanıyorlardı; “Neredeyse kırk yıldır sınıf mücadelesinin doğrudan doğruya tarihin itici gücü olduğu ve özellikle burjuvazi ile proletarya arasındaki sınıf çatışmasının modern toplumsal devrimin ana manivelası olduğunun altını çiziyoruz; bu nedenle, sınıf çatışmasını hareketten silmek isteyen kişilerle birlikte çalışmamız mümkün değildir...” (Swingewood,1996;67).

Marx ve Edgels toplumsal üretim güçlerinin özel mülkiyet ve bireysel mülk edinmeye koyduğu sınırlamalarla artık engellenmeyeceği zamanı bekliyorlardı; bunun sonucunda doğacak çatışmanın yeni uyumlu bir toplumun kurulmasına, üretim araçları mülkiyet ve denetimin birkaç kapitalist mülk sahibinin elinden çıkıp birçok proleter üreticinin eline geçeceği bir toplumu bekliyorlardı. “Bu değişimi yapacak olanda proletaryaydı. Çünkü kapitalizmin çelişkilerinden en çok zarar gören onlardı. Kapitalizmden sosyalizme gelişme kapitalizmin kendi içinde yatar, geçişin aracıda proletaryadır. (Huberman,1995;255).

Marx’a göre, kapitalizmin ve dolayısıyla da sınıfın sona ermesi işçi sınıfının kapitalist sınıfı devrimde alt etmesi, özel mülkiyeti kaldırması ve koşulların eşitliğine dayanan sınıfsız bir toplumun kurulmasıyla sağlanacaktır. Ne var ki başarılı bir devrimden sonra yeni egemen sınıfın, yani proletaryanın kapitalizmi ortadan kaldıracağı bir dönüşüm dönemi olacaktır. Bu dönem, sınıfsızlığın tek sınıflı toplum aşaması olarak adlandırılabilir. Ancak sınıf çatışmasına yol açan eski üretim koşulları ve bunlarla birlikte tüm sınıf ayrımları ortadan kaldırıldığı zaman “her tek bireyin

özgür gelişiminin herkesin özgür gelişiminin şartlı olduğu” sınıfsız bir toplumu başlatmak mümkün olacaktır. (Edgel,1998;129).

Öyleyse Marx’ın ünlü deyimiyle “kapitalizmin mezar kazıcıları” olan işçi sınıfı devrimi neden gerçekleştiremedi? Kapitalizmin devrimle biçim değiştirmesi neden gerçekleşemedi? Bu konuda pek çok yazar aynı kanıya sahiptir. Bu konuya verilecek cevap; “sınıf çatışmasının kurumlaşması” kavramının yorumuna bağlıdır. Bu kavramın açılımı, işçi sınıfının, kapitalist sisteme devrimci bir seçenek sunmak yerine onunla açık bir işbirliğine girildiği süreçleridir. (Giddens,1998;62).

“Açık yürütülen ya da yıkıcı nitelikteki bir sınıf çatışması, endüstri kapitalizminin gelişmesinde kesinlikle başlangıç aşamalarıyla sınırlı kalmıştır. Sanayide, uyuşmazlıkları hakem aracılığıyla çözme yönünde kabul görmüş ve düzen altına alınmış yöntemler, sınıf çatışmasını “endüstri çatışmasına” dönüştürmek suretiyle bu mücadelelerin şiddetini hafifletmiştir. İşçilerin, ekonomik çıkarlarını elde etmelerinin yolları açılmış olduğundan, sanayi pastasından daha adilce kesilmiş bir dilim alabiliyorlar. Sanayide toplu pazarlık hakkına ulaşılması, devlet yönetiminde siyasal hakların elde edilmesiyle tamamlanmıştır.” (Giddens,1998;62-63). Sanayileşmenin ileri aşamalarında toplumsal refahın artması, sınıf çatışmalarını değil farklı sektörlerde menfaat çatışmalarının müesseseleştirildiği, “çatışma-uzlaşma-uyum” sürecini işleterek menfaat çalışmalarını çözen mekanizmaların (Erkal,1998;52). gelişmesine yol açmıştır.

19. ve 20. yüzyılın ilk dönemlerindeki kapitalist toplumları şekillendirilmiş olan sınıf çatışması, artık kapitalist toplumların özelliği olmaktan çıkmıştı. İş ve işveren arasındaki şiddetli restleşmeler 19.yüzyılda yaygındı, ancak bunlar rutin grev faaliyetleri ve toplu pazarlıklarla giderek azaldı. Birçok Avrupa ülkesinde ortaya çıktığı ilk dönemde işçi hareketlerinin aldığı devrimci duruş, reformist sosyal

demokrasiye dönüştü. İşçi sınıfı, orta sınıfa bağlı olarak küçüldü ve küçülmeye devam etti. (Giddens,1999;365). Bütün bu etkenler sınıf çatışmasının yerini uzlaşmaya bırakmasına neden olmuştur.

Marshall'a göre 19. yüzyıl karakteristiği olan çatışmalar, üç tür vatandaşlık hakkının birbiri ardına gelişmesiyle gitgide yumuşamıştır. Bunlar medeni, siyasi ve sosyal haklardır. Medeni haklar, kanun önünde eşitliği yani hukuk sisteminde yer alabilmeyi sağlayan haklardır. Siyasi haklar, evrensel anlamda seçme, seçilme ve siyasi parti kurma hakkıdır. Sosyal haklar ise işsizlik tazminatı sağlık yardımları gibi toplu pazarlık ve refah ile ilgili haklardır. Marshall'a göre bu vatandaşlık haklarının her birinin diğerlerinin gelişmesi için zemin oluşturduğu yolundadır. Her yurttaşın kanun karşısında özgür ve eşit olarak tanımlayan yasalar kapitalizmin ilk aşamalarında sağlanmıştır. Bu haklar sağlanmadan siyasi vatandaşlık haklarının sağlanması mümkün olmazdı. Siyasi hakların yaygınlaşması ise, işçilere parlamenter sistemde çıkarlarını temsil etme imkanı sağlamak sureti ile, kapitalist sınıfın gücünü sınırlamakta büyük rol oynamışlardır. Marshall'a göre, işçi sınıfının siyasi haklarının modern refah devletinin gelişmesinde özellikle önemli bir yeri olmuştur. Bu gelişmeler sınıf ayrılıklarının ve sınıf çatışmasının tabiatını göze çarpar biçimde değiştirmiştir. Marshall, geçen yüzyıl boyunca vatandaşlık ile kapitalist sistem savaş halindedir diyor. Dahası, henüz zafere ulaşılmamış olsa da bu savaşı kazanan vatandaşlıktır. Çünkü, sınıf çatışması artık kapitalist düzeni yıkmakla tehdit etmiyor. (Giddens,1998;64-65).

2.3.Sosyal Hareketlilik

En genel anlamıyla hareketlilik, kişilerin zamanda, fiziki mekanda ya da sosyal yapıdaki her türlü hareketine veya göçüne işaret eder. Hareketlilik zamanda ve mekanda gerçekleşir. Ancak fizik ve sosyal hareketlilik arasında bir farklılık

vardır. Sosyal hareketlilik bir kişi veya grubun sosyal statüsünün değişmesine işaret eder. Sosyal pozisyonlar arasındaki aşağı ve yukarıya doğru olan hareketlere sosyal hareketlilik denir. Fiziki hareketlilik genellikle göç olarak adlandırılır. Bir coğrafi alandan diğerine bir hareketi anlatır. (Fichter,1996;154).

Sosyal hareketlilik, insanların farklı sınıflar arasındaki hareketliliğidir. Sınıfsal ilerleme yukarı doğru hareketlilik, sınıfsal gerilemede aşağı doğru hareketlilik olarak tanımlanır. (Edgel,1998;93). Ancak önceden beri sosyal tabakada, en alt tabakadan başlamak üzere en üst tabakayı hedefleyerek girişilen hareketlilik, sosyal hareketlilik olarak anlaşıyordu. Oysa şimdi, sosyal hareketlilik derken dikey hareketliliğin yanında, yatay hareketlilik hali de anlaşılmaktadır. (Çağatay,1987;75).

Sanayileşmeden önceki sosyal yapılara baktığımızda, sosyal hareketliliğin çok sınırlı olduğunu görmekteyiz. Gerek kast sisteminde, gerekse feodal yapıda, sosyal hareketlilik yok denecek kadar azdır. Statüler değişmez nitelikte ve doğumla kazanılıyordu. Bir kişinin statüsü ailesinin statüsü ile aynıydı ve bu statü değişmezdi. Sanayileşmenin önemli sonuçlarından biride toplumsal, hareketliliği artırması olmuştur. Gerek kast gerekse de feodal sistemin toplumsal hareketliliğe kapalı ve/veya sınırlı olması sanayileşme ile birlikte değişme uğramıştır. Sanayileşme ile birlikte statülerin doğuştan ve değişmez niteliğinin yerini eğitime, başarıya bağlı olarak statülerin kazanılması sürecine bırakması toplumsal hareketliliğe imkan sağlamıştır. İnsanlar artık eğitim ve başarı ile toplumsal tabakalaşmada , tabaka değiştirmektedir. Artık sosyal hareketliliğin önündeki kısıtlamalar ve engeller ortadan kalkmıştır.

Coğrafi hareketlilik fizik mekandaki hareket, sosyal hareketlilik bireylerin bir sosyal pozisyondan veya tabakadan diğerine hareketidir. Her grup veya toplum, içinde farklı tabakalaşma düzeylerinde kişi veya pozisyonların bulunduğu bir sosyal

yapıya sahiptir. Yapının kısımları kavramsal olarak bir diğerinden hem aralıklıdır, hem de birbiriyle eşgüdümlüdür. Sosyal hareketlilik bu yapı içindeki pozisyonun her bir değişimine verilen addır. Pozisyondaki değişimin yönü açısından, sosyal hareketlilik yatay ve dikey olarak ikiye ayrılır. Yatay hareketlilik, aynı sosyal düzlemdeki, bir grup veya durumdan benzer bir grup veya duruma doğru harekettir. Kuramsal olarak, aynı sosyal sınıftaki kişiler kabaca aynı statü ölçütlerini aynı derecelerde paylaştıkları için, bir diğerine doğru ilerler. (Fichter,1996;157). Yatay sosyal hareketlilik, sanayileşme ile birlikte büyük miktarlara ulaşmıştır. Sanayileşme beraberinde büyük kitle hareketleri hazırlamıştır. Önce köyden şehirlere, sonra bölgeler ve ülkeler arası göç hareketleri hızlandı. Büyük şehirler yatay hareketliliğin ürünüdür. (Eröz,1982;98). Yatay hareketlilik kişilerin statüsünde herhangi bir değişiklik ifade etmez. Kişiler içinde bulundukları sosyal tabakada, statülerinde herhangi bir değişiklik olmadan mekansal bir değişiklik yaşarlar.

Dikey hareketlilik kişilerin bir statüden diğerine, bir sınıftan diğerine hareketi olarak tanımlanır. Dikey hareketliliğin faktör ve koşulları yatay hareketliliğin faktör ve koşullarından daha çok sayıda ve daha çok karmaşıktır. Kuşkusuz dikey hareketlilik aşağıya veya yukarıya doğru olan bir hareketliliktir. (Fichter,1996;157-158). Sanayi İnkılabının başlangıcında birçok mesleğin kaybolması, bu meslekleri icra edenlerin sanayi işçisi olmasına neden oldu. Ancak sanayileşmenin ileri safhalarında gelişmeler arttıkça düşüşün yanı sıra yükselme yolu da açıldı. Dikey hareketlilik bireylerin statülerindeki değişimi ifade eder. Statülerdeki bu değişim bireylerin sosyal tabakalar arasındaki değişimini gösterir.

Toplumsal hareketliliği hızlandıran veya azaltan etmenler vardır. Bunlar;

1. Hizmet ve meslek yapısındaki değişiklikler ve bireylerin meslek imkanlarına karşı olan tutumları hareketliliği önemli ölçüde etkiler.

2. Eğitim, sosyal hareketliliğin temel araçlarından biridir. Ancak eğitim doğrudan doğruya yukarıya doğru hareket sevk etmez. Mevcut yollardan daha iyi yararlanmasını sağlar.
3. Ekonomik ve teknik değişimler, transformasyon sosyal hareketliliği artırmaktadır. Ekonomik ve teknik gelişme ortaya yeni kadrolar, işçiler çıkarır ve aşağıdaki sınıflar mensuplarına olan talebi artırır.
4. Sosyal hareketliliği sosyolojik etmenler ve özellikle aile faktörü etkiler. Ailenin kendisi sosyal hareketliliğe engeldir. Mensuplarını aynı sosyal sınıf içinde muhafaza etmeye çalışır. Bunu gelenekleri ve eskiden yerleşmiş ilişkileri sosyalleştirme yolu ile aktarmaya çalışır. Bu itibarla geniş ailenin yaygın olduğu toplumlarda hareketlilik kısıtlıdır. Çekirdek aile tipi ise bunun tam tersidir.
5. Yüzyıllarca kadınlar evlenme yoluyla yüksek statülere tırmanmayı başarıyorlardı. Oysa bugün erkeklerle eşit imkanlara kavuşmuşlardır. (Dönmezer,1994;315-316).

Sorokin'in toplumsal hareketliliğe ilişkin yaptığı araştırmalarda, çıkan özel sonuçlar vardır. İlk olarak, aile geçmişi toplumsal konumun belirlenmesinde hala bir faktör olsa da, okulun toplumsal işlevinin bir eğitim kurumundan sınayan, seçen ve dağıtan bir yetkeye" dönüştürmesiyle birlikte eğitimin daha önemli bir hale geldiği iddiası vardır. İkinci olarak, kayda değer bir mesleki miras ya da istikrarın olduğuna ilişkin kanıtlar bulunmuştur. Ama aktarımın meslekten mesleğe önemli ölçüde değiştiğini söylemiştir. Üçüncü olarak, mesleki statünün gelecek kuşağa aktarılmasında kesin bir azalma eğilimi olduğu ileri sürülmüştür. (Edgel,1998;95-96).

Sosyal hareketlilik sanayileşmeden sonra oldukça artan bir olgudur. Sanayi İnkılabından önce sosyal hareketlilik yok denecek kadar azdı. Sanayileşmeden sonra ise sanayiinin ihtiyaç duyduğu işgücünün sağlanması açısından sosyal hareketlilik bir gerekliliktir. Bunun yanında statülerin eski değişmez kalıplarının yıkılması ve statülerin kişilere açık hale gelmesi toplumsal hareketliliğe imkan sağlamıştır.

SONUÇ

Dünya tarihinin en önemli dönüm noktası Sanayi İnkılabıdır. Sanayi İnkılabı ile birlikte pek çok toplumun sosyal yapısı kökünden değişmiştir. Sanayi İnkılabının meydana getirdiği değişiklikler dünyayı etkilemiş ve şekillendirmiştir. Ancak, Sanayi İnkılabı aniden oluşan bir olgu değil, bir süreçtir ve bu sürecin temellerinin atıldığı dönem Ortaçağ dönemidir. Bu dönemde, tarımsal gelişmenin yanında ticari ve endüstri alanında meydana gelen gelişmeler sanayileşmenin temellerini atmıştır. Ayrıca, bu dönemde meydana gelen zihni yapıdaki gelişmeler de Sanayi İnkılabının hazırlayıcıları olmuştur. 9. ve 10. yüzyıllar batı tarihinin en karanlık dönemleriydi. Bu dönemde, ekonomik hayat büyük zirai malikânelere bağlıydı. Sönük bir şehir hayatının yanında, sanayi ve ticaretle sınırlı bir öneme sahipti. Bu dönemden sonra ortaya çıkan feodal rejim sosyal yapıda değişikliğe neden olmuştur. 11. yüzyıldan sonra feodalitenin hakim olduğu bu dönemin genel karakteristiği şöyledir: Halkın %90'ı geçimini tarımdan sağlıyordu ve ekonomi haliyle tarımsal üretime dayalıydı. Toprağa sahip olan senyör ve her açıdan senyöre bağlı olan ve onun toprağını işleyen köylülerden (serf) oluşan bir yapıydı. Temel üretkenlik kaynağı tarımdı ve bu anlamda feodalizm toprağın ve tarımın egemen olduğu bir yapıydı. Üretimi gerçekleştiren köylülerdi. Ancak, toprağın mülkiyeti köylülere değil soyluluğa dayalı bir hiyerarşi içinde bulunan senyörlerin elindeydi. Doğrudan üretici olan köylüler bir miktar toprağı tasarruflarında bulunduruyorlardı ve toprağa bağlıydılar. Köylülerin ürettiği ürüne feodal soyluluk tarafından el konuluyordu. S erf olarak adlandırılan köylüler, işledikleri toprakların sahibi olan senyörlere aynı zamanda siyasi ve hukuki olarak da tabî idiler. Böylece, Manor olarak bilinen ve özgül bir üretim örgütlenmesine sahip olan senyör işletmeleri hakim sınıfın üreticiler üzerindeki siyasi-hukuki egemenliğini yürütmesine ve ürettiklerine el konmasıyla feodal

sistemin özünü oluştuyordu. Hem senyörün hem de köylünün üzerinde hak sahibi olan bir merkezi otorite de vardı. Bu anlamda güç yukarıdan aşağıya doğru azalırken, gelirler de aşağıdan yukarıya artıyordu. Ancak, bu dönemde merkezi otorite, gücü ve yetkisini aşağıya doğru aktarırken kendi otoritesinden de feragat ediyordu. Feodal çağda gerekli olan hemen her şeyi toprak ürettiyordu, onun için toprak, zenginliğin tek kaynağıydı. Servetin ölçüsünü belirleyen tek şey topraktı. Toprak sahipliği de yukarıdan aşağıya doğru giderek azalıyordu.

Sanayi İnkılabının temellerinin atıldığı Ortaçağda meydana gelen değişmelere kısaca bakılırsa; öncelikle nüfusta meydana gelen bir artıştan bahsedilebilir. Daha sonra, kentlerin ve ticaretin ve bazı temel imalât endüstrilerinin gelişimi, tüccar sınıfının genişlemesi ve endüstriyel, ticari ve mali yönetimlerdeki yenilikler Sanayi İnkılabının hazırlayıcı olmuştur.

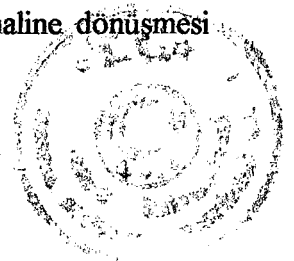
Gelişme önce tarımda başlamıştır. Tarımda meydana gelen üretim artışı, üretim yapılan arazilerin genişlemesine bağlı olduğu kadar tarımda meydana gelen teknik ilerlemelerden kaynaklanmaktadır. Feodal sistem bir üretim ekonomisiydi ve her malikâne kendi ihtiyacı kadar ürettiyordu. Ancak, insanlar bütün ihtiyaçlarını kendileri karşılayamadıkları için mahalli pazarlarda üretilen fazla ürünler değiş-tokuş yapıyordu. 11. yüzyıldan itibaren ticaret alanında önemli gelişmeler sağlamış ve 12. yüzyılda da ticaret alanında büyük dönüşüm meydana gelmiştir. Bu dönüşümde tüccarların önemli bir rolü olmuştur. 11. yüzyıldan sonra tüccar grupları hem sayıca arttıklarından hem de yaşam için vazgeçilmez hale geldiklerinden güçlü ve önemli bir konuma geldiler. Ekonomi gelişmeye başladığında tüccarlar tarafından yönlendirilmeye başlamıştı. Ticaretin gelişmesi, sosyal yapıda değişim sürecini yaratan etkenlerden biri olmuştur. Ticaretin gelişmesi beraberinde ticari, tarımsal ve endüstriyel hayatın da gelişmesine neden olmuştur.

Ortaçağda meydana gelen endüstriyel gelişmelere göz atacak olursak; Ortaçağ yaratıcılığın geliştiği önemli bir devre olmuştur. İlk endüstriyel devrim bu dönemde olmuştur. Öteki çağlarda görülmedik derecede bir makineleşme meydana gelmiştir ve bu gelişmeler Sanayi İnkılabının temellerini oluşturmuştur. Makine işe koşulmuş ve bir çok iş kolunda insan gücünün yerini almıştır. Küçük birimler halinde örgütlenip, dar bir çevrede üretim yapan zanaatkârlar da ticari canlanmadan etkilenmişlerdir. 11. yüzyıldan itibaren dükkanlarda çalışıp, pazar için üretim yapan meslekten zanaatkarlar gelişmiştir. Çeşitli zanaat dalları arasında en önemlisi kumaş üretimi idi, bunun yanında maden çıkarılması ve işlenmesi, dericilik ve inşaat diğer önemli zanaatlarıdır. Ortaçağ endüstrisine damgasını vuran önemli bir olgu da, ekonomik olduğu kadar sosyal bir kurum olan, loncalardır. Pazar için üretim yapan zanaatkarlar tüccarları örnek alarak loncaları kurdular. Loncalar şehirlerin gelişmesine bağlı olarak 12. ve 13. yüzyıllarda ortaya çıktı. Loncalar üyelerini iç ve dış rekabete karşı koruyorlardı. Bu amaçla bir malın hangi yöntemle, nerede üretileceğine, fiyatının ne olacağına ve bir dizi yasaklara varan çeşitli yollarla zanaatkarları denetim altında tutmaya çalışan kurumlardır. Usta, mesleğini bütün gücüyle çırağa öğretmek ve onu yetiştirmek zorundadır. Böylece, bu düzen içinde bir anlamda işçi diyebileceğimiz çırak ile işveren diyebileceğimiz usta aynı kapalı kuruluşlar içinde yer alıyorlardı.

Feodalizm üzerine yapılan tartışmalarda iki temel görüş vardır: Birincisi, feodaliteyi tamamen üretim ilişkilerine bağlayan görüş, diğeri ise feodalitenin üretim ilişkileriyle değil de tamamen bir bağlılığa dayanan bir yapı olduğunu söyleyen bir yaklaşımdır. Bu iki görüş te, feodal yapının açıklanmasında tek bir etkeni esas almaktadır. Feodal yapı, hem üretim ilişkilerinin hem de sosyal ilişkilerin yer aldığı

ve bu iki etkenin karşılıklı olarak birbirini etkilediği bir yapıdır. Üretim ilişkileri, sosyal yapıyı etkilediği gibi sosyal yapıda üretim ilişkilerini etkilemektedir.

Feodalizmin çöküşü 13. ve 14. yüzyıllarda başlamıştır. Bunda ticareti gelişmesine bağlı olarak şehirlerin gelişmesi, tarımda meydana gelen değişmeler, üretim ilişkilerinin değişmesi ve 14. yüzyıldaki büyük bunalım feodalizmin çöküşüne neden olmuştur. En önemli değişiklik köylülerin durumlarında meydana gelmiştir. Ticaretin gelişmesi, şehirlerin büyümesi ve para ekonomisinin gelişmesi, onu bağlayan sıkı bağların gevşemesine neden olmuştur. Tarımsal gelişme ile birlikte ihtiyaçtan fazla ürün elde eden köylü, bunları pazarlarda satabiliyor ve senyöre karşı olan yükümlülüklerini para ile karşılıyordu. Serfler böylece 13. ve 14. yüzyıllarda angaryalarının karşılığını para ile ödemeye başladılar. Ayrıca bu dönemde angarya yükümlülüklerini satın aldıkları gibi kendi kişisel özgürlüklerini de satın almışlardır. İktisadi gelişme özgürlük istiyordu, geleneksel güçler ise bu özgürlüğe karşıydılar. Ancak, gelişmenin önü alınamayınca özgürlükte kaçınılmaz bir hale geldi. 14. yüzyılın başından itibaren Batı Avrupa'nın içine düştüğü bunalım aynı zamanda feodal üretim tarzının da bunalımıydı. Hızla artan nüfus ve daha fazla genişlemeye imkan bulamayan tarım arazisi belirlenen sınırlı üretim duvarına çarpınca tarımda bir bunalım meydana geldi. 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan bu bunalım 14. yüzyılın başında başlayan kıtlıkla birleşince nüfusta bir azalma meydana gelmiştir. Nüfustaki bu azalma işgücünde bir kıtlık yaratmıştır. Hayatta kalan insanların emekleri daha değerli hale gelmiş ve senyörlerin para olan ihtiyaçları da artınca nakdi ödemeler, emek yükümlülüklerinin yerini almıştır. Bu sayede pek çok köylü tam özgürlüğe kavuşmuştur. Çok sayıda köylü serbestçe dolaşabiliyor, toprağını satabiliyor, ve miras bırakabiliyordu. Toprağın bir meta haline dönüşmesi

feodal yapının zincirlerini kırmış, köylüleri piyasa içinde serbestçe hareket edebilen işgücü haline getirmiştir.

14.yüzyıldaki duraklama döneminden sonra toplum yapısında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Ulus devletlerin ortaya çıkışı en önemli siyasi gelişmeydi. Ortaçağın sonlarına doğru uluslar oluştu. Yeni bir yapılanmaya ihtiyaç vardı ve bu ulus devletlerdi.

Kilise gelişmenin önünde bir engel teşkil etmekteydi. Kilisenin geleneksel yapısını koruma isteği ve kâr peşinde koşmayı yasaklayan öğretileri gelişmenin önünde bir engeldi ve bu engelde bertaraf edildi. Adına Protestan Reformu denildi ve özellikle yükselen orta sınıfın feodalizme karşı ilk önemli savaşıydı. Bu dönemde ortaya çıkan Rönesans'ın da sanayileşmeye oldukça önemli katkıları olmuştur. Fizik dünyaya artan ilgi, beraberinde teknik gelişmeyi de getirmiştir.

Sanayi İnkılabı, liberal ekonominin düşüncesine bağlı olarak gelişimini daha da kolaylaştırmıştır. Toprakta yapılan reform ile ev ekonomisi yıkılmış, insanların topraktan koparak kırsal alandan sanayi merkezlerine göçü sağlanmış, esnaf birliklerinin sert kalıpları yumuşatılarak, makineleşme ile birlikte Sanayi İnkılabının gelişmesine neden olmuştur. Ayrıca, hürriyetin de teknolojik gelişmeye önemli katkıları olmuştur. Rönesans ve Reform ile zihinlerdeki katılık kırılmış bilime zemin hazırlanmıştır. Bunun yanında, Coğrafi keşifler ve Amerikanın keşfi sağladığı sermaye ve yeni pazarlar açısından sanayileşmeye zemin hazırlayan olayların başında gelmektedir.

Endüstriyel örgütlenmenin ardarda sıralanan aşamalarını kısaca şöyle sıralayabiliriz. Erken ortaçağ; ev ya da aile sisteminde, ev halkı kendi kullanımı için mal üretmiştir. Ortaçağ boyunca; lonca sisteminde küçük bir pazar için üretim yapılmıştır. Hammaddenin ve kullanılan aletlerin sahibi işçiler olmuştur. 16. 18.

yüzyıl arası; eve iş verme sistemi ile bağımsız olmayan ustalar büyüyen dış pazar için üretim yapmışlardır. Bu ustalar üretim araçlarına sahiptirler. Ancak, hammaddeyi aracı tüccardan alırlar ve ücretle çalışan parça işçisi olmuşlardır. 18. yüzyıldan günümüze; fabrika sistemi ile ev dışında iş verenin binalarında genişleyen pazar için üretim yapılıyordu. İşçiler bağımsızlıklarını kaybetmişlerdir ve makineleşme oldukça hız kazanmıştır.

Sanayi İnkılabı ile birlikte sosyal yapı tamamen değişmiştir. Bu değişim, öncelikle ekonomik yapıda meydana gelmiştir. Ancak ekonomik yapıda meydana gelen bu değişim toplumun diğer kurumlarını etkilemiş, bu kurumlarda meydana gelen değişim ise sanayileşme sürecini etkilemiştir. Bu bağlamda, sanayileşme ile sosyal kurumlar arasındaki etkileşim ve ilişki karşılıklı bir görünüm arz etmektedir. Sosyal kurumlardan meydana gelen sosyal yapı, kurumların karşılıklı ilişkileri sonucu oluşmuştur. Bu kurumlar birbirleriyle ilişki halindedir ve birbirlerini etkilerler. Bir kurumda meydana gelen değişme diğer kurumları da etkilemekte ve değiştirmektedir. Bu anlamda, ekonomik sahada başlayan Sanayi İnkılabı, sadece teknikte, teknolojiye ve üretim ilişkilerinde meydana gelen bir değişimi anlatmaz. Teknolojiye ve üretim ilişkilerinde meydana gelen değişme sosyal müesseselerde de değişmeye yol açmış, buna karşılık sosyal müesseselerde meydana gelen değişimler ise ekonomik yapıyı etkilemiş ve değiştirmiştir.

Ortaçağın sosyal yapısı temel olarak toprağa dayalıydı. Ekonomi tarıma dayalıydı ve zenginliğin tek kaynağı da topraktı. Buna bağlı olarak toprak, kişilerin statüsünün, sosyal ilişkilerin ve kurumların temel belirleyicisiydi. Sanayi İnkılabının ilk etkisi de toprak ve toprağa bağlı olan ekonomi üzerinde olmuştur. Sanayi İnkılabı eski ziraî ekonomiyi bozucu bir etki yapmıştır. Önce toprak ticari bir mal haline gelmiş, topraktan elde edilen gelirler yatırıma yönelmiş, artan nüfusun ihtiyacını

karşlamak için tarımsal üretim artmıştır. Toprağın ticarileşmesi, serfliğin kaldırılmasına ve feodal yapının çözülmesine yol açmıştır. Böylece, Sanayi İnkılabı toprak üzerinden güç elde ederek ortaya çıkmıştır. Toprakta meydana gelen gelişme üç türlü bir değişikliği ifade eder: Birincisi; toprak serbestçe alınıp satılabilecek bir mal haline gelmiştir. İkincisi; toprağın tüccar sınıfının eline geçmesi ve akıllıca idare edilmesi. Üçüncüsü; köylü sınıfının topraktan koparak piyasa için ücretli işçi haline gelmesi. Bu değişiklikler ekonomik yapının şekillenmesinde bir başlangıç olmuştur. Sanayi İnkılabı ile birlikte insanların toprakla olan geleneksel bağları kopmuş ve Ortaçağın geçimlilik ekonomisi, Sanayi İnkılabı ile birlikte üretim ekonomisine geçmiştir.

Sanayileşme, toprakta ve tarımda meydana getirdiği değişimin yanında yeni bir üretim biçimini, fabrikayı, ortaya çıkarmıştır. Toprakla bağları kopan köylüler artık fabrikalarda ücretli işçi olmuşlardır. Fabrika pazar için, kitlesel üretim yapıyordu. Çok sayıdaki işçi aynı çatı altında, belli bir iş disiplini içinde, belli kurallar çerçevesinde üretim yapıyordu. Bu üretimde teknolojinin payı da oldukça büyüktü. Bunun yanında, fabrika sistemine geçişle birlikte teknik işbölümü de oldukça gelişmiştir. İşin bölümlere ayrılması, üretimin daha hızlı, etkin ve çok sayıda gerçekleşmesine neden olmuştur. Bunların yanı sıra artan üretime bağlı olarak ticaretin muazzam ölçütlere varması, endüstriyel gelişme ve teknolojiye meydana gelen ilerleme, Sanayi İnkılabı ile karşılıklı etkileşim içinde olmuştur.

Sanayileşmenin etkileri sadece ekonomik yapı üzerinde olmamıştır. Bunun yanında, aile, hukuk, siyaset, eğitim gibi diğer sosyal kurumları da etkilemiş ve değiştirmiştir. Ancak, bu etkileşim karşılıklı bir süreçtir. Sosyal kurumlarda meydana gelen değişimler sanayileşme sürecini doğrudan etkilemektedir.

Sanayi İnkılabı, feodal yapıdaki aile yapısını değiştirmiştir. Bir üretim birimi olan geniş aile yapısını değiştirip çekirdek ailenin oluşmasını sağlamıştır. Geniş aile üretim birimi olmanın yanında pek çok fonksiyonu da içinde barındıran bir aile tipi idi. Sanayi İnkılabı, geniş ailenin parçalanmasına yol açarak, içinde barındırdığı fonksiyonlarının da başka kurumlarca karşılanmasına neden olmuştur. Sanayi toplumu açık bir toplum şekli ortaya koyar. Geniş aile ise sınıai hareketliliği engellemektedir. Çekirdek aile ise, hareketli bir işgücü sağlamıştır. Üretimin ağırlık merkezi tarladan fabrikaya kaydığundan aile bir birim olarak artık birlikte çalışmıyordu. Coğrafi bağlılık kalkmış, akraba bağı sınırlı, aile ekonomik birim olmaktan çıkmış ve kadın artık çalışma hayatına atılmıştır . Kişilerin statüsü, artık mensup oldukları ailenin statüsüne bağlı değildi. Eğitim ve kişisel başarı statüyü belirler hale gelmiştir. Ailenin yapısında meydana gelen bu değişiklikler sanayileşme sürecinin de hız kazanmasına neden olmuştur.

Sanayileşme diğer kurumlarda olduğu gibi eğitim kurumunun yapısını da değiştirmiş ve yeniden düzenlemiştir. Sanayi öncesi dönemde eğitim geleneksel bir karakter taşıyordu ve eğitim ailede ya da çıraklık kurumu aracılığıyla sağlanıyordu. Verilen eğitimin niteliği ise, hayata hazırlayıcı ve temel bazı özellikler kazandırıcı nitelikteydi. Oysaki; sanayi eğitilmiş insana ihtiyaç duyuyordu ve bu eğitimi verecek kurum da geleneksel kurumlar olamazdı. Bu yüzden yeni bir yapılanmaya ihtiyaç duyuldu. Sanayileşme öncesi bilgi ailede, dinsel kurumlar ve çıraklık kurumuyla iletilen bir olguydu. Sanayi İnkılabı bu düzeni yıktı, çünkü sanayi, eğitilmiş insana ihtiyaç duyuyordu, bu ise ancak kitleleri eğiterek sağlanabilirdi. Dolayısıyla, resmi bir eğitim sistemine gerek duyuldu . Sanayi toplumunda, eğitimdeki değişimin en net ifadesi bu olabilir. Çünkü sanayi teknik işgücü istiyordu. Bu maharet ise, okullarda elde ediliyordu. Sanayi İnkılabı, sanayi toplumlarında kitle eğitimini

başlatmıştır. Sanayileşme ile eğitimin ilişkisi karşılıklı olmakta, bilimsel sahadaki gelişme, teknolojiye de yeni buluş ve gelişmelere yol açmaktadır. Böylece eğitim alanında meydana gelen ilerlemeler sanayileşme sürecini olumlu yönde etkilemektedir. Sanayi sonrası dönemde eğitim, insanların toplum içindeki statülerini belirlemede önemli bir rol üstlenmektedir. Bu sayede eğitim kurumu sosyal hareketliliğe yol açmıştır ve insanlara statülerini yükseltme olanağı vermiştir.

Gelişmiş toplumların geçirdikleri siyasi aşamalara baktığımızda bugün gelinen son noktada, değişimde en büyük etkiyi Sanayi İnkılabının yaptığı görülmektedir. Sanayileşmenin siyasal yaşam üzerindeki en büyük etkisi demokratik sisteme geçişi sağlamak olmuştur. Bu hareket, öncelikle feodal kısıtlamalardan ve aristokrasinin yönetiminden kurtulmaya çalışan burjuvazinin, daha sonra da burjuvazinin egemenliğinden kurtulmaya çalışan işçi sınıfının hareketleri olmuştur. Feodal yapıdaki siyasi bölünmüşlük, ticaretin gelişmesi ve burjuvanın ortaya çıkmasıyla değişikliğe uğradı. Feodal yapının burjuvanın ideolojisine ters düşen siyasi yapısı kısıtlayıcı bir özellik taşıyordu. Burjuvazi ise kısıtlamalardan kurtulmak istiyordu. Feodalizmin çöküşü ile birlikte de siyasi alanda merkezi otorite güçlendi, ulus devletlerin kurulması ve demokratik sisteme geçiş aşamaları yaşandı. Sanayi toplumları, ekonomik birimlerine uygun siyasal birimler geliştirmek zorundaydılar. Ulus devletler bu dönemde bu ihtiyaca cevap verecek şekilde geliştiler. Ulus devletler, sanayileşmenin bir sonucuydu. Bütünleşmiş tek bir ekonomi üzerine oturtulmuş ya da onunla birleşmiş tek bir siyasi otorite sanayileşmenin bir sonucuydu. Daha sonra kitlelerin siyaset sahnesine çıkması, genel oy hakkı, sosyal refah ve sosyal reform programlarının gelişmesine neden olmuştur. Demokrasinin kısıtlı bir kesime hitap etmesi ve toplumdaki pek çok ana unsuru sistemin dışına itmesi demokrasi içinde çatışmalara neden olmuştur. Uygulanan sosyal politikalar ve

oy hakkının genişletilmesi gibi demokratik gelişmeler toplumda çatışma yerine uzlaşma ve katılımın artmasına neden olmuştur.

Sanayileşme ile birlikte yeni sosyal yapının ihtiyaçlarına cevap veremeyen feodal sistemin hukuksal yapısı zamanla değişerek yeni sosyal yapıya uyum sağlamıştır. Özellikle 18. yüzyılda hukuksal alandaki değişimler oldukça hız kazanmıştır. Bunda sosyal ve siyasal etkenlerin önemi büyüktür. Hukuk alanında meydana gelen değişimler, burjuvazinin toplumda üstün bir güç haline geldikten sonra, hak ve özgürlüklerini mutlak otoriteye karşı güvence altına almak amacıyla giriştikleri mücadelenin yüzyılı olmuştur. Ortaçağın yerleşik kuralları içinde kendine hareket alanı bulamayan burjuvazi, kuralları kendi yapısına uygun olarak değiştirmiştir. Fransız İhtilâli, hukuk ve siyasi bir olay olarak, etkisi bakımından Sanayi İnkılabı ile birlikte dönemin yapısını şekillendirmiştir. Düşünce ve hukuk alanında etkili olan Fransız İhtilali, dönemin hukuki ve siyasi yapısı üzerinde en önemli etkiye sahip olmuştur. Fransız İhtilali ile birlikte haklar alanında önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Sanayileşme ile hukuk ferdiyetçi bir karakter kazanmıştır. Devletin ekonomik hayata etkisi, ferdin ekonomik hayat ve faaliyet sahasındaki hak ve sorumluluklarına bekçilik edip, münasebetleri düzenlemek olmuştur. Ferdiyetçi hukuk sisteminin gelişmesiyle çatışma, anlaşma ve uzlaşma sahalarındaki şahsi hürriyet gibi mülkiyet hürriyeti de önemli gelişmeler kaydetmiştir.

Sanayi İnkılabının yaptığı diğer önemli bir etki sosyal tabakalaşmada ve sosyal sınıflarda meydana getirdiği önemli değişimlerdir. Sanayileşme süreci ile birlikte ikili tabakalaşma modeli yerini çoklu bir tabakalaşma yapısına bırakmıştır. Eski sınıflar değişikliğe uğramış ve yeni sınıflar ortaya çıkmıştır. Eski yapının ikili sınıf yapısının yerini sanayileşme ile birlikte çoklu sınıf yapısı almıştır. Yeni sınıflar ise; üst sınıf, orta sınıf ve işçi sınıfıdır.

Sanayileşme ile birlikte toplumda bir üst sınıfın doğduğu görülmektedir. Bu sınıfın en tipik unsuru, üretim vasıtalarına sahip olması ve devlet üzerinde hakim bir etkiye sahip olmasıdır . Bunun yanında, toplumda, politika, idare, ekonomi, edebiyat, sanat sahalarında rol oynayanlar üst sınıfı oluştururlar. Bu sınıfı oluşturanların ortak vasfı, yönetici bir rol oynamalarındandır.

Sanayi toplumlarının sınıf düzeninde meydana gelen en belirgin değişiklik, el emeğine dayalı emek gücünün tersine el emeğine dayanmayan iş gücünün göreceli olarak gelişmesidir. Sanayileşme sonucunda ortaya çıkan işbölümünün sonucunda, üretimde yaşanan artış ve büyük iş yerlerinin gelişmesi ile , bu iş yerlerinde üretim sürecinin denetlenmesinden, ürünlerin dolaşımından sorumlu olan bir kesimin doğmasına neden olmuştur. Bunun yanında, üretim dışı etkinliklerin de artarak önem kazanması önemli bir gelişmedir. Parasal ekonominin gelişmesi de yeni bir dizi kesimin varlığına neden olacaktır. Orta sınıf olarak adlandırılan bu kesimlerin gelişmesi ise, sanayileşmenin direkt sonuçlarından biri olmuştur. Orta sınıf içinde genellikle üç kategori sıralanır. Bunlar; küçük tacirler ve sanayiciler, serbest meslek sahipleri ve sanayi kadrosunda el emeğini kullanmayan, büro işlerini yapanlar. Böylece orta sınıfa mensup olanlar bir taraftan üretim vasıtalarının sahipleri, bir taraftan da maaş ve ücret alanlar olarak tarif edilmektedir. Sanayileşme, toplumu ikili sınıf yapısından, çoğulcu bir sınıf yapısına dönüştürmüştür. Bu yapıdaki en önemli unsur, yeni eklenen orta sınıf olmuştur. Orta sınıfı oluşturan çeşitli grupların ortak özelliği, yapısı itibarı ile hem yönetici sınıfın hem de işçi sınıfının dışında kalmalarıdır.

Sanayi toplumlarında görülen diğer bir sınıf ise, işçi sınıfıdır. İşçi sınıfının sayısının artmasındaki başlıca neden tarımda gerçekleşen değişime bağlı olarak, toprakla bağları kopan köylülerin sanayi için bir işgücü haline gelmesidir. Feodal

yapının çözülmesi beraberinde, toprağın metâ haline getirilmesini, özel mülkiyetin gelişmesini sağlamıştır. Bu durumda toprağa bağlı köylüler, feodal bağıllık ilişkilerinden kurtulmuş ancak geçimlerini sağlamak için, yeni işgücüne ihtiyaç duyan sanayinin bir çalışanı haline gelmiştir. İşçi sınıfını diğer sınıflardan ayıran bazı özellikler vardır. Öncelikle, işçiler otorite ve inisiyatifte dayalı fiiller icra ederler ve bu durum onları işletme yöneticilerine tabii duruma sokar. Teknik ve hukuki bakımdan tabiliğe bir de ekonomik tabilik eklenir. İşçi sınıfı daima, bir ücret karşılığında, yaşamak için çalışır. Bu nedenden dolayı işçi sınıfında geniş ölçüde güvensizlik hali söz konusudur. Bu nedenle, bütün sınıflar içinde işçi sınıfı en bariz şekilde ferdiyet kazanmış olanıdır. Diğer sosyal sınıfların hiçbirisi işçi sınıfındaki ile kıyaslanabilecek bir basitlik, bir birlik ve cemaât hali göstermez.

Çeşitli sosyal sınıfların bir arada bulunması hiçbir sorun doğurmaz. Geleneksel yapısı eski dönemden beri kanun, ahlak veya dinin gereklerine göre şekillenmiş toplumlarda durum böyledir. Fakat gelişme sınıflar arası çatışmalara neden olmuştur. Sınıflar arası çatışmanın iki nedeni vardır: Birincisi, sınıf farklarının hukuki ve siyasi sahadan ekonomik sahaya geçiren ekonomik değişimlerdir. İkincisi ise; ideolojik değişimlerin sınıflar arası ihtilâfları arttırmasıdır. Ekonomik ve ideolojik değişimler 19. yüzyılın ortalarından beri sınıflar arası çekişmeleri açık şekilde ortaya çıkarmıştır. Sınıf çatışmasının en net şekli ise Marksizm de bulunmaktadır. Çünkü Marksist kuram çatışmaya dayanan bir kuramdır. Marx için, sosyal sınıfların temeli bir sınıfın diğerini sömürmesidir. Kapitalist toplumda, üretim araçlarına sahip olanlar ile ezilen işçi sınıfı sürekli bir çatışma halindedir. Marx, çatışmayı sadece kapitalizmi açıklamak açısından değil, tüm toplumların tarihini açıklamak amacıyla kullanmıştır. Marx'a göre, toplumların temelinde çatışma vardır ve bu çatışma tarihteki tüm toplumlarda görülen bir olgudur. Feodal yapıda burjuva ile soylu sınıf

arasında bir çatışma vardır ve bu çatışmadan burjuva zafer ile çıkarak feodal yapıyı değiştirmiştir. Sanayi toplumlarında ise, işçi sınıfı ile üretim araçlarının sahibi olan sınıf arasında bir çatışma söz konusudur. Marx'a göre bu sınıf çatışmasının galibi işçi sınıfı olacak ve özel mülkiyetin olmadığı, sınıfsız bir topluma geçiş sağlanacaktır. Marx'ın kapitalizmde iki önemli sınıf olduğunu iddia etmesinin nedeni, artık ekonomik ilişkilerin temelinde özel mülkiyetin olmasından dolayıdır. Bu iki sınıf arasındaki ilişkilerin düşmanca olmasının nedeni, kapitalist sınıfın işçi sınıfını sömürmesinden ileri gelmektedir. Bu durum kutuplaşmaya neden olacak ve bu kutuplaşmanın sonucu ise devrime varan bir sınıf çatışmasıdır. Ancak, Marx'ın öngördüğü sınıf çatışması gerçekleşmemiştir. Bunun en önemli nedeni, "sınıf çatışmasının kurumlaşması" sürecidir. Sınıf çatışması, sanayileşmenin gelişiminde başlangıç aşamalarıyla sınırlı kalmıştır. Zamanla çatışmanın şiddeti hafiflemiştir. Bunda sanayi işçilerinin daha iyi ücret almaya başlamaları, uygulanan sosyal refah programları, toplu pazarlık haklarının elde edilmesi ve devlet yönetiminde siyasal hakların elde edilmesi etkili olmuştur. Çatışma-uzlaşma- uyum sürecinin gelişmesi, Marx'ın öngördüğü çatışmanın yoğunlaşması ve devrime hazırlayıcı etkenleri bertaraf etmiştir. Ayrıca medeni, siyasi ve sosyal hakların gelişmesi çatışmanın azalmasına ve uzlaşma sürecinin gelişmesine neden olmuştur.

Sanayileşmenin sosyal hareketlilik üzerinde önemli etkileri olmuştur. Sosyal hareketlilik bir kişi veya grubun sosyal statüsünü değiştirmesini ifade eder. Sosyal pozisyonlar arasındaki aşağı ve yukarı doğru olan harekete sosyal hareketlilik denir. Sosyal hareketlilik sınıflar arası hareketliliktir. Sanayileşmeden önceki sosyal yapılarda sosyal hareketliliğin olmadığını ya da çok sınırlı olduğu görülmektedir. Statüler değişmez nitelikteydi ve doğumla kazanılıyordu. Sanayileşme ile birlikte statülerin doğuştan ve değişmez niteliğinin yerini eğitime, başarıya bağlı olarak

statülerin kazanılması sürecine bırakması toplumsal hareketliliğe imkan sağlamıştır. Pozisyonlardaki değişimin yönü açısından, sosyal hareketlilik yatay ve dikey olarak ikiye ayrılır. Yatay hareketlilik, aynı sosyal düzlemdeki, bir grup veya durumdan benzer bir grup veya duruma doğru harekettir. Yatay hareketlilik, kişilerin statüsünde bir değişiklik meydana getirmez. Bu hareketlilik, büyük oranda göç olgusu ile ilgilidir. Dikey hareketlilik ise, kişilerin bir sınıftan diğerine geçişidir. Dikey hareketlilik aşağıya veya yukarıya doğru olan bir hareketliliktir ve bireylerin statüsünde bir değişikliği ifade eder. Sosyal hareketlilik, sanayileşmeden sonra oldukça artan bir olgudur. Sanayi İnkılabından önce yok denecek kadar az olan hareketlilik, sanayileşmeden sonra gerek sanayinin ihtiyaç duyduğu işgücünün sağlanması açısından gerekse de statülerin kazanılmasında eski değişmez kalıpların yıkılması ve statülerin kişilere açık hale gelmesine olanak sağlamıştır.

Sanayi İnkılabı, meydana geldiği ülkelerin sosyal yapısını tamamen değiştirmiştir. Ekonomik alanda ortaya çıkan sanayileşme etkileri bakımından tüm sosyal yapıyı etkilemiş ve değiştirmiştir. Sosyal kurumlarda meydana gelen değişimler birbirlerini etkileyerek tüm sosyal yapının değişmesine yol açmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

KİTAPLAR

ATALAY, Beşir (1983): Sanayileşme ve Sosyal Değişme (Kırıkkale Araştırması),

DPT, Ankara.

ARON, Raymond (1997): Sanayi Toplumu (Çev:E.Gürsoy), Dergâh Yayınları,

İstanbul.

ARON, Raymond (1992): Sınıf Mücadelesi (Çev:Erol Güngör), Dergâh Yayınları,

İstanbul.

BAECHLER, Jean (1994) : Kapitalizmin Kökenleri (Çev: M.A.Kılıçbay), İmge

Kitapevi, Ankara.

BENETON, Philippe (1992): Toplumsal Sınıflar (Çev:Hüsnu Dilli) , İletişim

Yayınları , İstanbul.

BLOCH, Marc (1998): Feodal Toplum (Çev:M.A.Kılıçbay), Opus Yayınları, Ankara

BOTTOMORE, T.B. (1984): Toplumbilim (Çev:Ü.Oskay),Der Yayınları,İstanbul.

BOTTOMORE, T.B. (1997): Seçkinler ve Toplum (Çev: Erol Mutlu), Gündoğan

Yayınları, Ankara.

BOTTOMORE, T.B. (1987) : Siyaset Sosyolojisi (Çev:E.Mutlu) , Teori Yayınları,

Ankara.

BOZKURT, Ömer (1973): Ayrımsal Sosyolojide Toplumsal Yapı Kavramının

Eleştirisi , Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.

BRAUDEL, Fernand (1996): Medeniyet ve Kapitalizm (Çev:M.Özel), İz Yayıncılık,

İstanbul.

ÇAĞATAY, Tahir (1987):Günün Sosyolojisine Giriş, Kültür ve Turizm Bakanlığı

Yayınları, Ankara.

- DEANE,Phyllis (2000): İlk Sanayi İnkılabı (Çev:T.Güran) , Türk Tarih Kurumu,
Ankara.
- DOBB, Maurice (2001): Kapitalizmin Dünü ve Bugünü (Çev: F.Kantur), İletişim,
İstanbul.
- DOĞAN,İsmail (1996): Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar , Sistem Yayıncılık,
İstanbul.
- DÖNMEZER,Sulhi (1994): Toplumbilim, Beta Yayınları,İstanbul.
- DRUCKER, P.F. (1993): Kapitalist Ötesi Toplum (Çev: B.Çorakçı),İnkılâp Kitabevi,
İstanbul.
- EDGEL,Stephen (1998):Sınıf (Çev:D.Özyiğit),Dost Kitabevi,Ankara.
- ERCAN, Fuat (1998):Toplumlar ve Ekonomiler, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- ERKAL, Mustafa (1998): Sosyoloji, Der Yayınları,İstanbul.
- ERÖZ, Mehmet (1982):İktisat Sosyolojisine Başlangıç, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- ESERPEK, Altan (1981):Sosyoloji, Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Yay. Ankara.
- FICHTER,Joseph (1996):Sosyoloji Nedir? (Çev:N.Çelebi),Atilla Kitabevi,Ankara.
- FREYER,Hans (1954):İndüstri Çağı , İstanbul Üniv.Yay.İstanbul.
- GALBRAITH,J.K (1989): Kuşku Çağı (Çev:R.Aşcıoğlu-N.Hikmetoğlu) , Altın
Kitaplar,İstanbul.
- GİDDENS,A(1999): İleri Toplumların Sınıf Yapısı (Çev:Ö.Baldık),Birey Yayıncılık,
İstanbul.
- GİDDENS,A (1998): Sosyoloji (Çev :M.R .Esengül - İ,Öğretir) , Birey Yayıncılık,
İstanbul.
- GİMPEL,Jean (1997) : Ortaçağda Endüstri Devrimi (Çev:N.Özüaydın), Tubitak,
Ankara.
- HEATON,H. (1985a): Avrupa İktisat Tarihi I (Çev:M.A.Kılıçbay - O. Aydoğuş),

Teori Yayınları, Ankara.

HEATON,H. (1985b): Avrupa İktisat Tarihi II (Çev:M.A.Kılıçbay – O . Aydoğuş),

Teori Yayınları, Ankara.

HUBERMAN,Leo (1995):Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla (Çev:M. Belge),

İletişim Yayınları,İstanbul.

HOBSBAWM, Eric (1998a): Devrim Çağı (Çev:B.S.Şener), Dost Kitapevi, Ankara.

HOBSBAWM, Eric (1998b): Sanayi ve İmparatorluk (Çev: A.Ersoy), Dost Kitapevi,

Ankara.

HOBSBAWM, Eric (1998c): İmparatorluk Çağı (Çev:V. Arslan) , Dost Kitapevi ,

Ankara.

HOBSBAWM, Eric (1998d):Sermaye Çağı (Çev:S. Şener),Dost Kitapevi ,Ankara.

HOLTON,R.J. (1999):Kentler Kapitalizm ve Uygarlık (Çev:R.Keleş),İmge Kitapevi,

Ankara.

KURTKAN,A.B (1986): Genel Sosyoloji ,Filiz Kitapevi,İstanbul.

LAROQUE,Pierre (1969):Sosyal Sınıflar (Çev:Y.Gülbüz), Remzi Kitapevi,Ankara.

LİPSET,S.M. (1986):Siyasal İnsal (Çev:M.Tuncay),Teori Yayınları,Ankara.

MARSHALL T.H.-BOTTOMORE T. (2000) : Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar,

(Çev:A.Kaya),Gündoğan Yay.Ankara.

MOOERS , Colin (2000) : Burjuva Avrupa'nın Kuruluşu (Çev:B.S.Şener) , Dost

Kitapevi,Ankara.

NEF, John (1970): Sanayileşmenin Kültür Temelleri (Çev:E.Güngör), M.E.B Yay.

İstanbul.

OSKAY, Ü. (1990): Sosyolojik Düşünce Tarihi Cilt-I, Ege Üniv. Basımevi, İzmir.

PERNOUD, R (1991): Burjuvazi (Çev:M.A.Kılıçbay), İletişim Yayınları,İstanbul.

PİRENNE, Henri (1994):Ortaçağ Kentleri (Çev:Ş.Karadeniz), İletişim Yayınları,

İstanbul.

POLANYİ, Karl (2000) : Büyük Dönüşüm (Çev:A.Buğra) , İletişim Yayınları, İstanbul.

ROSTOW, W.W (1970):İktisadi Gelişmenin Merhaleleri (Çev:E.Güngör), M.E.B. İstanbul.

RUNCİMAN, W.G. (1986): Toplumsal Bilim ve Siyaset Kuramı (Çev:E.Mutlu), Teori Yayınları, Ankara.

SCASE, R (2000):Sınıf (Çev:B.Şarer), Rastlantı Yayınları, Ankara.

SCHUMPETER, J.A. (1966):Kapitalizm,Sosyalizm ve Demokrasi I (Çev:T.Akoğlu), Varlık Yayınevi,İstanbul.

SEE, Henri (2000):Modern Kapitalizmin Doğuşu (Çev:T.Erim),Yöneliş Yay,İstanbul.

SMİTH , Adam (2001) : Ulusların Zenginliği (Çev: A.Yunus- M.Bakırcı),Alan Yay. İstanbul.

SOMBART, Werner (1998):Aşk,Lüks ve Kapitalizm (Çev:S.E.Ulaş),Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

SOMÇAĞ, Selim (1994):Avrupa Feodalizminin Evrimi,Bağlam Yay.,İstanbul.

SWINGEWOOD,A (1996):Kitle Kültürü Efsanesi (Çev:A.Kansu) , Bilim ve Sanat Yay., Ankara.

SWINGEWOOD,A (1998):Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi (Çev:O.Akınhay) , Bilim ve Sanat Yay., Ankara.

TAN,Mine (1981): Toplumbilimine Giriş,A.Ü.Eğitim Fak. Yay., Ankara.

TANİLLİ, Servet (1993): Devlet ve Demokrasi Anayasa Hukukuna Giriş, İstanbul.

TEZCAN,Mahmut (1995): Sosyolojiye Giriş, Ankara.

TOFFLER, Alvin (1996a):Üçüncü Dalga (Çev:A.Seden),Altın Kitaplar,İstanbul.

TOFFLER,Alvin (1996b):Gelecek Korkusu Şok (Çev:S.Sargut),Altın Kitaplar

İstanbul.

TOLAN,Barlas (1996):Toplum Bilimlerine Giriş,Murat-Adım Yayıncılık, Ankara.

TÜRKDOĞAN, Orhan (1981): Sanayi Sosyolojisi- Türkiye'nin Sanayileşmesi, Töre Devlet Yayınevi, Ankara.

WEBER,Max (1999): Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Doğuşu (Çev:Z.Gürata), Ayraç Yayınları,Ankara.

WEBER,Max (2000): Şehir (Çev:M.Ceylan),Bakış Yayınları,İstanbul.

WEBER,Max (1998): Sosyoloji Yazıları (Çev:T.Parla),İletişim Yayınları,İstanbul.

MAKALELER

BRAUN,Rudolf (1998): “Ev Endüstrisinin Tarımsal Bir Nüfus Üzerindeki Tesiri”, Kapitalizmin Doğuşu, (Editör: D. S .Landes) , (Çev:S.E.Gündüz), İnsan Yayınları, İstanbul.

DOOB,Maurice(2000):“Feodalizmden Kapitalizme Geçiş”, (Çev: Ç.Yetkin), Kaynak Yayınları,İstanbul.

HILL, C.(1998): “Protestanlık ve Kapitalizmin Ortaya Çıkışı”, Kapitalizmin Doğuşu, (Editör: D. S .Landes) , (Çev:S.E.Gündüz), İnsan Yayınları, İstanbul.

KEER,C. DUNLOP,J.T. HARBİSON,F. MYERS,C,A. (1983): “Sanayileşmenin Mantiği”, Sosyoloji Yazıları (Editör:İhsan Sezal),Uludağ Ün.v.Yay.Bursa.

LANDES,D.S (1998): “Kapitalizmin Doğuşu”,(Editör:D.S.Landes),(Çev:E.Gündüz), İnsan Yayınları,İstanbul.

LENSKİ, G (1993): “Evrimsel Bir Perspektiften Çatışma ve Yapı”(Editör:M.Poloma), (Çev:H.Erbaş),Çağdaş Sosyoloji Teorileri, Gündoğan Yayınları,Ankara.

- ÖKSÜZ, E. (1980): “Feodal Düzen ve Sosyal Değişmeler”, İstanbul Üniv. Yay.İktisat Fak. Sosyoloji Enstitüsü, 1980 Yılı Sosyoloji Konferansları 18. Kitap, İstanbul.
- ÖZEL, Mustafa (1993): “Kapitalizm Hıristiyanlık ve Yahudilik” , (Derleyen: M.Özel), Kapitalizm ve Din, Ağaç Yayıncılık, İstanbul.
- SENCER, Muzaffer (1964-1966): “Sosyal Sınıf Kriterleri Üzerine Eleştirmeli Bir Deneme” , İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yay.Sosyoloji Dergisi, Sayı:19-20 İstanbul.
- SOMBART, Werner (1993): “ Kapitalizm Öncesi İktisadi Görüş” (Çev : M. Özel), Kapitalizm ve Din, Ağaç Yay. İstanbul.
- SWEEZY, P (2000): “ Feodalizmden Kapitalizme Geçiş ”, (Çev :Ç .Yetkin), Kaynak Yay.İstanbul.
- TAKAHAŞI (2000): “Feodalizmden Kapitalizme Geçiş” , (Çev:Ç.Yetkin), Kaynak Yay. İstanbul.
- VİLAR, Pierre (1998): “Kapitalizmin Oluşumuna İlişkin Problemler” ,Kapitalizmin Doğuşu, (Editör:D.S.Landes), (Çev:S.E.Gündüz), İnsan Yayınları, İstanbul.
- WEBER, Max (1993): “Modern Kapitalizmin Gelişmesinde Din ve Diğer Faktörler”, (Derleyen ve Çeviren: M. Özel) , Kapitalizm ve Din , Ağaç Yayıncılık, İstanbul.

